

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SCIENTIFIC ŠEVČENKO SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. - CLXIV - Band

**ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА**

Том CLXIV

Відбитка із «ЗАПИСОК ЧСВВ»
(т. II, зош. 1-2)

ПРАЦІ ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

Рим — Париж — Мюнхен

ПУБЛІКАЦІЇ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

I. Записки Наукового Товариства імені Шевченка, 164 томів.

II. Публікації Секцій НТШ:

1. — Збірник Історично-Філософичної Секції, 16 томів.
2. — Український Архів, 15 томів.
3. — Збірник Філологічної Секції, 25 томів.
4. — Українська Бібліотека, 8 томів.
5. — Збірник Математично-Природописно-Лікарської Секції, 32 томи.
6. — Звідомлення з засідань Математично-Природописно-Лікарської Секції (в німецькій мові), 26 зшитків.
7. — Резюме прочитаних доповідей (в чужих мовах), 3 томи.

III. Публікації Комісій НТШ:

1. — Археографічна Комісія видала:
 - а) Джерела до історії України, 22 томи.
 - б) Пам'ятки української мови й літератури, 7 томів.
 - в) Котляревський, Перелицьована Енеїда, передрук першого видання з 1798 р.
 - г) Збірка актів до історії суспільно-політичних і господарських відносин в Західній Україні.
 - г) Шевченко, Кобзар, факсиміле першого видання з 1840 р.
2. — Статистична Комісія видала:
Студії з поля суспільних наук і статистики, 5 томів.
3. — Правнича Комісія видала:
 - а) Часопись Правнича, 10 томів.
 - б) Часопись Правнича і Економічна, 10 томів.
 - в) Правнича Бібліотека, 4 томи.
 - г) Збірник Правничої Комісії, 2 томи.
4. — Етнографічна Комісія видала:
 - а) Етнографічний Збірник, 38 томів.
 - б) Матеріяли до української етнології, 20 томів.
5. Бібліографічна Комісія видала:
 - а) Матеріяли до української бібліографії, 7 томів.
 - б) Українська Книга, 5 томів (на спілку з Українським Товариством Бібліографів).
6. — Фізіографічна Комісія видала:
Збірник Фізіографічної Комісії, 7 томів.
7. — Географічна Комісія видала:
Праці Географічної Комісії, 1 том.
8. — Комісія Шевченкознавства видала:
Праці Комісії Шевченкознавства, 2 томи.

IV. Різне:

1. — Літературно-науковий Вісник, місячник за 1898—1905.
2. — Стара Україна, журнал, 24 зшитки (за 1924, 1925).
3. — Атлас України і сусідніх країв.
4. — Український Статистичний Річник, 1 том.
5. — Сьогочасне й Минуле, журнал, 2 річники і 2 випуски на еміграції.
6. — Лікарський Вісник, журнал (на спілку з Українським Лікарським Товариством).
7. — Бібліотека Українознавства, 4 томи.
8. — Резюме доповідей, прочитаних в рамках праць Відділів, 2 томи.

V. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, містить звідомлення про діяльність Товариства, його Секцій і Комісій. Досі появилася 77 випусків в українській мові і 59 випусків у німецькій.

Праці Історично-Філософічної Секції
КОРОНА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SCIENTIFIC ŠEVČENKO SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. - CLXIV - Band

**ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА**

Том CLXIV

Відбитка із «ЗАПИСОК ЧСВВ»
(т. II, зош. 1-2)

ПРАЦІ ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

Рим — Париж — Мюнхен

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
Том CLXIV

КОРОНА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА (1253 – 1953)

Доповіді Римської Сесії II Наукової Конференції НТШ
(Рим, 18 грудня 1953 р.)

ПРАЦІ ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

1955

Видавець: ЗАПИСКИ ЧСВВ

ВСТУП

Змінені умови наукової праці на еміграції, а зокрема розпорошення членства НТШ, яке не дає змоги збиратися на періодичні засідання, довели логічно до зміни форм діяльності. На місце періодичних і доволі частих засідань з невеликою кількістю доповідей прийшли розмірно рідкі конференції, на яких виступає поважна кількість прелегентів. Вже в першому періоді праці на еміграції, коли членство було в більшості розпорошене на невеликому просторі одної країни, мали місце дві конференції (Міттенвальд, 1947 р., Берхтесгаден, 1948 р.). З переїздом більшості членів за океан і з перебудовою Товариства на Федерацію одноіменних Товариств у різних країнах поселення конференції частішають; в рр. 1950—54 відбулося п'ять конференцій в Канаді, дві в Європі й одна у ЗДА (остання спільно з УВАН). На жаль, важкі фінансові умови дали змогу опублікувати тільки малу частину матеріалів. Коли абстрагувати від резюме доповідей, які з'явилися у циклостильних «Бюлетенях» чи «Вістях» поодиноких Товариств, треба відзначити появу друком тільки чужомовних резюме доповідей I Наукової Конференції НТШ у Сарселі та матеріалів IV Наукової Конференції НТШ у Торонто.

Провід НТШ намагається в своїй діяльності стояти в живім контакті із суспільністю, і цей факт найшов свій відгомін і на організованих конференціях. Коли 1953 р. ціла українська спільнота на еміграції у вільному світі святочно відзначила 700-ліття коронації короля Данила, організатори II Наукової Конференції в Європі подбали, щоб в рамках конференції був теж цикл доповідей, присвячений відзначуваному Ювілеєві. Сама конференція була так організована, щоб дати змогу прийняти особисту участь як найбільшій кількості науковців, тоб то складалася вона з трьох різних Сесій, які відбулися в трьох різних місцевостях Західної Європи, а саме в Мюнхені (11 і 12 жовтня 1953 р.), в Сарселі (22 листопада 1953 р.) і в Римі (18 і 19 грудня 1953 р.) На всьх трьох Сесіях 52 прелегенти прочитали разом 60 доповідей на різні теми. З тих доповідей 6 уявляли замкнений цикл, присвячений проблематиці коронації; зі зрозумілих причин підготовляв їх гурт науковців, які постійно живуть у Римі, тоб то які мають доступ до багатющих ватиканських архівів, які зберігають чимало матеріалів, зв'язаних з висвітлюваною подією. Організатори намагалися, як і попередніми роками, притягти до співпраці не тільки відомі вже

сили, але й молодших кандидатів на науковців, які м. ін. включилися до співпраці при підготові данилівського циклу.

Завдяки зичливості Редакції «Записок ЧСВВ» НТШ має оце змогу видати згаданий цикл, як окремий Збірник Історично-Філософічної Секції (який являється як черговий том «Записок НТШ»). Відділ НТШ у Сарселі має шану цим шляхом скласти щиру подяку Редакції «Записок ЧСВВ» за дружню допомогу й за вияв прихильности та зрозуміння потреб найстаршого українського наукового товариства. В збірнику вміщуємо всі доповіді, прочитані в рямцях згаданого циклу, в тому числі й доповіді науковців-початківців.

II Наукову Конференцію організував доц. д-р В. Янів, а цикл присвячений коронації короля Данила підготував о. д-р А. Г. Великий, який і зредагував цей Збірник.

Мюнхен—Сарсель, 6. квітня 1955 р.

Дирекція

Історично-Філософічної Секції

КОРОНА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА: 1253—1953

(Римська сесія наукової конференції НТШ)

А. Г. Великий ЧСВВ

ПРОБЛЕМА КОРОНАЦІЇ ДАНИЛА

В реєстрі писем Інокентія IV з 1253 і попередніх років¹ немає жодного документу, з якого виходило б, що цей великий Римський Архидієц наділив короля Данила королівською короною. Що в тому часі було в звичаю супроводжати такі акти відповідними письмами показує коронування литовського короля Міндовга в 1251-му році. Підносячи це князівство та його володаря до рангу королівства в західноєвропейському політично-правному розумінні, Інокентій IV пересилає на руки Вармійського єпископа королівську корону з письмом, в якому доручає цьому єпископові скликати магнатів Литви та в їх присутності коронувати Міндовга, постаратися про зложення йому відповідної чолобитні та повчити новоокреованого короля про його королівські обов'язки й привілеї. На це маємо оригінальний документ у 22 томі ватиканських реєстрів папи Інокентія IV. В тому самому томі записані і письма папи Інокентія з 1253 р., і то місяць за місяцем, день за днем. Данилом та його короною, як взагалі реєстрами папи Інокентія IV, цікавляться не від сьогодні. Однак дослідники доби не знайшли по сьогодні дотичного документу. Виринає питання, як пояснити такий незвичний факт? Очевидно були люди, що пояснювали це в некористь самої коронації, ставлячи її в сумнів, немов би з дотичних переговорів нічого не вийшло і легенда про корону Данила постала тільки з тих невдатих переговорів у цій справі.

¹ Archivum Secretum Vaticanum, Registra Vaticana, cr. 22.

Дехто з українських вчених висунув навіть думку, що такі документи були, але їх далеко пізніше з ватиканських реєстрів усунули умисне російські чи польські вчені (Т. Галушчинський). На нашу однак думку, це виглядає неправдоподібно. Ми маємо з перших десятиліть XVII ст. списки листів різних папів, виготовлені тодішнім вченим архівістом римської курії Leoncini². В тих списках існують скаталоговані майже всі листи Інокентія IV до короля Данила. Такого важливого однак документу там немає. Значить в першій чвертині XVII ст. такого документу у Ватиканському Архіві не було. Ми знаємо, що в тому часі, чи радше передше в Ватикані не діяла жодна ні польська ні московська наукова місія. А крім цього в самому оригінальному фоліантові немає жодних слідів якоїсь маніпуляції. Треба отже висувати, що таке приманливе пояснення немає якоїсь тривкішої основи.

З другої сторони немає наукової стійності піддавати в сумнів сам факт коронування Данила, чи радше передання йому королівської корони. Хоча немає документу Інокентія, зате маємо автентичний лист його прямого наслідника, Папи Олександра IV з 13 лютого 1257 р. Цей папа, що засів на престолі Петра вже в грудні 1254 р., дорікаючи Данилові за «недодержання зложеної присяги», пригадує йому висвіднені Апостольським Престолом добродійства: «Тому Церква ця, бажаючи тебе утвердити відповідними привілеями в послузі собі, та збагатити достойними ласками, піднесла твою особу до висоти королівської гідности, намазуючи тебе святим миром та вкладаючи на твою голову діячем королів»³. Це свідоцтво папи Олександра IV не лишає жодного сумніву щодо коронування Данила. Олександр як папа пам'ятав добре цю справу, якою займалася римська курія перед 4 роками. А може мав під рукою відповідні записки, які до наших часів не дійшли. З української сторони цю саму справу підтверджує Галицько-Волинський літопис; під роком 1253, по новішій реконструкції (вид. Т. Коструби) стоїть так написано: «В тому ж часі прислав папа шановних послів, що принесли вінець, скипетр і корону, себто королівську гідність, кажучи: „Сину! Прийми від нас вінець королівства”. Бо вже давніше прислав був (папа) до нього єпископа бернського й каменецького, кажучи йому: „Прийми вінець королівства”. Та він тоді не прийняв, кажучи: „Ворог татарин зле живе з нами, то як можу прийняти вінець без твоєї помочі?” Тоді прийшов Опіза, приніс вінець і обіцяв, що, мовляв, „матимеш поміч від папи”. Як же він (Данило) таки не хотів, намовила його мати його, Болеслав, Семовит і лядські бояри, кажучи, щоби таки прийняв вінець, „а ми будемо тобі помагати проти поган”. Так він прийняв вінець від Бога, від церкви святих апостолів і від престолу святого Петра, від отця свого Ни-

² Знаходиться в залі каталогів та інвентарів Ватиканського Архіву.

³ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, ст. 50.

Дехто з українських вчених висунув навіть думку, що такі документи були, але їх далеко пізніше з ватиканських реєстрів усунули умисне російські чи польські вчені (Т. Галушинський). На нашу однак думку, це виглядає неправдоподібно. Ми маємо з перших десятиліть XVII ст. списки листів різних папів, виготовлені тодішнім вченим архівістом римської курії Leoncini². В тих списках існують скаталоговані майже всі листи Інокентія IV до короля Данила. Такого важливого однак документу там немає. Значить в першій чверті XVII ст. такого документу у Ватиканському Архіві не було. Ми знаємо, що в тому часі, чи радше передше в Ватикані не діяла жодна ні польська ні московська наукова місія. А крім цього в самому оригінальному фоліантові немає жодних слідів якоїсь маніпуляції. Треба отже висувати, що таке приманливе пояснення немає якоїсь тривкішої основи.

З другої сторони немає наукової стійності піддавати в сумнів сам факт коронування Данила, чи радше передання йому королівської корони. Хоча немає документу Інокентія, зате маємо автентичний лист його прямого наслідника, Папи Олександра IV з 13 лютого 1257 р. Цей папа, що засів на престолі Петра вже в грудні 1254 р., дорікаючи Данилові за «недодержання зложеної присяги», пригадує йому висвіднені Апостольським Престолом добродійства: «Тому Церква ця, бажаючи тебе утвердити відповідними привілеями в послузі собі, та збагатити достойними ласками, піднесла твою особу до висоти королівської гідности, намазуючи тебе святим миром та вкладаючи на твою голову діячем королів»³. Це свідоцтво папи Олександра IV не лишає жодного сумніву щодо коронування Данила. Олександр як папа пам'ятав добре цю справу, якою займалася римська курія перед 4 роками. А може мав під рукою відповідні записки, які до наших часів не дійшли. З української сторони цю саму справу підтверджує Галицько-Волинський літопис; під роком 1253, по новішій реконструкції (вид. Т. Коструби) стоїть так написано: «В тому ж часі прислав папа шановних послів, що принесли вінець, скипетр і корону, себто королівську гідність, кажучи: „Сину! Прийми від нас вінець королівства”. Бо вже давніше прислав був (папа) до нього єпископа бернського й каменецького, кажучи йому: „Прийми вінець королівства”. Та він тоді не прийняв, кажучи: „Ворог татарин зле живе з нами, то як можу прийняти вінець без твоєї помічі?” Тоді прийшов Опіза, приніс вінець і обіцяв, що, мовляв, „матимеш поміч від папи”. Як же він (Данило) таки не хотів, намовила його мати його, Болеслав, Семовит і людські бояри, кажучи, щоби таки прийняв вінець, „а ми будемо тобі помагати проти поган”. Так він прийняв вінець від Бога, від церкви святих апостолів і від престолу святого Петра, від отця свого Ни-

² Знаходиться в залі каталогів та інвентарів Ватиканського Архіву.

³ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, ст. 50.

Повертаючись до Данила та проблеми його корони занотовують тут текст такого листа Інокентія IV до великого Майстра Тевтонського Ордену з 22. I. 1248 р.: «Майстрові та братії Тевтонського дому, що знаходяться в сторонах Прусії. Тому, що ми вислали наші листи до Данила, Достойного короля Руси, та до шляхетного мужа Олександра, князя Суздальського, щоб постаралися повідомити вас, якщо завважуть, що татарське військо виступило проти християнства...»⁶ і т. д. Завважмо оба титули. Йдеться тут про Олександра Невського, немов родоначальника Москви та про Данила. В стилі Римської Курії перший уважався тільки звичайним князем (*dux*), Данило ж — це достойний, світлий король (*rex*). Завважмо, що йдеться тут про листа до третьої особи, і Олександр і Данило стоять побіч. Звідкіля отже в римського писаря оте розділення в титулах? Це тільки для квітистости стилю, чи може вимога латинської мови? Ми знаємо, що латина в тому часі не панувала над дійсністю, але противно, достосовувалася до дійсности, збагачуючи свій словник. Виходило б, що між Данилом і Олександром була різниця в ієрархії їх значення. Ми побачимо згодом як і чому.

Зараз звернім увагу ще на один факт з часів того ж Інокентія IV. Ми сьогодні святкуємо ювілей 700-ліття корони Данила. Майже ніхто при цій нагоді не згадує іншої постаті, яка як і за життя так і сьогодні стоїть в тіні Данила. Йдеться тут про Василька Романовича Володимирського, молодшого на три роки Данилового брата. Галицько-Волинський літопис залюбки говорить про обох братів і раз у раз підчеркує прегарну братню гармонію і згоду, та взаємне доповнювання себе вдачею та діяльністю. Фактично Данило сидів на Холмі та Галичі, а Василько на Володимирі. І ось про того ж Василька Римська Курія висловлюється рівно ж як про «Короля Володимира». В листі з 5. XII 1247 Інокентій так титулує його: «Улюбленому в Христі Василькові, Світлому королеві Володимира» (пригадаймо собі «Олександрові, князеві Суздальському»), а до його жінки так адресує листа: «Світлій королеві Дубравці, жінці улюбленого в Христі сина нашого Василька, світлого короля Володимира»⁷ (Пригадаймо, що тоді і згодом Ап. Престол так само титулував польських та інших королів: «Улюбленому в Христі синові н. н.). Такий титул носить Василько з 1247 р. Попередні листи були адресовані тільки до «Данила, короля Руси світлого». В році 1247, починаючи з серпня, Інокентій адресує майже постійно: «Світлим Данилові Руси та Василькові Володимира братові його, королем, та синові того ж Данила»⁸. Цей факт перед 1253 р. впадає в очі та примушує поставити собі питання: коли і яким актом був коронований Василько? Відповіддю на це питання історіографія на-

⁶ Ibidem, ст. 42.

⁷ Ibidem, ст. 40—41.

⁸ Ibidem, ст. 35.

загал не займалася. А тимчасом для нашої проблеми це дуже важливий факт. З 1247 р. Римська Курія знає і узнає фактично в Галицько-Волинській Державі такий стан речей: Король Руси Данило, Василько король Володимира, його жінка Дубравка — королева. Крім того виступає, відай, первородний син Данила, можливо Роман, як наслідник Данила. Коротко, йдеться про династію Романовичів, якій Рим дає титул і гідність королівську. Ще в 1246 р. Рим звертався тільки до «Світлого короля Руси — Данила», і його та його королівство приймає під покров св. Петра і Апостолського Престолу. В наступному році ця справа стає поглиблена. Очевидно, це могло походити тільки з кращого об'язування Риму з справами Галицько-Волинської Держави. Так отже вже з 1246 р., ще до прийняття «королівства Руси» під покров св. Петра, Україна вважається в Римській Курії королівством, а її володарі королями. Щобільше, удільний князь Володимира, Василько, носить рівно ж титул короля Володимирського, під час коли в тому самому часі пан на Суздалі та Володимирі над Клязмою того титулу не має. Заходить питання, чи самим прийняттям під покров св. Петра Гал.-Волинське князівство ставало автоматично «королівством»? Нам здається, що ні. Під покров св. Петра та Апостольської Столиці були приймає не тільки королівства, чи князівства, але й інші правні одиниці, як напр. деякі монастирі та церкви. Значить, що приймання в покров не змінювало суттєво політично-правної структури того, кого прийнято під цей покров. Тому й династія Романовичів не дістала нового титулу і гідності тією дорогою. Лишається отже далі отвореним питання, як фактично стоїть справа з короною Данила, та з Галицько-Волинським королівством.

Щоб зрозуміти, що собою представляла держава Данила, та звідкіля походила його королівська гідність, нам треба повернутися на 30 літ взад. Йдеться про спробу угорських Арпадовичів осісти на галицькому княжому троні в ранзі короля. Ці події загально знані, і їм наша і чужа історіографія присвятила розмірно досить уваги. З цього хочемо однак звернути увагу на такі моменти. Від 1209 р. угорські королі заволоділи Галичиною, правда зс змінним щастям. Але заволодівши раз нею, угорський король Андрій прибрав собі до свого титулу титул короля «Галичини і Володимира». З тим його титул звучав 1214 р. так: «Андрій з Божої Ласки король Угорщини, Дальматії, Хорватії, Рами, Сербії, Галичини та Володимира»⁹. Питаємо: звідкіля мав Андрій титул короля Галичини? Чи тільки з самого факту завоювання її, і окупації, чи може з того, що завойовуючи її він був угорським королем? До того завважимо таке: Якщо б завоювання якоїсь країни чужим королем підносило цю країну до рангу королівства, то в такому разі, чому згодом Беля IV та інші побіч титулу, як вище, носять ще титул «князь (dux) Славонії»? Якщо б Галичина

⁹ Порівняй М. Чубатий у додатку до своєї праці в Записках НТШ, т. 123, ст. 78.

в тому часі була тільки звичайним князівством, то завоюючи її чи одержуючи дідично, вони долучили б були тільки титул «dux», як це мало місце з подібними завоюваннями тоді та згодом (напр. титул польського короля чи московського царя). Андрій же просто включає її до свого королівського титулу на рівні з Угорщиною. Це значило б, що прилучуючи Галичину, він знав що прилучує королівство. І коли в 1214 р. він звертається до Риму, щоб одержати королівське помазання для свого сина Коломана на короля Галичини, то він так дослівно просить: «Хай знає Ваша Святість, що вельможі (principes) та народ Галичини, підчинені нашої власті, просили покійно від нас, щоб ми поставили їм нашого сина Коломана на короля..., тому доручить Архiepіскопів Острогомському Іванові, щоб на основі апостольської повновласти помазав цього нашого сина їм на короля, та прийняв від нього присягу на послух Святій Римській Церкві»¹⁰. В 1215 р. просить ще додатково: «А крім цього просимо в вашої святости, щоби зволила уділити та переслати скоро через цього післанця нашого золоту корону відповідно королівській гідності для нашого сина, щоб тишився одержанням корони від вашої щедроти, подібно як королівським помазанням від Апостольського Престолу»¹¹.

І з контексту і з тодішньої ситуації виходить, що Андрій в 1214—15 рр. не просить Апостольський Престіл про піднесення Галичини до рангу королівства, але тільки про визначення в ній короля в особі свого сина. Йдеться тут про зміну династії та визначення особи майбутнього короля. Андрій хоче примістити добре свого сина і відступає йому частину своєї держави: Галичину. Для такого акту він потребував апостольського благословення і то передусім, як сам пише, тому «щоб стати більше сприйнятливим для своїх, а від сусідів міг домагатися постійності і сталості»¹². Якщо б отже йшлося про піднесення Галичини до гідности королівства, то яким титулом Андрій вже передше мав у своєму титолі і Галичину як королівство?

Як бачимо, то і тут не лежать початки Галицько-Волинського королівства, і з тієї причини ми могли б пояснити найвище королівський титул Василька Волинського «король Володимира». Це однак не вистачає, що Данило носить титул «король Руси». Тому пишучи листи в 1247 р. Римська Курія, можливо, що мала під рукою і записки з 1214—5 років, але вони не могли бути єдині. Для дальшого вияснення справи корони Данила, як «короля Руси», ми мусимо сягнути ще глибше та розглянути, як задивлялася Римська Курія на Українську Державу взагалі, бачену зо столичного города Києва.

Звідси ми мусимо повернутися до другої половини XI ст., до

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, ст. 80.

¹² Там же.

часів Григорія VII та Київського князя Із'яслава I Ярославича¹³.

Прогнаний в 1073 р. братами Святославом і Всеволодом¹⁴ Із'яслав подався на Захід, в першу чергу до польського свояка Болеслава. Не зазнавши тут піддержки, а радше грабунку, він подається до німецького короля Гайнріха¹⁵, що розпочинав тоді свою знану боротьбу з Римським Архиєреєм Григорієм VII, яка скінчилася Каносою для Гайнріха, а смертю на вигнанні для Григорія. Зрозумівши де лежить фактична сила, він висилає свого сина Ярополка з Іриною та, мабуть, і своєю жінкою Гертрудою, до Риму просити помочі для відзискання Києва. Ярополк походив у Римі настільки добре, що Григорій наказав Болеславові віддати загарбане та допомогти йому в скруті. При цій нагоді Із'яслав передав через Ярополка свою державу в опіку св. Петра. Як ми вже згадали, таке прийняття в покров св. Петра не потягало за собою якихось правних перемін в державному устрою прийнятих в опіку. Не було справді причин, щоб Григорій VII підніс простого петента, що просив справедливости та допомоги в відзисканні втраченого до вищої, щобільше, тоді найвищої гідности, до ранги короля, а його державу до рангу королівства. На це треба було якихось більших рацій. Про них ми не знаємо.

Маємо однак два документи з тієї нагоди¹⁶, які кидають дещо світла і на нашу проблему, та висвітлюють погляд Риму на українську княжу державу. Відписуючи Із'яславові, Григорій VII титулує його «король русичів», а його жінку зве королевою. Пригадаймо собі вище сказане про так зв. стиль Римської Курії в титулуванні володарів та взагалі адресатів папських листів. Звернім увагу і на те, що в справі Із'яслава стороною, що стояла в гіршій позиції був Із'яслав. Він був петентом, він просив, і Григорій, цей Григорій, що кинув згодом Гайнріха на коліна в Каносі, не був схильний поступатися без причини своїми прерогативами. Коли ж помимо того він прикладає Із'яславові-Дмитрові титул короля, то це не недогляд, ні не звичайне з'єднання собі прихильности Із'яслава, але в стилі Римської Курії належне йому право. Хоча Із'яслав і був нещасливим петентом у папській канцелярії, йому належало право на питомий йому і відповідний титул. Ним був титул короля, а для Руси титул: королівство.

Що наші висновки й зіставлення правильні, доказом хай буде факт, що пишучи три дні згодом про цю саму справу польському Болеславові, Григорій уживає до нього титулу: князь (*dux*)¹⁷. Коли пригадаємо собі, що в 1248 р. пишучи до короля Данила та до

¹³ Григорій VII, святий, римський архиєрей (1073—1085); Із'яслав I Ярославич, великий князь київський (1054—1078).

¹⁴ Святослав Ярославич, згодом великий князь київський (1073—1075), князь чернігівський (1054—1076). Всеволод Ярославич, князь переяславський (від 1054), згодом великий князь київський (1078—1093).

¹⁵ Гайнріх IV (1056—1105).

¹⁶ Порівняй оба листи в новішому виданні під заг. *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, ст. 5.

¹⁷ Дня 20. IV. 1075. Порівняй в *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, ст. 7.

Олександра Невського, Суздальського, Римська Курія знову робить те розрізнення на користь Руси-України, то мусимо признати, що в тому була свого роду система: Апостольський Престіл користувався тут певним прийнятим що до України правилом, яке належало до стилю Римської Курії в тих століттях. Коли в Римі виринали імення Руси, йому прикладано титул королівства, і то так в XI, як і XII столітті, і то так в супоставленню з Польщею, як і з московськими князями.

На основі вище сказаного, та на основі стабільности римської папської канцелярії в зберіганні раз признаних прав чи прерогатив, я заключаю, що титул короля, даний Данилові в половині XIII ст., був йому даний з тої самої рації, з якої був даний Із'яславові в другій половині XI ст.

Другим документом з часів Григорія VII, що підтверджує наші висновки про королівську гідність укр. володарів XI ст. в Римі, є мініятури так зв. Кодексу Гертруди¹⁸. Про цей кодекс наука не сказала остаточного осуду. Досить докладний його опис дав Северіанов¹⁹. В частині цього кодексу, до речі молитовника якоїсь княгині Гертруди, що відноситься до нашої проблеми, він походить з кінця XI ст., на думку В. Ціглера²⁰ десь з 80-тих років того ж століття. Принайменше з того століття походять згадані нами мініятури. Передусім дві мають тематикою нашу проблему. На першій зображений св. Петро, а у його стіп в благальній позі Ярополк та його жінка Ірина²¹. Припавши до стіп про це саме благає їх мати, як написано «мати Ярополка». Так представив собі мініятурист посольство Ярополка до Риму в XI ст. В другій же мініятурі зображений Христос на троні, що коронує одним жестом рук і Ярополка і Ірину. За Ярополком та Іриною стоять їх небесні покровителі, св. Петро і св. Ірина, як свідки цього акту²².

З того виходило б, що Ярополк у Римі одержав з цієї нагоди корону. Але і тут, хоч маємо документ про подію, не маємо жодного папського документу про її правне підґрунтя. В збережених реєстрах Григорія VII про це немає жодного документу. І знову вражає нас цей брак. Дивно виглядає це титулювання українських володарів королями, а їх держави королівствами, це обдарування коронами, без жодного супровідного документу. Питаємо себе слушно: чому?

Щоб дати відповідь на те: чому, дозволю собі завершити мою реконструкцію такою правдоподібною гіпотезою, поставленою недавно наново і в досить ядерній формі о. Іринеем Назарком, в його праці «Св. Володимир Великий — Христитель і Володар

¹⁸ Зберігається в Чівідале коло Удіне, в північній Італії.

¹⁹ Северіанов С. Н., *Codex Gertrudianus*, Спб. 1922.

²⁰ Фотокопія мініятури між іншим і в *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, по ст. 128.

²¹ Ziegler A. W., *Gregor VII und der Kijewer Großfürst Izjaslav*, in «*Studi Gregoriani*», т. I, Roma 1947, ст. 392—393.

²² Фотокопія в *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, по ст. 512.

України»²³. І. Назарко дає синтезу поглядів на цю тему, таких істориків як М. Грушевський, П. Ісаїв та М. Чубатий та деяких російських. По думці М. Грушевського «з історичного становища коронація Володимира залишається покищо гіпотетичною, хоч і дуже правдоподібною»²⁴. На тих самих джерелах, що і Грушевський, цебто на легенді про «мономахові регалії», та на зображеннях його в них на його монетах опиралися й російські історики. Вони зокрема розвинули теорію про Мономахові регалії, установляючи дві їх редакції. В новіших часах помітно посунув справу вперед візантолог Дельгер, головню опублікуванням реєстру грамоти про висилку до Києва царських інсигній 11 жовтня 989 р. враз з рукою царівни Анни, та правильним відчитанням деяких місць патріяршої грамоти з 1561 р., якою був признаний царський титул московським великим князям. Дельгер не сумнівався в автентичності цих документів. Ці матеріяли розробив недавно П. Ісаїв у своїй праці: «Чи Володимир Великий був коронований?»²⁵.

Полишимо відкритим питання чи привезеними регаліями Володимир був коронований; П. Ісаїв виказує, що вони були тільки переданими. Володимира Візантія не коронувала. Тому в цій справі Володимир звернувся до Риму, і в тому напрямі діяли рівно ж ті посольства, що їх Володимир вислав до Риму. Остаточно посольство з Риму в 1000 році, те саме що коронувало угорського Степана, в асисті угорських і чеських послів прибуло до Києва, де відбулася коронація Володимира. До тієї думки схиляється і М. Чубатий: «більше можливе припущення коронації Володимира зі сторони Папи, як зі сторони візантійського цісаря»²⁶. Для підтвердження цього погляду видвигається і те, що цісар Оттон III, що був через свою жінку посвоячений з Володимиром, стараючися про королівську корону для угорського Степана, постарався і для свого вуйка про таку саму корону²⁷.

Для підтвердження тієї думки додамо, хіба, що посольство наступного 1001 р.²⁸, що поїхало від Володимира до Риму, їздило туди, правдоподібно, для зложення відповідної чолобитні, до якої були зобов'язані новокороновані королі. Коли отже Володимир був коронований з Риму, так тоді нам стає зрозумілою поведінка Римської Курії що до Руси та її володаря. Якщо Рим в 1000 році коронував Володимира, так тоді в стилі тієї ж Курії Україна була в ранзі королівства, і звідси її дідичні володарі «*ipso facto*» ставали королями, чи вони по своїм настоленні зложили чолобитню, чи її занедбали.

²³ Назарко Ір., о., Святий Володимир Великий — Володар і Христитель Руси-України, Рим 1954, ст. 145 слід.

²⁴ М. Грушевський, Історія України-Руси, т. I, ст. 505—510.

²⁵ П. Ісаїв, Чи Володимир Великий був коронований?, в «Шлях», ч. 33—36, Філадельфія 1949.

²⁶ М. Чубатий, Історія Української Церкви, Гіршберг 1946, ст. 53.

²⁷ Порівняй І. Назарко, Святий Володимир Великий..., ст. 149.

²⁸ Гм. Полное собрание русских летописей, т. IX, ст. 68.

За кожним новим разом, коли українська справа виринала в Римі, там заглядали до канцелярійних записок, з яких черпали і титули і інші історичні інформації про політично-правне положення України.

На жаль ті записки пропали. В римських реєстрах існує не-заступима прогалина між Іваном VIII з IX ст., та між Григорієм VII й Інокентієм III з XIII ст. З них залишився тільки фрагмент з часів Григорія VII, в якому, на щастя, зберігся лист Папи Григорія до Із'яслава. І саме із-за браку інших реєстрів стиль і титули його листа до Із'яслава нам є незрозумілими. Але ми мусимо пам'ятати, що в часах Григорія папська канцелярія не мала тієї болючої прогалини, і папські секретарі тих часів, пишучи згадані документи, не писали навмання, але на основі певних даних. Легкодушність у таких справах у римських канцеляріях була недопускаема.

З нашої реконструкції виходить, що починаючи від 1000 року в Римі Україна-Русь уважалась королівством. Звідси ні за Григорія, ні за Інокентія III, ні за Інокентія IV її до тієї ранги підносити не було потреби, щобільше було неможливим. Тому немає у папських реєстрах на це жодного документу. Бо і в 1075 р. Григорій VII передав Ярополкові королівську корону як простий дарунок, чим визначив його право до наслідства по прогнаному батькові. Це було визначення особи на це королівство, по яке посягали інші претенденти. Тому і в 1214—5 р. призначення Коломана на Галич було тільки визначенням особи нового основоположника нової династії. По цих уторських перипетіях та по здобутті фактичної влади в Україні Данилом, Рим пересилаючи корону Данилові визнав за ним право на Русь-Україну. Тому Інокентій ще перед тією посилкою корони титулує Данила королем, а його державу королівством, основувшись на записках своєї канцелярії. Королівська гідність Данилові припадала не з нового піднесення до тієї гідності, але правом дідичення. Данило, що походив з Рюрикового роду, що володів від IX ст. Києвом, не потребував нових правних актів. І тому ми не маємо в римських реєстрах жодних записок про пересилку корони чи радше як його першого уділення. І Данилові вона була переслана як дарунок, як засіб визначення з поміж різних претендентів правного наслідника. І Інокентій IV визначив Данила, а не Олександра Суздальського. Королем спадкоємцем давнього королівства Русі був Данило Галицький, а не Олександр Суздальський. Традиції княжого і королівського Києва перейшли легально на Захід, а не на Північ у Москву, яка ніколи згодом не добила того титулу і підвищення аж до XVII століття. Так принайменше задивлялася на цю справу давня Римська Курія.

Тому святкуючи сьогодні сімсот літ Данилової корони, ми не святкуємо створення королівства України та креації першого українського короля. Ми святкуємо правне перенесення київського королівства на західні українські землі, чого доказом корона Данила.

о. м. м. Войнар ЧСВВ

КОРОНА ДАНИЛА В ПРАВНО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СХОДУ (ВІЗАНТІЇ)

Щоб наświetлити значення корони Данила в правно-політичній структурі Візантії, треба наперед відтворити тогочасну концепцію візантійського «базілевса», його відношення до других володарів взагалі та до старо-українських зокрема. Бо щойно на цьому тлі може виступити правно-політичне значення корони Данила у Візантії. Щобільше, з відтворення взаємовідносин цього потрійного амбієнту значення корони Данила у згаданій візантійській структурі виступить самособою. Тут отже наświetлимо:

1. тогочасну концепцію візантійського «базілевса»,
2. його відносини до других володарів взагалі,
3. його відносини до старо-українських володарів зокрема,
4. висновки, що випливають з цього потрійного наświetлення для факту корони Данила.

1. Тогочасна концепція візантійського «базілевса».

За загальною концепцією тодішнього християнського світу і то так на Сході, як і на Заході, серед християнських народів міг бути тільки один імператор, що від нього всі народи і володарі мали бути в якійсь мірі, як не політично, то принаймні морально-ідеологічно залежні та разом з ним творили одне універсальне християнське царство¹. За візантійською ж концепцією тим одним, правним, екуменічним (вселенським) імператором після Костянтина Великого став на ділі візантійський «базілевс», як правний наслідник римського цісарства², бо саме з цим цісар-

¹ „Das Bewußtsein, daß es nur ein Kaiserreich geben könne, war im Abendlande ebenso lebendig wie Byzanz“; Georg Ostrogorsky, *Die Byzantinische Staatenhierarchie*. Seminarium Kondakovianum, VIII, Praha 1936, ст. 44.

Проф. Василь Гришко, *Історичне правне підґрунтя теорії III Риму*, Мюнхен 1953, ст. 13.

² Louis Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris 1949 ст. 4 і 282; Franz Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Speyer a. Rh. 1953, ст. 9.

ством так на Сході, як і на Заході в'язалась універсальність християнської імперії.

Цю концепцію з візантійської сторони про одного, екуменічного імператора, находимо ярко визнанену ще при кінці XIV століття в листі царгородського патріярха Антоніоса з р. 1393, писаного до великого московського князя Василя I: «Це не можливе — пише він — щоб християни мали одну Церкву, а імператора ні. Бо цісарство і священство творять одність і спільноту і не можливо одне від одного розлучити... Послухай князя Апостолів Петра, який в першому листі каже: „Бога бійтеся, царя почитайте“. Він не сказав царів, тому, що ніхто про таких царів поодиноких народів не думав, але він сказав „царя“, щоб в цей спосіб зазначити, що тільки один є екуменічний цар... Коли ж деякі інші християнські народи привластили собі ім'я царів, то сталось це проти природи і проти закону, по тиранськи і насильно. Бо ж які Святі Отці, які Собори, які канони говорять про них? Завсігди і всюди голосно говорять про одного тільки природного царя, що його закони, прикази, повідомлення мають силу в цілому світі, якого одного узнають всі християни, не знаючи нікого іншого»³.

Тільки візантійський «базілевс» міг видавати закони «*vóμος*» обов'язуючі за візантійською концепцією цілий світ. Всі інші володарі, саме тому, що не мали цісарської гідности, могли видавати тільки розпорядження-прикази місцевого характеру⁴.

Ті особливі права візантійського «базілевса» були зв'язані з теорією універсальности візантійського цісарства. Коли ж на ділі римсько-візантійське цісарство впало, Папи стали першими, що витягнули з того практичний висновок, підносячи в р. 800 франконського короля до гідности імператора. Тому однак, що і на Заході була та сама концепція щодо «одинокого християнського цісарства», то Карло Великий, щоб усунути конфлікт з візантійським цісарством, прийняв особливий титул, цебто тільки: «*imperium Romanum gubernans*». Вправді в р. 812 за деякі територіальні уступки слаба Візантія признала Карлові Великому титул «базілевса», то за те візантійські цісарі, які досі вживали короткого титулу «*βασιλεύς*», від створення франконського цісарства, що його уважали узурпацією, почали вживати нового титулу, цебто «*βασιλεύς Ρωμαίων*» на зазначення, що тільки вони є правдивими цісарями «римського цісарства» з яким була злучена взагалі — по своїй суті — ідея одинокого, універсального цісарства⁵. Хоч опісля франконсько- чи німецько-римські цісарі прийняли титул імператора «римського цісарства», то все таки у Візантії вони вважались за підчинених принаймні в ідеологічному

³ Miklosich et Müller, *Acta et diplomata graeca*, т. II ст. 191.

⁴ G. Ostrogorsky, *арх. цит.*, ст. 44.

⁵ E. Stein, *Forschungen und Fortschritte*, т. VI, 1930, ст. 192; L. Bréhier, *цит. тв.*, ст. 51.

порядку візантійським «базілевсам» і тому в візантійській титулятурі їм давалось титул тільки короля: «*ῥῆξ φραγίας, ῥῆξ Γερμανίας*». Бо один був тільки в цілому християнському світі «*βασιλεὺς Ῥωμαίων*» — візантійський і одне тільки універсальне цісарство — римсько-візантійське. Це основна засада державної візантійської теорії.

Таке саме становище, як до західного цісарства, займали візантійські «базілеви» і до всіх інших спроб-експериментів прийняти титул «римського базілевса», цебто зі сторони болгарських і сербських архонтів. В Болгарії в X сторіччі був перший Симеон, вихований у Візантії і теж перейнятий теорією про одинокі тільки можливе цісарство в християнському світі, який у кривавих війнах з Візантією намагався здобути собі признання титулу «*βασιλεὺς Ῥωμαίων*». Його замірам однак Візантія спротивилася. Шойно синові Симеона Петрові, який одружився з візантійською пурпурородженицею, признала Візантія титул «базілевса», однак не «*Ῥωμαίων*», а тільки «*τῶν Βουλγάρων*» в р. 927⁷. Через те царство болгарського Петра не стало рівне візантійському, бо бракувало йому основної прикмети цісарства, цебто універсальності, яка за тодішньою концепцією була зв'язана з «римським цісарством», а болгарське було тільки національним, регіональним, обмеженим болгарським царством. Тому в візантійській титулятурі остає далі різниця між царством болгарським і цісарством візантійським щодо гідності. Поки болгарські князі були тільки архонтами, «*ἄρχοντες*», то візантійські цісарі у своїх листах до них називали себе «*βασιλεὺς Ῥωμαίων*»⁸. Після ж прийняття болгарським архонтами титулу «*βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων*», вони звуть себе знову новим, довшим титулом, цебто: «*αὐτοκράτορ βασιλεὺς Ῥωμαίων*»⁹ на зазначення, що вони одинокі є цісарями з повноти своєї влади або з Божої ласки, а не зі земського насилля, як болгарські царі.

Подібно як це сталося у Болгарії в X сторіччі, так знова у XIV сторіччі зродились подібні претенсії до «римсько-візантійського цісарства» в Сербії. Щоб зазначити свою незалежність від Візантії, назвали себе сербські королі вже від Степана первокоронованого «самодержцями — *samodržac* — *αὐτοκράτωρ*». А Степан Душан прийняв навіть титул «базілевса». І знов подібно, як колись у Болгарії, у слід за ідеєю одинокого тільки можливого цісарства на світі, уважав себе і цісарем римським: «*βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας*»¹⁰.

⁶ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Constantinus Porphyrogenitus*, т. I. De Cerimoniis, Bonnae 1829, ст. 689. 691.

⁷ G. Ostrogorsky, *Avtokrator i Samodržac*, Glas Srpske Kralj. Akad. 164 (1935), ст. 12.

⁸ De Cerimoniis, ст. 690.

⁹ De Cerimoniis, ст. 690.

¹⁰ G. Ostrogorsky, *Avtokrator i Samodržac*, ст. 141 і 151. Не від речі буде вказати, що пізніше і в Москві переводився подібний процес у творенні царської влади «самодержца и Государя» — «безпосереднього й законного

Та мимо всіх цих претенсій Візантія аж до свого упадку не зреклася своїх первісних прав до одинокого цісарства на світі й уважала себе такою мимо того, що фактично повставали другі цісарства. Та ці останні осуджувались у Візантії «як проти природи і проти права». Одинокий правний цісар — «базілевс» на світі був візантійський, а всі інші були тільки «так звані» цісарі, що «насиллям і тиранією» привластили собі цей титул.

Найвищий титул, який візантійські цісарі після всіх цих перипетій з чужинними претенсіями до римського цісарства виключно собі задержали, був «*ἄνῃλος, αἰῃνотος, αἰῃνοῡτορος, μῃνᾶλοι βασιλεῖς Ῥωμαίων*»¹¹. Кожний термін у цьому титулі має свою історію, з яких один за одним нарастали в міру чужинних претенсій.

2. Відношення візантійського «базілевса» до других володарів.

Візантійська концепція одинокого тільки на світі «базілевса» «*Ῥωμαίων*» цебто візантійського, з універсальним цісарством на цілий світ, не заперечувала існування інших суверенних держав, політично від Візантії незалежних, цебто за тією концепцією не всі держави християнські мусіли бути тільки васалами візантійського цісарства; тільки, що в ієрархії держав найвищу рангу займало візантійське цісарство та візантійський «базілевс» стояв на вершці ієрархічного порядку, що від нього всі інші володарі принаймні морально-ідеологічно були залежні. Отже і за візантійською концепцією були держави не тільки політично від Візантії залежні, цебто васальні, але також політично незалежні, хоч і ці останні, як в орбіті одинокого, християнського цісарства морально-ідеологічно всі уважались залежні від одинокого християнського цісаря¹².

У візантійському праві не було одинокої норми, за якою мали б впорядковуватись відношення Візантії до других держав, але всі міжнародні реляції нормувались традиціями партикулярними для кожного народу¹³. Все ж таки і в цих партикулярних традиціях можна добачити деякі загальні норми; перш за все можна розрізнити певні ступні, так би мовити ієрархічну скалю держав і їх володарів у відношенні до візантійського «базілевса», що завершував цю скалю¹⁴.

спадкоємця Візантійської імперії». (Проф. Олекс. Оглоблін, *Московська Теорія III Риму в XVI—XVII стол.*, Мюнхен 1951, ст. 32). Тільки, що тоді вже не було кому протестувати у Візантії проти узурпації прав до екуменічного імператора, але щоби́льше, тоді ще й сама Візантія продавала свої спадкоємні права після свого упадку. (Проф. В. Гришко, *цит. тв.*, ст. 30.)

¹¹ De Cerimoniis, ст. 691.

¹² G. Ostrogorsky, *Die Byzantinische Staatenhierarchie*, ст. 61.

¹³ L. Bréhier, *цит. тв.*, ст. 281.

¹⁴ L. Bréhier, *цит. тв.*, ст. 282 (*La Hiérarchie des Etats étrangers*); Fr. Dölger, *цит. тв.*, ст. 34; цей же, *Johannes VI Kantakuzenos als dynastischer Legitimist*; *Seminarium Kondakovianum* 10 (1936), ст. 23, н. 18; G. Ostrogorsky, *Die Byzantinische Staatenhierarchie*, ст. 49.

1. Найнижчий ступінь у цій ієрархічній скалі держав і їх володарів займали васальні, цебто політично від Візантії залежні князі-архонти, «*ἄρχοντες*», вірменські, іберійські, абасгійські, в певних періодах історії моравські, сербські, хорватські й альбанські архонти, як теж пани, «*κύριοι*», Риму, Венеції, Сардинії, Капуї, Салерна, Неаполю, Амальфі та Гаети. До них звертався візантійський цісар зі своїм приказом «*κέλευσις*», як Деспот до своїх підчинених: «Приказ Христолюбивих Деспотів для такого там архонта»¹⁵.

2. Другий ступінь у цій ієрархічній скалі держав і їх володарів становили князі незалежних від Візантії народів так християнських, цебто старої Русі та Мадярщини, як і не християнських, цебто хозарські князі, печеніжські хани, «африканський емір», арабський халіф та князь «Арабія Фенікс» (Ємен). До них візантійські цісарі висилали не прикази, «*κέλευσες*», але письма «*γράμματα*» і підписували себе не деспотами, але *βασιλεῖς Ῥωμαίων*, а їх називали архонтами з ім'ям краю¹⁶.

3. Ще вищий ступінь близькості до візантійського «базилевса» був його приятель, «*φίλος*». Таким був єгипетський емір і князь Індії¹⁷.

4. Ще один посередній ступінь можна розрізнити у візантійській номенклатурі на зазначення близькості до візантійського «базилевса». Це був його духовний брат, «*πνευματικὸς ἀδελφός*». Цей титул мали християнські королі заходу. До них зверталися візантійські цісарі у торжественній формі, в ім'я Пресвятої Тройці, себе називали поіменно з титулом «*βασιλεῖς Ῥωμαίων*», а їх називали своїми духовними братами, королями даної держави¹⁸.

5. Найближчий ступінь до візантійського «базилевса» у візантійському понятті чужостороннього володаря займали володарі, що мали титул «імператорської дитини», «*τέκνον*». Цей титул мали болгарські так архонти, як і опісля «базилевси», а також християнські князі Великої Вірменії й Аланії. До них зверталися візантійські цісарі своїм найвищим титулом, в ім'я Пресвятої Тройці, називаючи їх своєю духовною дитиною¹⁹.

Щоб коротко схарактеризувати заграничну політику Візантії, то вона в загальному не любила воєн, а до них забиралась тільки примушена. Ціла сила Візантії полягала в її дипломатичному хисті, так що ціла історія Візантії, це мистецький твір її дипломатії. Звідсіля то численні переговори, заключені договори, а на-

¹⁵ De Cerimoniis, ст. 688, 689, 690.

¹⁶ «εἰς τὸν ἀρχοντα Ῥωσίας. βούλια χρυσῇ διαβολία. „γράμματα Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τῶν φιλοχριστιανῶν βασιλέων Ῥωμαίων πρὸς τὸν ἀρχοντα Ῥωσίας“. Подібно: „πρὸς τοὺς ἀρχοντας τῶν Τοῦρκων“; „τῶν πατρίστικων“.

¹⁷ De Cerimoniis, ст. 691.

¹⁸ Otto Meyer, εἰς τὸν ὅλγον Σαξονίας, Brackmann-Festschrift, ст. 131.

De Cerimoniis, ст. 689.

¹⁹ Гл. вище н. 8 і 9. De Cerimoniis, ст. 687, 688.

віть інтриги-порізнення поміж небезпечними для Візантії партнерами. До цього мала теж служити витончена етикета візантійського двору, вишколена канцелярійна служба, широкі дипломатичні зв'язки, посольства, агенти, а навіть чинник іншої природи, церковна адміністрація, зв'язки з царгородським патріархатом, церковна місія Царгороду, насилання візантійської єрархії на чужоземні престולי. Візантійський «базілевс» хотів чутиися неначе батько серед великої родини християнських народів²⁰.

3. Відношення візантійського «базілевса» до старо-українських володарів.

Основне питання в означенні відношення візантійського цісарства до старо-українських володарів зосереджується в тому, чи старо-українські володарі були васаліями візантійського «базілевса», чи ні²¹. На ділі ціла низка зв'язків українських володарів з Візантією заторкує саме це основне питання. Розглядаючи це питання в добі тільки до Данила, можна поділити відношення Візантії до старо-українських володарів на три періоди:

- а) Період до Володимира,
- б) Від Володимира до половини 12 сторіччя,
- в) Від половини 12 сторіччя до Данила.

а) Період до Володимира.

В періоді до Володимира старо-українська держава була від Візантії наглядно політично незалежна. В цьому згодні всі історики. Опис прийняття княгині Ольги на візантійському дворі, що його подає Константин Порфірогенетос, і дарунки зложені їй і її почотові зовсім не вказують на будьяку залежність старої Русі від Візантії. «Інше прийняття — (цебто) Ольги Руської. Дня дев'ятого місяця вересня в середу, було прийняття подібне до попереднього з нагоди приїзду Ольги, княгині Русі...»²² Отже це прийняття кваліфікується візантійським письменником як попереднє, цебто як прийняття арабських послів «*τὸν Σαρακηνῶν*», що зовсім не були залежні політично від Візантії. В поданому там же в подробицях описі прийняття княгині Ольги часто зазначається, що все діялось за способом виценаведених прийнять. Ця сама обставина трактування Ольги, як суверенного володаря, увидатнюється у стрічах княгині з імператором і імператрицею, які дають на честь Ольги кілька разів святочні пири (*ἐκκλησίαι* — *sacra convivía*), а після них складають їй і її почотові окремі дарунки,

²⁰ L. Bréhier, *цит. тв.*, ст. 281 (La diplomatie).

²¹ A. A. Vasiliev, Was Old Russia a Vassal State of Byzantium? — *Speculum*, VII (1932) ст. 350-360; G. Vernadskij, *Relations byzantino-russes au XII siècle*. — *Byzantion*, IV (1927—1928) ст. 269—276.

²² *Ἐρέτα δορὴ τῆς Ἑλλάς τῆς Ρωσσίας... ἐπὶ τῇ ἐκδορῇ Ἑλλάς τῆς ἀποστολῆς Ρωσσίας... De Cerimoniis*, ст. 594.

напр.: «В місяці жовтні вісімнадцятого дня, в неділю, було прийняття (цебто в честь Ольги) в хризотрикліні й засів імператор з русичами. А потім було друге прийняття в пентакубуклі св. Павла й засіла імператриця зі своїми дітьми пурпурородженими та зі своєю синовією й княгинею. І дано княгині тисячних 200, а її вуйкові тисячних 20, отцеві (сповідникові) Григорієві тисячних 8, шіснадцятьом з її родини по тисячних 12, вісімнадцятьом її служницям по тисячних 6, двадцятьдвом апокризіяріям (цебто відпоручникам українських князів) по тисячних 12, сорокчотирьом купцям (українцям, що перебували в Царгороді) по тисячних 6, двом перекладачам по тисячних 12»²³.

Крім цього з X сторіччя маємо формули листів до українських князів, що називаються «*υφάματα* писъма», а не «*κείμενα*», прикази. Ці останні давалися підчиненим, васальним візантійським архонтам, а перші висилались незалежним архонтам²⁴.

6) Період від Володимира до половини XII сторіччя.

Від Володимира починаються деякі сумніви про цілковиту політичну незалежність старо-української держави від Візантії. В загальному однак після Володимира взаємини між Україною й Візантією слабо уягледнені. Сумнів про задержання nadalьше цілковитої політичної незалежності старо-української держави від Візантії родиться за думкою деяких істориків у факті хрищення й одруження Володимира з візантійською пурпурородженицею Анною. Візантійський «базілевс» Василій II за повстання Бардаса Фоки в Малій Азії в р. 987 почувся за слабкий, щоб здушити це повстання й тому покликав Володимира, обіцяв йому руку згаданої Анни, правдоподібно своєї сестри, і за те одержав від Володимира 6 000 жовнірів «варяжської руської дружини», що при її допомозі здушив згадане повстання. Анну вислано на Україну, а Володимир прийняв християнську віру²⁵.

Тут виринає дискусія, чи Володимир остався і після того незалежним князем, чи, як твердять російські історики, став не тільки швагром «базілевса», але і візантійським васалом. Бо візантійський «базілевс» — кажуть вони — віддаючи свою сестру за варварського князя хотів не тільки повернути Русь, але, як державний муж, хотів досягнути також користі для свого цісарства. Це уягледнюють ще тою обставиною, що до Києва приїжджає візантійський митрополит, що був репрезентантом, не тільки царгородського патріярха, але також «базілевса» у цивільних справах²⁶.

²³ De Cerimoniis, ст. 598.

²⁴ Гл. замітка 16.

²⁵ A. A. Vasiliev. Was Old Russia..., ст. 351.

²⁶ П. Соколовъ, Русскій Епископъ съ Византії, Киевъ 1913, ст. 35.

Цей однак погляд у інших істориків не витримує критики. Що зайшла зміна з хвилиною охрищення Русі у відносинах до Візантії, це очевидне. Але було б парадоксальне твердити, що Русь після охрищення знайшлась у нижчому ступні державної ієрархії, як досі був «скитський варварський народ». Коли «базілевс» дає свою сестру пурпурородженицю за християнського князя, то значить, що Русь дістала вищу рангу у візантійській ієрархії держав. Бо не за когобудь віддавали візантійських пурпуророджениць; а хто її дістав, то вважалось за визначення даної держави, як це було з болгарським царем Петром, чи німецькими королями Оттоном Великим і Оттоном II²⁷.

Другий факт, що промовляв би за васальством старо-української держави після Володимира, наводиться те, що візантійський письменник Михайло Пселлєос називає «руський» наскок на Візантію в р. 1043 «повстанням» — «*πρό της τοῦ Ρῶς ἐλασσιόσεως*», Про повстання Русі»²⁸. Значить Русь була під властю Візантії, коли вона робить проти неї повстання. Однак цьому заголовкові не відповідає самий опис цього «повстання». Бо з дальшого опису виходить, що то зовсім не було повстання підчиненого народу проти свого суверена, але що це була справжня війна двох противників: «ХС. Після ж того, як усунено насилля (в повстанні Маніяка) наступила знов війна з варварами...» «ХСІ. Так отже цей варварський народ весь час палав ненавистю й злістю проти панування Римлян, винаходячи при всякій нагоді то під таким, то під іншим претекстом якусь причину, щоб провадити з нами війну»²⁹. Рівно ж і листи «базілевса» Михайла II Дукаса писані до великого князя Всеволода Ярославича, які цей самий Пселлєос наводить, і в яких пропонується одружити брата «базілевса» з дочкою згаданого велико-князя, вказують на незалежність старої Русі від Візантії, а не на її васальність³⁰.

Ще за васальством промовляв би факт, що князів, які посягали по чужі княжі престולי, поганяли, як кажуть хроніки «за море, до Царгороду», мовляв через суверена Русі за порушення присяги. Так був прогнаний в р. 1079 князь Олег Святославич, а в р. 1130 полоцький князь з жінкою й дітьми: «до Греції тому, що він нарушив присягу»³¹.

в) Від половини XII сторіччя до Данила.

Ще більші сумніви про незалежність старо-української держави та її залежність від Візантії насуває третій період, цебто

²⁷ P. E. Schramm, *Kaiser, Basileus und Papst in der Zeit der Ottonen*; *Historische Zeitschrift* 129 (1924), ст. 428.

²⁸ Michel Psellous, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)*. (Emile Renauld) II, Paris 1928, ст. 8.

²⁹ Там же.

³⁰ G. Ostrogorsky, *Die Byzantinische Staatenhierarchie*, ст. 54.

³¹ A. A. Vasiliev, *Was Old Russia...*, ст. 356.

від половини XII сторіччя до Данила³². Це часи, коли візантійські «базілевси» почулися сильніші, головню за Мануїла I Комнена, та старалися дипломатичними зв'язками узалежнити від себе різних суверенів так на Сході, як і на Заході. Комнен живив надії про відновлення дійсної універсальності візантійського цисарства. То ж з того часу маємо деякі неясні вискази візантійських письменників, що вказували б на підчинення українських князів візантійським «базілевсам». Так нпр. Іван Кіннамос говорить про Володимира Галицького князя: «із-за цієї головню причини імператор увійшов у війну (значить з королем паннонським, мадярським), що цей проти його волі напав на Володимира — таке бо було ім'я архонта Галичини — мужа зв'язаного обітницями з Римлянами»³³; а про його сина Ярослава Осьмомисла каже: «бо Ярослав багато дечого іншого накоїв Римлянам, переступаючи обітницю»³⁴.

Що однак згадані князі не були підчинені візантійському «базілевсові», а тільки заключили з ним альянс-федерацію, на яку саме натякує Кіннамос, показує перебіг подій. Бо коли Ярослав Осьмомисл зв'язався з мадярським королем Степаном, то Мануїл в р. 1165 вправді висказує йому своє невдоволення з того, однак цей випадок не називає невірністю підданого, а тільки браком любови, «ἀστοργία», та намовляє Ярослава, щоб він відступив від свого пляну видати свою дочку за мадярського короля: «Через те однак імператор не погордив Ярославом, але іншим способом під'юджував його проти Степана, посилаючи йому такого листа: «не наслідуюмо тебе у твоїй невдячності, що ти її нам показав непримущений до того ніякою konieczністю, не дотримуючи обітниць, ані умов, що ти їх недавно зложив. Але предкладаємо тобі її перед очі під час, коли ти приготовляєш нам нову кривду. Знай отже, що ти віддаючи свою дочку за мадярського короля, віддаєш її за людину злобну, духом хитку, яка ніколи ніякого згляду не мала на справедливість і правду, за людину, яка не шанує ні природи ні закону, а водиться тільки власною думкою та не сумніваюся, що він може всього допуститися. Тому нехай Степан ані не бере твоєї дочки, ані нехай не допускається на ній нічого іншого по законам. Якщо ж її візьме, то буде з нею обходитись, як з вуличницею. Бо цей хто так ображує наш маєстат і не встидається висмівати даної недавно присяги, то подумай, якої невдячності він допуститься на тобі.» — Почувши це При-

³² Про цей період -- гл. G. Vernadskij, *Relations...*

³³ οὗ δὲ ἔνεκα μάλιστα βασιλεὺς αὐτὸν ἡμίνατο, ὅτε παρὰ νόμον τὴν αὐτῷ Βλαδимерῷ ἐπιφύεστα - τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ Γαλιτῆς ἀρχοντι ἔκειτο - ἀνδρὶ ὑποπλόνῳ Ῥωμαῖοις ὄντι».

Corp. Scr. II. B. -- Joannes Cinnamus, Bonnæ 1836, ст. 115.

³⁴ Ἐποσθλὰς γὰρ τὰς ἄλλας εἰς Ῥωμαίους παραπλὀνδῆσας ἔτεχε». Там же, ст. 232.

мислав (т. зв. Ярослав), з варварською якоюсь простотою відразу запалився, що подасть Римлянам на війну з ним усяку поміч»³⁵.

Тоді і Ростислав Київський пішов на поміч візантійцям проти Степана мадярського, цебто приступив до загальної коаліції проти нього, як описує Кіннамос: «А є в Тавроскитії місто, що називається Київ, визначніше від усіх інших там положених та яке є метрополією цілого народу. В ньому поставляється єпископ насиланий звичайно з Візантії й воно втішається всім іншим, що надає йому визначну прерогативу. Князь отже цієї країни й він теж, обіцявшись піднятися війни проти Степана, potwierдив умову присягою»³⁶.

Тут Кіннамос старається виказати, так би мовити, всесвітню коаліцію проти мадярського короля, за те, що він будучи васалем візантійського «базілевса» посмів нарушити присягу вірності. Наглядне однак серед цього опису інакше становище українських князів від васального короля мадярського.

На прикінці 12 сторіччя за слабого «базілевса» Ісаака Ангелюса, коли Кумани і Волохи загрожували візантійському цісарству, зайняли й сплюндрували Тракію та загрожували самому Царгородові, тоді візантійський «базілевс» бачить одинокий рятунек у Галицького князя Романа. Роман розбив Куманів і за це зискав для цілого українського народу признання візантійського історика: «найбільш християнський народ Русичів». які рятують «християнський народ, що люто терпить від варварів». Наступного року Волохи разом з Куманами зробили наступ (на Тракію), зруйнували найкращі частини провінції й забрались без страти; і були б може підійшли зі сторони континенту під браму імператорського міста, скеровуючись до нього, коли б не Русичі, найбільший християнський народ і його князі, що частинно з власного почину, а частинно спонукувані просьбами архиєрея з подивугідним завзяттям боролися за Римлян, милосердячись над християнським народом, що люто терпів від варварів і відбиваючи тих, що їх того року часто уводили і передавали нехристиянським народам. Так отже наскорі приготувившись Галицький князь Роман зібрав добре і численне військо, виступив проти Куманів і з великою легкістю ввійшов в їх землю, знищив її й сплюндрував. В тім часі однак і самі Тавроскитці не були свободні від повстань; плямили свої мечі кров'ю власного народу і той Роман і Рюрик Київський князь. Але Роман кремезний тілом і з твердою рукою побив також багато Куманів, які злу-

³⁵ Там же; ст. 235.

³⁶ „ἔστι δὲ τις ἐν Ταυροσκιτικῇ πόλει ὄνομα Κίεβα (Duc. suspicatur Κιόβη), ἣ πόλειον τε ἐπερχάθηται τῶν ἄλλων ὅσαι τῇ δε ἴδονται, καὶ ὅσα καὶ μετροπολις τῷ ἔθνει τούτῳ τυγχάνει ὄνομα. ἀρχιερεὺς τε γὰρ ἐκ Βυζαντίου παρ' αὐτὴν ἔκει, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα εἰς ποταμίων φέρονται κατεβαίετο αὐτῇ μέγετον. ὁ δὲ καὶ πάντες ἡγεμονέων τῆς χώρας Σερβάνῳ καὶ αὐτὸς πολέμησεν ἀντιθέμενος ὅποιαι τὰ δεδομέναι ἐπερύσσει“.

чилися в війні з Рюриком творячи для нього дуже добру і сильну фалангу»³⁷.

Очевидно тут не може бути мови про підчинення Галицького князівства Візантії, коли «базілевс» просить помочі у Романа.

Наводиться ще такі факти про підчинення-васальство старо-української держави Візантії, як напр. висказ Нікити Хоніята, візантійського письменника тих часів, що Галичина була одною з «топархій»³⁸ візантійських, отже старо-українська держава була візантійською провінцією.

Так само наводиться на це свідoctва німецьких істориків, іменню Адама з Бремен, який каже, що Русь «aemula sceptri Constantinopolitani clarissima decus Graeciae»³⁹ та Оттона фон Фрайсінг, який каже, що німецький король Конрад III в р. 1142 апелював до візантійського «базілевса», щоб цей покарав Русичів за те, що вони вбили і пограбували деяких німецьких горожан. На що відповів «базілевс», що у справах руських він поступає по приятельськи і по фамілійному, бо такі реляції існують між Візантією й Німеччиною⁴⁰.

Збираючи ці факти разом, деякі історики-візантологи, як Васильєв, не можуть собі виробити ясного погляду, чи були старо-українські володарі візантійськими васаліями, чи ні. Однак сам Васильєв каже, що немає у джерелах прямих і ясних доказів про їх політичну залежність від Візантії⁴¹. Основна в тому згляді стаття Острогорського, одна з найновіших, виказує наглядно незалежність старо-українських володарів від Візантії з такою однак завагою: «Русь не була васальною державою візантійського цїсарства й в історії русько-візантійських відносин зовсім немає ніяких позначок руської васальности. Однак вона не була теж державою „з абсолютним авторитетом“, тому, що була під духовним авторитетом візантійського цїсарства»⁴².

Це є тло, що на ньому щойно може виступити значення корони Данила в правно-політичній структурі Візантії. Бо саме на цьому тлі більшої чи меншої певності про залежність старо-української держави від Візантії корона Данила творить факт-підставу для ствердження нових відносин між старо-українською державою й Візантією.

³⁷ „... τὸ χριστιανισμὸν οἱ Ῥῶς γένος καὶ οἱ τοῦτων ἀρχικῶς προσδεδεμένοι ... ὁ τῆς Καλλιῆς ἡγεμὼν Ῥωμανὸς, ἀπαθὴν τε καὶ πολλὴν ἡθροικῶς στρατίαν, κατὰ κοινῶν ἐξώδικησε ...“.

“Πλὴν οὐδὲ τὰ κατὰ τοὺς Ταυροσκήθας τοῦτους ὁ τότε χρόνος παρέδραμεν ἀστασιάντα, κατὰ δ' ὁμοφύλον σφραγὴς τὸ ζῆτος ἔβαλεν ὅτε Ῥωμανὸς οὗτος καὶ ὁ διέπων τὸ Κισθα Ῥοδρικός, νίκην δ' ὁ Ῥωμανὸς ἀννεγκάμενος, ἑωυαλὸς ὢν τὸ σῶμα καὶ τὰς χεῖρας δραστήριος, πολλοὺς καὶ τότε τῶν Κομάνων κατέτρωσεν, οἱ συνεφύησαντο τῆς μάχης τῇ Ῥοδρική, κρᾶτιστη καὶ γενναϊοτάτῃ φάλαγγι περὶ αὐτὸν ὁρῶμενοι“.

Срр. Scr. H. B., Nicetas Choniates, Bonnæ 1835, ст. 691—692. Там же, ст. 168.

³⁸ „ἔστι δὲ ἡ Γαλιτῆα μία τῶν παρὰ τοῖς Ῥῶς τοπαρχίῶν, οὗς καὶ Σκίθας ἐπεγορεύουσιν φασίν“. Там же, ст. 168.

³⁹ Adami Gesta Hamburgensis Ecclesiae Pontificum, т. II, ст. 19.

⁴⁰ Otto von Freisingen, Gesta Frederici I, ст. 25—26.

⁴¹ A. A. Vasiliev, Was Old Russia..., ст. 359.

4. Висновки, що впливають з дотеперішнього наświetлення для факту корони Данила

Коли Папа Інокентій IV надавав корону Галицькому князеві Данилові, то вплив візантійських «базилевсів» на українських князів був дуже слабкий. Дотеперішнє візантійське цісарство з роком 1204, цебто з зайняттям Царгороду хрестоносцями, було поділене на три частини. В Царгороді хрестоносці створили латинське цісарство, а візантійський «базилевс» Теодор I Ляскаріс заложив т. зв. «цісарство на вигнанні», зі столицею в Нікеї, куди перенісся і царгородський патріарх. Рівночасно Михайло I з Анжу заложив Епірський Деспотат зі столицею в Арта. Так поділено візантійське цісарство⁴³.

Рік 1254 застав ще візантійське цісарство поділене на згадані частини. На Нікейському престолі в т. зв. «цісарстві на вигнанні» сидів тоді Іван III Ватацес, зять Теодора Ляскаріса. В латинському цісарстві в Царгороді був Бальдвін II, а в Епірському Деспотаті Михайло II.

Корона поставила Данила в наглядний політичний незалежності від Візантії. Ми бачили досі, що основне питання в українсько-візантійських відносинах, цебто щодо незалежності старо-української держави від Візантії до часів Данила не має ясної розв'язки. З короною Данила приходить наглядна незалежність України від Візантії. Бо коли власть чужостороння для візантійського двору уділяє Данилові корону без усякого зношення з тим же двором, то значить, що в укоронованому королеві Данилові треба бачити володаря від Візантії вповні незалежного. Бо коли б була яка залежність, то подія такої ваги, як поставлення князя в королі, чи навіть — у другій гіпотезі⁴⁴ — тільки коронування Данила, що унаслідив Київську королівську корону, не могла б пройти без згоди суверена.

По-друге, однак, навіть коли беремо під увагу тільки т. зв. «духову залежність», цебто морально-ідеологічного порядку за тодішньою концепцією, то надання корони Данилові Папою Римським переносить короля Данила в орбіту західньої концепції цісарства, звідкіля прийшла Данилові корона, з усіми правними наслідками, що випливали з надання королівської корони по західнім концепціям⁴⁵.

⁴² „Rußland war kein Vasallstaat des byzantinischen Kaiserreiches und nirgends offenbaren sich in der Geschichte der russisch-byzantinischen Beziehungen Zeichen einer russischen Vasallität. Es war aber auch nicht ein ‚Staat von absoluter Autorität‘, denn es stand unter der geistigen Autorität des byzantinischen Kaisertums“. G. Ostrogorsky. *Die Byzantinische Staatenhierarchie*, ст. 60.

⁴³ A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin* (traduit du russe par P. Brodin et A. Bourguina), т. II, Paris 1932, ст. 160.

⁴⁴ о. А. Великий ЧСВВ, **Проблема коронації Данила**, «Записки ЧСВВ», гл. вище.

⁴⁵ о. др. Є. Камінський, **Корона Данила в правнополітичній структурі Заходу**, «Записки ЧСВВ», гл. нижче.

Останнє, що могло в'язати нове королівство з візантійською імперією, це вузли церковної адміністрації через зв'язь з царгородським патріархатом, що за думкою візантологів, був теж одним з адміністративних інститутів візантійського «базілевса». Однак і ця зв'язь була перервана через заключення церковної унії з Римом. Значить нове королівство, очолюване Данилом, було вповні від Візантії незалежне.

Яке ж тоді становище займав король Данило у Візантії?

Йдучи за встановленою етикетною візантійською двором, король Данило мав бути трактований з боку візантійського «базілевса» так само як західні королі. Перш за все йому належався новий титул, а саме за прийнятою у Візантії номенклатурою, він не мав вже називатись більше «Галицьким архонтом», «*ἀρχὼν Γαλιττίας*», як досі називалось там Галицьких князів, але йому прислужував титул короля, «*ῥῆξ* ». Так як західні королі: Саксонський, Баварський, Французький, Німецький звались там «*ῥῆξ Σαξονίας*», «*ῥῆξ Βαυαρίας*», «*ῥῆξ Φραγγίας*» — *Γαλλίως*, «*ῥῆξ Γερμανίας*», так і Данилові прислужував там титул «*ῥῆξ Γαλιττίας*», або ще далі йдучи, якщо брати під увагу гіпотезу, що то не була ерекція нового королівства, а тільки коронування короля, що унаслідив Київську королівську корону, то в цьому випадку Данилові прислужував у Візантії титул «*ῥῆξ Ρωσίας*», цебто титул короля цілої Русі.

Коли ж тепер візьмемо ще під увагу схему ієрархічної скали держав, за якою трактувалось у Візантії володарів різних держав, то королеві Данилові прислужувало місце у тій скалі зараз же після «базілевсів».

Ми маємо один факт, що унаглядиював би цю справу. Візантійський письменник Максим Планудес (помер 1310) оповідає, що він знає з власного досвіду, що якийсь руський легат до візантійського «базілевса» скерував був до «базілевса» Андроніка II Палеолога (1282—1328) такі слова: «Мій пан, „базілевс“ Русі, стольник твого святого маєстату, покійно простирається перед святим тоїм маєстатом»⁴⁶.

Доеккола цього свідоцтва розвинена теж жива дискусія. Прихід згаданого руського легата до Візантії припадає на часи Галицького короля Лева, Данилового сина. Російська історіографія, що так пильно промовчує всяку згадку про існування немилих галицьких королів, в цьому випадку примушена принаймні поставити питання, чи цей легат не був часом легатом Галицького короля. Басильєв ставить від себе, що цей легат був або легат великого князя московського або Галицького короля⁴⁷. Однак за самим джерелом цього легата ніяк не можна віднести до московського князя, бо ж він зве свого пана «базілевсом», що ніяк не можна

⁴⁶) „ὁ ἀνθύρτης σου, ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥώσ, ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς ἁγίας σου προσκυνεῖ δουλικῶς τὴν ἁγίαν βασιλείαν σου“.

H. Haupt, Neue Beiträge zu den Fragmenten des Dio Cassius, Hermes, XIV (1879), ст. 445.

⁴⁷) A. A. Vasiliev, Was Old Russia..., ст. 354.

віднести до князя, який звався у Візантії архонтом. Тим часом знаємо, що первісно титул «базілевса» був уживаний теж на означення короля⁴⁸, так, що згаданий руський легат міг назвати Галицького короля «базілевсом».

А про що йдеться у цьому свідоцтві візантійського письменника? Тут йдеться про гідність «стольника», «*ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης*», яку одержали у нашій гіпотезі Галицькі королі від візантійського «базілевса», чим ці останні узнали гідність Галицьких королів. Вправді є деякі історики, що цим титулом «стольника» хочуть підперти свою гіпотезу про васальність старо-українських князів супроти візантійського «базілевса»⁴⁹. Однак це ясне, що бути «стольником» візантійсько «базілевса», то відзначення, гідність, через яку «базілевс» символічно допускає когось до свого найближчого оточення. Добре це вияснює Острогорський аналогіями з інших подібних випадків, бо подібно первокоронований король сербський дістав був титул «себастократора», а знова болгарські, теж незалежні політично від Візантії, так архонти, як і опісля царі-«базілевси» дістали титул «імператорського сина»⁵⁰.

Це був хист візантійської дипломатії приєднувати собі могутніх сусідів.

⁴⁸ Це видно на прикладі перському. Поки візантійські «базілевси» не зарезервували собі титулу «базілевс», то перський шах і візантійський «базілевс» обмінювалися взаємно титулом «брата», а крім того перського короля титулювали в Візантії також «*βασιλεὺς*», як і король перський титулював візантійського імператора «*βασιλεὺς βασιλέων* (шагін-шах)».

L. Bréhier, *цит. тв.*, ст. 283.

⁴⁹ П. Соколовъ, *цит. тв.*, ст. 37.

⁵⁰ Die Byzantinische Staatenhierarchie, ст. 59.

КОРОНА ДАНИЛА В ПРАВНО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЗАХОДУ

З прийняттям королівської корони з Риму від Папи Інокентія IV в 1253 році, король Данило та його держава, як не в дійсності то принайменше ідеологічно входить у правно-політичну структуру Заходу. Тодішній Захід — це західньо-римська імперія (*Sacrum Romanum Imperium*), феудалізм, інвеститура, а передусім боротьба західніх імператорів із римськими Папами за перше місце в цій структурі.

Перенесення столиці старої римської імперії з Риму на схід, до Константинополя, залишає римським Папам не тільки вільну руку в проводі Христової Церкви, але також фактичну світську владу в Римі. Незвичайно зростає значення Папів через псевдо-донацію Константина з VII чи VIII століття, яка визнає римського Папу як намісника Христа на землі, а його владу та гідність вищою понад світську імператора. Дальше, ця сама псевдо-донація віддає Римській Церкві і престолові св. Петра вищу пошану та прославу, як самій імперії чи імператорському престолові. Та щоби папська гідність не підупадала, а противно все більше відзначувалася від світської гідности імператора, залишає і дає вселенському Архиреєві та його наслідникам у посілість і владу місто Рим та всі західні провінції, як також усі імператорські відзнаки та одяги¹.

¹ *Contitutum q. d. Constantini, Carolus Silva — Tarouca S. J., Fontes Historiae Ecclesiasticae Medii Aevi, Romae 1930, т. I, ст. 308—309: „... ut sicut in terris vicarius Filii Dei esse videtur constitutus, etiam et pontifices, qui ipsius principis apostolorum gerunt vices, principatus potestatem amplius, quam terrena imperialis nostrae serenitatis mansuetudo habere videtur concessam, a nobis nostroque imperio obtineant... Et sicut nostra est terrena imperialis potentia, eius sacrosanctam Romanam Ecclesiam decrevimus veneranter honorare, et amplius quam nostrum imperium et terrenum thronum sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriae dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem... atque signa... et diversa ornamenta imperialia... Unde ut non pontificalis apex vilescat sed magis amplius quam terreni imperii dignitas et gloriae potentia decoretur, ecce tunc palatium nostrum, ut prelatum est, quamque Romae urbis et omnes Italiae seu occidentalium regionum provincias, loca et civitates sepefato beatissimo pontifici, ...contradentes atque relinquentes eius vel successorum ipsius pontificum potestati et ditioni firma imperiali censura per hanc nostrum divalem sacrum et pragmaticum constitutum decernimus disponendum atque iure sanctae Romanae Ecclesiae concedimus permanendum...“*

Та приблизно в тих часах у границях старої західньо-римської імперії осіли нові племена, народи, серед яких із немалим успіхом поширюється Христова віра, а з цим і верховна влада Папів над ними. Таким чином у західній Європі постає нова духовна спільнота --- християнство, з'єднане вірою в одного Бога під проводом римського Папи. З поширенням християнства між новими племенами та народами відживає в римських умах стара ідея: одна релігія — одна держава — одна імперія². Також і самі Папи потребували часто помочі якоїсь сталої та могутньої руки, т. зв. світського рамені (*brachium saeculare*), щоби захищати християнство перед новими небезпеками зі сторони невірних. Серед таких міркувань зі сторони Риму звернув на себе очі Карло Великий, що підкоривши під свою владу майже всі племена і народи західньої Європи, ширив між ними Христову віру. Коли Карло Великий в 800 р. прибув до Риму, Папа Лев III коронував його на імператора старим римським звичаєм, із великим вдволенням Римлян. Таким чином повстає на Заході нова середньовічна імперія, що прибирає згодом назву «*Sacrum Romanum Imperium*».

Приймаючи імператорську корону від римських Папів імператори перед коронацією складали на руки Папів присягу:

1. вірності римським Архiereям та римській Церкві,
2. боронити католицьку Церкву,
3. сторожити ненарушимість і свободу Церков.
4. зберігати мир та справедливість між своїми підданими³.

З другої сторони римські Папи, коронуючи імператорів одержували такі прерогативи:

1. посередня участь у виборі імператорів,
2. потвердження вибору, або заперечення його,
3. осудження та усунення імператора,
4. звільнення від присяги підданих імператора⁴.

З цих зобов'язань і прерогатив зложились відносини між Папою та імператором. Теоретично це було підпорядкування світського духовному; імператор оборонець і покровитель християнства, Папа представник Божого царства на землі, самотній представник церковної єдності, найвищий голова Церкви, в руках якого спочиває духовний меч, вищий за світський⁵. По тій причині Папи коронують імператорів та роздають королівські корони.

Така була ідея, теорія, замисл. Друга справа — щоденна дійсність. Не все імператори придержувались своїх зобов'язань супроти Папів. Та не все Папи вдержуються при духовному мечі. Дуже скоро імператори стараються підкорити своїй зверхності Церкву враз із її головою. Так розгортається довголітня боротьба між обома головними силами Заходу, що в часах Григорія VII до-

² I. Bryce, *Sacro Romano Imperio*, Milano 1904.

³ J. Catalano, *Pontificale Romanum*, ст. 380; cfr. I. Bryce, *Sacro...*

⁴ I. Lo Grasso S. J., *Ecclesia et status* (Fontes selecti), Romae 1939, ст. 149—153, 171—173.

⁵ Там же, ст. 188—190, *Bulla Bonifatii PP. VIII, „Unam Sanctam“*.

ходить до вершин. Цього символом — Каносса Генриха IV, та смерть Григорія VII поза мурами міста Риму. На переломі XI—XII століття і згодом приходять до обосторонніх спроб порозуміння, головню у т. зв. договорі у Вормсеі 1122 р., якого вислідом було нове розграничення прерогатив і обов'язків, формулою Папи Калікста II, що дала імператорові право вибору єпископів у його присутності та надання ним церковних бенєфіцій правом скипетра, та формулою імператора Генриха V, що давала Церкві право канонічного вибору й вільної хіригонії Єпископів⁶ на ціле XII століття.

На початку XIII століття в Римі засідає на папському троні енергійний Інокентій III, що підносить папство до вершин своєї слави та значення. Так зв. «диктат» Папи Григорія VII — з його головними постулатами — за Інокентія III стає дійсністю. Сьомий постулат цього «диктату» каже, що «тільки сам Папа може вживати імператорські відзнаки»; VIII: «одному Папі стопи цілують усі князі»; XII: «тільки Папа може усунути імператора», та XXVII: «Папа може звільнити від присяги негідних його підданих»⁷. Так Інокентій III у 1209 році не потвердив вибору Шілипа, а на імператора коронував Оттона IV за згодою виборців⁸.

Зі смертю Інокентія III ситуація за його наслідника Гонорія III була така: римські Архиепископи Гонорій III, Григорій IX і Келестин IV вели боротьбу з імператором Фридрихом II, бо цей не пішов хрестоносним походом проти сарацинів, щоби звільнити Єрусалим, та насильно зайняв папську фєвдальну посілість, королівство Сицилії. По тій причині названі Папи його не коронують на імператора. За фєвдальним ладом перше місце в імперії займав імператор, по нїм слїдували різні степені його васалів, як королі, князі; ці мали право вибирати імператора; дальше слїдували барони, маркізи, графи та інші. Також Папи мали своїх васалів, це були самостійні королівства, які, щоб не підпасти під вплив імператорів, давали свою державу під опіку св. Петра, через що ставали васалами Апостольського Престолу. Ці самостійні королівства подібно як імператори мали також своїх васалів.

⁶ Там же, ст. 143—144. *Pax Wormatiensis, Privilegium Imperatoris*: „... Ego Heinricus... pro remedio dimitto Deo... sanctaeque catholicae ecclesiae omnem investituram per anulum et baculum, et concedo in omnibus ecclesiis, quae in regno meo sunt canonicam fieri electionem et liberam consecrationem. Possessiones et regalia beati Petri... quae habeo, eidem sanctae Romanae ecclesiae restituo...“.

Privilegium Pontificis: „Ego Calixtus... tibi dilecti filio Heinrico... Romanorum Imperatori augusto concedo, electiones episcoporum et abbatum Teutonici regni, qui ad regnum pertinent, in praesentia tua fieri, absque simonia et aliqua violentia; ... Electus autem regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat...“.

⁷ Там же, ст. 114—116: *Dictatus Gregorii PP. VII*:

VII. Quod solus possit uti imperialibus insigniis.

IX. Quod solius Papae pedes omnes principes deosculentur.

XII. Quod illi liceat imperatores deponere.

XXVII. Quod a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere.

⁸ Balsinelli, *Storia della Chiesa*, Bruges, т. I, ст. 410.

Через піддання своєї держави в опіку св. Петра багато королівств відпало від імперії (Польща, Мадярщина, Франція, Еспанія).

Якраз в цій боротьбі імператора Фридриха II з Папою Інокентієм IV князь Данило, zagrożений зі Сходу татарською небезпекою, звертається до Заходу. Інокентій IV на Ліонському Соборі усуває некоронованого імператора Фридриха II за:

1. заволодіння миру між Церквою і імперією,
2. за святотатство назначуванням кардиналів і других церковних достойників,
3. за невиконання зобов'язання піти в хрестоносний похід⁹.

Попри справи імперії на Ліонському Соборі чи не перше місце займала безпека татар. Із-за цього Захід звертається в сторону України. На Соборі був присутній єпископ чи архієпископ Петро, що його вислав, мабуть, князь Данило. Петро з'ясував докладно соборним Отцям цілі і небезпеку татар, кажучи між іншим, що татари змагають підчинити собі цілий світ з божого посланництва, протягом 39 літ...¹⁰. Собор видав інструкції про татарську безпеку, напминаючи християнські народи поробити відповідні забезпечення перед нею¹¹. Така інструкція, по усуненні імператора, була радше бажанням як дійсністю.

На Заході не було кому зорганізувати спільну оборону християнства проти нової небезпеки. Імператор як, «*brachium saeculare*» мав обов'язок стати до боротьби проти невірних, але саме на Соборі Фридрих був усунений за невиконання зобов'язань у цім напрямі. Тому Папа Інокентій IV мусів глядіти нових сил, щоби запобігти небезпеці. На перший плян виринають народи, безпосередньо zagrożені татарами, як Мадярщина, Польща, Литва, Чехія, Сербія, а передусім Галицько-Волинське князівство Данила. Ця спільнота інтересів Заходу з інтересами Галицько-

⁹ I. Lo Graso, *Ecclesia et status*, ст. 171—173, *Bulla depositionis Frederici II, imperatoris in Concilio Lugdunensi I, 1245 Iul.*: „... deieravit enim multoties; pacem quondam inter ecclesiam et imperium reformatam temere violavit; perpetravit etiam sacrilegium, capi faciens cardinales sanctae Romanae ecclesiae ac aliarum ecclesiarum prelatos et clericos... de ceteris eius sceleribus taceamus...”

¹⁰ Ex *annalibus Burtonensibus*, ст. 475: „De intentione respondit: Quod intendunt totum mundum sibi subiugare, et quod insinuatum est divinitus, quod debent totum mundum per 40 annos uno minus vexare, asserentes quod, sicut olim animadversio divina purgavit mundum per diluvium, sic in presenti ipsorum depopulatione purgabit ipsum mundum vastatione gladii. Item credunt se habituros durum congressum cum Romanis et aliis Latinis, et est eis ambiguum, utrum vincant vel vincantur; quodsi vincant, debent dominari toti orbi.

¹¹ A. G. Welykyj OSBM, *Documenta Romanorum Pontificum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, т. I, ст. 27. Innocentius IV omnes christianos monet et hortatur, ut Tartaris in ipsorum terras inrumpentibus vias et aditus secludant: „Ideoque sacro suadente concilio, universitatem vestram monemus, rogamus et hortamur attente mandantes, quatenus viam et aditus, unde in terram vestram gens ipsa posset ingredi, sollertissime perscrutantes, illos fossatis vel et muris seu aliis edificiis aut artificis, prout expedire videritis, taliter premunire curetis, quod eiusdem gentis ad vos ingressus patere de facili nequaet, sed prius apostolicae sedi huic denuntiari possit adventus, ut ea vobis fidelium destinante succursum, contra conatus et insultus gentis ipsius tuti esse adiutore Domino, valeatis”.

Волинської Держави могла і фактично принести принайменше в деяких справах добрі успіхи.

Захід був безпосередньо заінтересований у власному забезпеченні від татар. Його самотнім старанням було поставити оборону з східних і центрально-європейських держав.

Данило, як безспірний вже тоді суверен Галицько-Волинської держави, крім прямого забезпечення себе від татар, яке він міг одержати коштом співпраці з ними, як це зробили північні московські князі, мав на меті інші важливі цілі.

З самої ранньої молодості вихований на польському та угорському королівських дворах і європейських вірцях, він, одержавши фактичну владу в Галицько-Волинським просторі, старається її забезпечити під кутом політично-правним для себе, та для свого роду.

Такого забезпечення він, очевидно, не міг сподіватися від примх татарських, більших чи менших, ханів. Протинно, тодішній Захід за своєю політично-правною структурою давав йому далеко тривкіше забезпечення. Він міг знати, що ця тривкість, раз прийнятим зобов'язанням чи привілеєм, доходила до такого ступня, що за її збереження Захід не вагався жертвувати навіть імператора, в якого руках спочивала велика фізична сила. Ліонський Собор знав дуже добре, що за ним стоять папські права а за Фридрихом фізична сила. Однак він пішов за правом проти сили. Свідком Ліонських подій був архієпископ Петро, який міг Данила тільки утвердити в його звороті на Захід.

Одна і друга сторона з обостороннього порозуміння могла мати певні конкретні користі, за ціну певних зобов'язань. Зі сторони Заходу, чи фактично Риму, існувала потреба:

1. створити провізоричні забезпечення в дальшому наступі татар,

2. створити тривку коаліцію держав центрально-східної Європи, як тривке заборолу проти тієї ж небезпеки,

3. відкинути цю небезпеку можливо далі на схід, відтягаючи з-під її впливів східно-європейські князівства й держави, тоді вже сателітні татарам, та пересунути так тодішню татарську «залізну занавісу» принайменше на лінію горішнього і долішнього Дніпра,

4. розрішити остаточно проблему поганських народів цього ж простору (Прусія, Литва) та встановити так остаточно правне і фактичне положення в тому просторі Тевтонського Ордену,

5. встановити політично-правні й силові відносини між державами: Чехією, Польщею, Австрією та Угорщиною.

Зі сторони Данила була потреба:

1. мілітарної допомчі в боротьбі за державну суверенність проти татар,

2. в крайньому випадку принайменше морального піддержання його в тому самому ділі,

3. правного закріплення за собою фактичного стану посідання,

4. закріплення здобутої довголітніми змаганнями влади в Галицько-Волинській державі у своєму княжому роді,

5. управління на територіяльні здобутки в просторі церковно-пустому, чи ворожому європейському християнству (Литва, татари),

6. скріплення своєї позиції в політичному центрo-східньо-європейському комплексі, чи в Європі взагалі,

7. підведення політично-правного підґрунтя своєму родові в змаганні за династичні зв'язки з Австрією (князь Роман).

Для досягнення цих цілей обі сторони були готові підняти певних зобов'язань та виконів. Зі сторони Риму (Заходу) були готові:

1. змобілізувати морально західню Європу для відбиття татарської небезпеки¹²,

2. зорганізувати хрестоносний похід проти татар,

3. піти на найдальші політично-правні уступки (доказом цього піднесення до королівської гідності Міндовга литовського),

4. правно затвердити за Данилом посідання Галицько-Волинської держави та забезпечення ненарушимості її кордонів,

5. забезпечити Галицько-Волинську державу за Даниловим родом, правом родової династії,

6. в церковно-релігійному аспекті, забезпечити за Галицько-Волинською державою її традиційну структуру, на базі єдності в вірі,

7. дати королівські інсигнії, як зовнішній символ признання за Данилом королівської гідності, спадкової по Київській державі.

Зі сторони Данила була готовість:

1. стати на сторону Заходу, зриваючи з татарами,

2. виступити активно проти татар,

3. віддати свою державу під оліку св. Петра, входячи в політично-правну систему Заходу,

4. стати в авангарді західньо-європейської оборонної системи, звідомляючи про рухи татар,

5. визнати римського Архиєрея, з повним збереженням східнього обряду та дисципліни,

6. приймаючи королівські інсигнії ратифікувати вищезгадані обосторонні обов'язки, та ввійти автоматично в користування належними привілеями,

7. спільно з іншими взяти активну участь у хрестоносному поході проти татар,

8. зложити відповідну заяву вірності,

9. дбати про християнський мир і справедливість між своїми підданими.

По довших, майже 8 літніх, переговорах Інокентій IV посилав Данилові королівську корону. З цим входить Данило в правно-політичну структуру тодішнього Заходу.

¹² Там же.

Як бачимо, цілий комплекс тодішніх політичних обставин на заході і сході Європи, потягав обі сторони до взаємного зближення і порозуміння, яке Данило використав для здійснення своїх династичних і державних задумів. Ці самі обставини спричинили, що зі сторони Риму не ставлено цим задумам якихось більших перешкод. Протівно, загострення відносин між імперією і папством на Заході цю справу тільки прискіпило.

Бачимо рівно ж, що і з однієї і другої сторони було стільки важливих мотивів до цього політичного порозуміння, що справа церковного порозуміння відходить неначе на другий план.

Тому вважаємо, що погляд деяких істориків чи письменників, немов би корона Данила була здобута церковно-релігійними поступками на користь Риму, виглядає в самій речі не обґрунтований. Аналіза текстів документів того часу, а головню участь архієпископа Петра на Ліонському Соборі показують, що Україна не потребувала з чогось поступатись, головню, коли їй був забезпечений східний обряд.

Для такого далекосяжного політичного акту, як уділення корони Данилові, треба було далеко більшої ціни. А нею, на нашу думку, був мілітарно-політичний союз, свого роду атлантійський протитатарський пакт.

СХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ПАПИ ІНОКЕНТІЯ IV.

Короткий, бо ледви 17-дневний понтифікат папи Келестина IV (25. X. — 10. XI. 1241) приніс Церкві довге сирітство. Щойно, по майже 20 місяцях перерви, дня 25. VI. 1243, кардинали, зібрані в Анані (65 км. на полудневий-схід від Риму), вибрали нового папу, в особі кардинала Сінібальдо Феско, що прибрав собі ім'я Інокентія IV. Сам він походив з Генуї, з дуже визначної і багатой сім'ї. Ще як молодий священик відзначався великою побожністю, ревністю, богословським знанням, а зокрема знанням церковного права, згодом став він одним із славних каноністів свого часу. Вибір на папу застав його в досить молодім віці (около 60 літ), однак він тоді мав вже за собою довгу і світлу кар'єру в римській курії, за папи Гонорія III і за папи Григорія IX (1227—1241).

В дуже тяжких часах і умовинах папа Інокентій IV перебрав провід Вселенської Церкви. В тому часі європейський Захід був роздвоєний, морально і політично, затяжною боротьбою цісаря Фридриха II з Апостольським Престолом, тих двох найбільших потуг середньовіччя: цісарства і папства. Немов було б замало тої нещасної боротьби, що руйнувала обі сторони, виринає нова небезпека, нова загроза, тим разом зі сходу; це — Татари.

Творцем цієї нової великанської потуги був нащадок одної з пануючих монгольських родин, Темуджин, що об'єднавши монгольські сили, під титулом володаря-володарів «Джингіс-Хана» (1206) вирушив на підбій світу. За його сина й наслідника Огдая (1237—1241), татари під проводом Батия, в 1237 р., перший раз появились в Європі. Знищивши московські міста, в 1240 р. зруйнували Київ. Така сама доля згодом стрінула Володимир Волинський, Галич, Крем'янець та інші українські міста. Переможна татарська армія, зруйнувавши велику частину України-Руси в січні 1241, станула на кордонах Мадярщини і Польщі. До Польщі Батий вислав двох своїх полководців: Байдара і Кайду, а сам трьома дорогами подався на Мадярщину. Малі польські відділи терпіли поразки одна за одною. Впав Сандомир, Краків, Вроцлав. Під Лігницею згинув враз зі своїм військом Генрих Шлесський, а татари, сіючи вогонь і смерть, з Польщі перейшли на Моравію.

Чеський король Вацлав не мав сили їх спинити і вони, не знайшовши спротиву, попрямували на Мадярщину, щоби там злучитись з відділами Батия.

Мадярський король Беля IV з трудом і то щойно в останній хвилині зібрав трохи свого війська над рікою Сайо, недалеко міста Могі, щоби боронитись перед татарською навалою. Однак, із-за внутрішніх спорів і недовір'я до короля, мадари не встоялись. Батий спалив Пешт і по льоду перейшов Дунай, а його відділи, доганяючи втікаючого короля, залиляли цілу Мадярщину і дійшли аж до берегів Адріатику.

На вид такого рухливого і потужного ворога смертельний страх напав на західню Європу. Здавалося, що ніщо вже не врятує zagrożеного християнства. На щастя грізна небезпека, що так нагло постала, несподівано щезла. При кінці 1241 р. помер великий хан Огдай; ця вістка дійшла дуже скоро й до Батия. Він, заінтересований особисто у виборі нового великого хана, не міг бути далеко поза границями держави, тому й скоро залишив Мадярщину, прямуючи на схід.

Перестрашена Європа на хвилину відітхнула. Однак не зовсім усунено грізний меч татарського Дамокля. Батий не залишив цілковито Європи; він розложив свій табір над гирлом Волги, а його влада розтягнулась від Уралу по Карпати і Балкани. По 4-х річній боротьбі потуга татар ніщо не втратила, а їх бажання здобути цілий світ не зменшилось, а радше зросло по стільки досягнутих успіхах, що й було підставою сподіватись нових наїздів.

Ліонський Собор

Папа Інокентій IV розумів добре, що для того, щоби почати щось проти татар, треба наперед закінчити спір з цісарем; в противному випадку всі старання були б безуспішні. Правда, Інокентій IV зараз по своїм виборі на папу (25. VI. 1243) старався помиритись з цісарем, але надармо. Папа надіявся, що ще один середник може рішити й закінчити довгий спір, а саме Вселенський Собор. Побойуючись однак, щоби цісар не повторив своєї тактики з 1241 р., коли то силою не допустив до зібрання Собору, скликаного Григорієм IX до Риму, новий Собор міг мати місце тільки там, де цісарська влада не сягала. У зв'язку з цим папа потайки виїхав з Риму і через Геную дістався (при кінці 1243) на французьку територію, до Ліону, і тут відразу зачав подивугідну діяльність. Назбиралось було вже багато пильних справ за кількома місяцями його понтифікату, за попередньої ваканції, та невирішених ще давніше. А найважливіше, що примушувало до поспіху, це було закінчення спору з цісарем. Без того папа мав зв'язані руки: не міг допомогти Святій Землі, не міг зробити щось конкретного проти татар, не міг полагодити й інші пильні і важні справи

Церкви. Тому й рішився скликати XIII Вселенський Собор до Ліону на день 24 червня 1245 р. і видав (27 грудня 1243) в цій справі декрет, з такою програмою Собору:

1. винести рішення в справі тяжкого положення Святої Землі;
2. обговорити справу, помочі для zagrożеної латинської імперії на Сході;
3. знайти засоби проти татар;
4. поладнати спір з Фридрихом II.

Хоч головною причиною скликання Собору був, очевидно, конфлікт з цісарем, однак цю справу з тактичних мотивів поставлено на останнє місце. Натомість наперед висунено інші питання церковно-політичного і канонічного характеру. Зокрема недоля Святої Землі дуже боліла Христових Намісників і вони все давали почин до хрестоносних походів (тут і було найперше джерело непорозуміння між папою Григорієм IX і цісарем Фридрихом II); однак справа звільнення Св. Землі, по останнім упадку Єрусалиму (17. вересня 1244), стала майже безнадійною і глибоко діткнула політичну честь усього християнства.

Другою точкою програми Собору було критичне становище латинського цісарства в Царгороді, тієї нещасної дитини збитого з дороги четвертого хрестоносного походу. Від самого початку свого існування воно не мало ніколи спокою ні під оглядом політичним, ні під суспільно-економічним, ні під церковно-релігійним. Хоч Інокентій IV на початку свого понтифікату був рішений підтримати це цісарство всіма засобами, згодом однак, ведений церковними і політичними мотивами, змінив свою думку, в першу чергу тому, що сила латинників на Сході з кожним днем меншала. А крім цього папа переконався, що важнішим є з'єдинення грецької Церкви з Апостольським Престолом, як існування латинської імперії, що саме було найбільшою перешкодою такого з'єдинення.

Вкінці, мабуть, найпекучіша справа — оборона всієї християнської Європи перед сподіваною новою татарською хуртовитою.

Крім цих, більше політичних справ, була ціла низка питань щодо устрою, дисципліни, юрисдикції й обичаїв у Церкві, що вимагали найвищого вирішення.

Відкритий 26 червня, а закритий 17 липня 1245 р. Собор не був так чисельний, ані так однодушний, щоби своїм авторитетом міг відразу розтяти замотаний вузол суперечних змагань та інтєресів. Найчисленніше, очевидно, була репрезентована Франція й Іспанія; менше було англійців і німців, небагато було й італійців.

Вдаряє цілковитий брак єпископів з Мадаярщини й з Польщі. Чехи мали тільки одного представника, Миколу — єпископа празького, Русь-Україну репрезентував архієпископ Петро.

Справа татарська була порушена зараз на наступній сесії 27 червня 1245, однак основніше говориться про неї на третій і останній сесії, 17 липня 1245. Не знати, на котрій сесії говорив

руський архієпископ Петро. Татарів знав він ближче, стикався з ними і то не тільки в 1223, 1237/40, але й пізніше за мирного урядування Батия на Русі. Інокентій IV покористувався виїмковою нагодою і попросив у руського владики точних вісток про татар, про яких тоді в зах. Європі кружляли фантастичні вістки. Папа поставив архієпископові Петрові ряд питань: про походження татар, про їх релігію, про їх спосіб життя, про їх обряди й вірування, про їх відвагу і способи воювання, про їх число, про їх воєнно-політичні пляни, чи бережуть вони міжнародні умови, чи шанують чужих послів, як переходять моря й ріки. На всі ці питання архієпископ Петро дав коротку, але докладну й змістову відповідь. Його відповіді згодні з пізнішим звітом Івана Пяно де Карпіні, в якому він відповідає на ці самі питання; розуміється його відповіді є повніші й більше умотивовані.

Реферат руського архієпископа подав перші автентичні вістки, які одержав Захід, про азійських наїздників. Дотеперішні вістки були, як ми вже згадали, фальшиві або фантастичні.

Побіч архієпископа Петра головний голос в нарадах про татарів мав напевно празький єпископ Микола. Він враз з Петром був представником народів, загрожених або винищених татарами. Він давав ради щодо фортифікацій, тому що бачив як це робив чеський король Вацлав в 1241/42.

Ці вістки дуже причинилися до ухвали Вселенського Собору про татарів. В ній пригадується про недавнє зруйнування Русі, Польщі і Мадярщини, закликається всіх християн до найбільших зусиль, щоби не допустити до дальших татарських наїздів: всі шляхи й переходи, що ними можуть посуватися татари, мають бути укріплені ровами, засіками й стінами; про всі рухи варварів треба негайно повідомляти Апостольську Столицю, а вона видасть усі накази потрібні для оборони, зокрема причиниться до неї більшою грошовою допомогою. Цю ухвалу розіслано до всіх країн, куди татари могли переходити, отже й на Русь.

На цьому закінчилася акція Вселенського Собору щодо татарської справи. Дальше її ведення переходило до папської курії.

Інокентій IV і татари

Інокентій IV вже від самого початку свого понтифікату справу татарської небезпеки взяв собі глибоко до серця і дуже болів розростом поганської потуги коштом християн. Він бачив конечну потребу якось зарадити тій небезпеці, тому й постановив вжити всіх заходів, щоби сумний досвід з 1241/42 вже більше не повторився. Не довіряючи людським силам, рятунок бачив у Бозі, тому й зарядив, щоби до прилюдних молитов додавати слідуочу молитву: «а фуроре тартарорум лібера нос Доміне». В своїм першій листі з 2 липня 1243 р. до архієпископа Раймсу і до його

суфраганів та до інших церковних достойників, повідомляючи про свій вибір на папу, поручає щодня молитись в цьому наміренні, щоби Бог дав своїй Церкві і християнським народам мир та й щоб усунув з границь християнства варварів (татар). В цих словах міститься головна точка програми його понтифікату.

Інокентій IV хоч і думав про один сильний фронт проти татар, рішився вперед нав'язати з татарами зв'язки й розвідати чи можливий з ними мир. Крім цього він, як Христовий Намісник, уважав своїм обов'язком дати їм можливість пізнати й прийняти християнську віру. Це, зрештою, була найлучша дорога, щоби заощадити християнському Заходові крові й руїни. В тій цілі він висилає до татар три посольства, і то рівночасно, однак різними шляхами. Перше посольство йшло через Сирію (під проводом монаха-францішканина), друге йшло через Вірменію і Грузію (під проводом монаха-домініканця). Однак ці два перші посольства не принесли бажаного успіху.

В проводі третього посольства був францішканин (італієць) Іван П'яно де Карпіні. Посольство мало йти через Русь. Сам Іван П'яно де Карпіні походив з Перуджії і був безпосереднім учеником св. Францішка з Асизу. Заслужився дуже в поширенні свого Чина в Німеччині, Чехії і Польщі. Вже в 1241 р. був він проповідником хрестоносного походу проти татар. Два роки пізніше став він сповідником на папському дворі.

П'яно де Карпіні, одержавши від Папи листа до хана, до східно-європейських народів і до східних єпископів, вийшов з Ліону дня 16. IV. 1245, отже три місяці перед початком Собору. Товаришував йому братчик-чернець Степан (чех). Найперше зайшли вони до чеського короля Вацлава, званого П'яно де Карпіні ще з попередньої місії. За радою короля Вацлава пішли далше через Польщу і галицько-волинську Русь. У Вроцлаві П'яно де Карпіні взяв собі ще одного товариша подорожі, брата Венедикта (поляка). На дворі у Конрада Мазовецького стрінули князя Василька, дістали від нього докладні вістки про татар і за його порадою купили дарунків для татар (футра).

З князем Васильком удались вони до Володимира Волинського. Тут П'яно де Карпіні задержався довший час в справі налагодження зв'язків між Руссю й Апостольським Престолом. На його просьбу князь Василько скликав всіх галицько-волинських єпископів. П'яно де Карпіні прочитав їм папські письма в справі церковного з'єдинення. Однак ні князь, ні зібрані єпископи не хотіли нічого рішати без князя Данила, що тоді поїхав до Батия.

Князь Василько дав посольству свого провідника аж до Києва. Звідси (4. II. 1246) вони їхали вже татарською поштою. По дорозі заїзджали до Коренци, до Батия, вкінці приїхали до великого хана Куюка (сина Огдая) і йому П'яно де Карпіні вручив два папські листи (з 5 і 13. III. 1245).

Перший лист був релігійного змісту, тобто заклик до татар до прийняття правдивої християнської віри.

Другий лист мав політичний характер. В ньому представлене страшне знищення християнських народів, спричинене татарами. При кінці листа перестерігає, що як татари не стримають дальших своїх наїздів, то їх стріне страшна кара Божя.

В обох листах папа говорить «з повноти своєї власти», як до підданих.

Хан Куюк у відповідь на заклик папи, щоби прийняв Христову віру-охристився, наївно каже, що не знає як це зробити. Щодо вбивства християн — то це кара, каже хан, за непошановання закону Божого й приказу хана. Вкінці заявляє, що Бог є йому ласкавий, а папа й інші, якщо хочуть мира, нехай негайно придуть до хана, бо інакше стріне їх кара. Товмачем був Темер, русич з дружини князя Ярослав суздальського. Відповідь дано по татарськи й арабськи і приказано зробити переклад на латину. Від Куюка посли виїхали 13. XI. 1246, в половині червня 1247 р. були вони вже в Києві, а на початку листопада 1247 прийшли до Ліону, до Інокентія IV.

І це третє посольство було до деякої міри безуспішне, невдале, зокрема щодо 2 точок, а саме: щодо навернення татар і щодо мира. Однак це посольство було дуже корисне з іншої сторони: ближче пізнання татар. П'яно де Карпіні у своєму звіті «Гісторія Монгальорум» подає дуже докладні відомості про татар, а зокрема про способи передбачуваної з татарами війни — взагалі пише як полководець а не як монах. Дуже поручає вживати методів противника: концентрація сил і одність проводу. Реляція П'яно де Карпіні дуже втішила Папу, бо вона переломала перші леди відносно татар і вони перестали бути для європейського Заходу чимсь незнаним, а навіть громом з ясного неба.

Інокентій IV і Данило Галицький

Татари не касували автономії підбитих народів, не порушували їх звичаїв, дозволяли на самоуправу й на свободу віровизнання, тільки береглись, щоб якийсь підбитий нарід не виріс в потугу; тому й накладали податки, не дозволяли будувати фортеці, а татарські урядники, під цим оглядом, були безоглядні; хто не заплатив податку мусів іти до татарської неволі. Пануючі князі мусіли складати ханові чолобитню, а за це діставали від хана ярлики — грамоти, щоби правно рядити державою. Так мусів поступити й Данило, а зробив він це дуже нерадо, як згадує літописець. Чим спокійніше було його панування внутрі й чим краще становище здобував він серед сусідніх європейських володарів, тим тяжчою ставала для нього татарська «честь», і Данило почав оглядатись за середниками, щоби її позбутись. Зробити це силами

Галичини і Волині було немислиме. Зломити силу татар і відтиснути їх в степи можна було зробити тільки при допомозі нових хрестоносних походів, при допомозі коаліції цілої Європи, а принайменше при допомозі коаліції східньої частини Європи.

Але, в цьому часі, не можна було думати про коаліцію католицьких держав, у справі хрестоносного походу, без видимого Голови католицької Церкви; від Папи повинен був вийти перший і головний почин в тій справі. Руський князь міг увійти до тієї коаліції тільки як син Римської Церкви; і мабуть з тієї причини Данило нав'язав зв'язки з Папою Інокентієм IV. Крім цього зв'язок з Римом підносив княжу владу і забезпечував від загарбництва сусідів: Польщі і Мадярщини.

Інокентій IV, попри намір позискати нових членів для католицької Церкви, думав про об'єднання всіх християнських сил проти татар; тому він дуже радо схилився до унійних змагань князів Данила й Василька. Князь Василько зараз по виїзді Папо де Карпіні (на початку 1246 р.) даліше на схід, до татарів, вислав до римської курії Григорія, ігумена Угровська, в цілі ближчої інформації про можливі користі зв'язків з Апостольською Столицею і щоби підтримати пертрактації, аж до повороту князя Данила від Батия. По повероті Данила ті реляції напевно зміцнілись так, що Інокентій IV в листі до князя Данила з 3 травня 1246 р. писав: «...Спонукані Твоїми просьбами приймаємо під опіку св. Петра й нашу твою особу і згадане королівство...» (на початку листа згадано «Твое Королівство»). Цього самого дня пише довгий лист до руського-українського народу, підчеркуючи важність з'єдинення з Римською Церквою, що є матір'ю для всіх інших та поручаючи, щоби з любов'ю і довір'ям прийняли Легата Апостольської Столиці в особі архієпископа пруського й естонського. Рівночасно папа вислав до короля Данила двох братів домініканців (Олексія і Генриха), а в листі до Данила з 3 травня 1246 р. пише: «...бажаючи сповнити твої бажання... висилаємо до тебе улюблених братів Олексія і... його товарища, що був з ним на Чехах з Чина домініканів, уділяючи їм тої самої влади, яку мають ті, що призначені до Татар». Присутність братів на дворі короля Данила була наглядним доказом папської опіки над руськими-українськими землями і давала можливість легкої комунікації з Апостольським Престолом.

При кінці червня або з початком липня 1247 р. Папо де Карпіні, вертаючи від татар, задержався цілий тиждень в короля Данила, що в тому часі нараджувався з братом Васильком, з єпископами та визначними боярами в справі віддання себе і своєї держави враз з народом під опіку св. Петра і Папи Римського. Вкінці Данило заявив, що визнає папу своїм зверхником і батьком та що хоче підлягати Римській Церкві та її науці. В тій цілі Данило вислав своє посольство з листами до папи Інокентія IV. Руськими послами були: Григорій, ігумен монастиря св. Данила в Угровську, і два брати домініканці: Олексій і Генрих, що тому рік при-

їхали на Русь. Вони вийшли разом з П'єно де Карпіні, але по дорозі відділились і прийшли скоріше до Ліону, де в другій половині серпня 1247 р. З цього часу маємо два папські листи, з 27 серпня, в яких Інокентій IV погоджується на справедливі просьби Данила і Василька («*vestris iustis precibus inclinati*»), управляє їх до відібрання земель і дібр, що колинебудь і яким-небудь титулом належали до галицького князівства, а тепер знайшлись в посіданні нез'єдинених володарів. В другім листі папа заявляє, що ніхто з хрестоносців чи інших духовних не сміє на землях Романовичів виконувати будь-яких прав чи набувати посілости без їх дозволу. В третьому листі, з цього самого дня, папа дозволяє руському духовенству поступати згідно зі своїм обрядом у всьому, що не противиться католицькій вірі, зокрема підчеркує відправу св. Літургії на квашенім хлібі.

Деяко пізніше (7 вересня 1247) папа в листі до архієпископа Альберта пише, що Данило просив, щоби папа прийняв його, його нарід і його королівство до єдності з Римською Церквою. В цьому самому листі папа поручає архієпископові Альбертові, щоби поїхав на Русь і особисто переконався «чи король, архієпископи, єпископи і магнати його королівства» даліше перебувають в цьому наміренні; якщо так, то нехай їх поєднає з Римською Церквою і проголосить всюди де треба.

П'ять днів пізніше, тобто 12 вересня 1247 р., папа вдруге прийняв руських князів враз з державою, родиною, землями і добрами під опіку св. Петра і своєю¹.

Черговим доказом прихильності Інокентія IV до Руси-України є його лист до князя Василька (з 5 грудня 1247), в якому папа, беручи під увагу заслуги князя Василька супроти Римської Церкви і його старання в справі церковного з'єдинення, дозволяє на подружжя з Дубравкою, розрішаючи їх від подружньої перепони третього ступня кровного споріднення.

Щоб більше з'єднати собі Данила й щоби дати виразний доказ своєї опіки. Інокентій IV в 1248 р. вислав до нього посольство з короною. Для обережного і вирахованого Данила зачинати з'єдинення від коронації і прийняття королівського титулу від папи було кроком ризиковним, бо він знав, що коронація буде немилобачена ханом. як знак незалежності Галицько-волинської держави. Данило хотів найперше забезпечити собі сильну збройну силу проти татар. тому й не прийняв корони, кажучи: «як можу прийняти вінець (корону) без твоєї помічі?» Саме ця поміч була для папи найтяжчою справою. Хоч ввесь час мав він її на

¹ „*Ea propter carissimi in Christo filii vestris precibus inclinati personas vestras et Regnum, familia (sic.) possessiones, et alia omnia bona vestra tam mobilia quam immobilia que in presenciarum rationabiliter possidetis, aut in futurum iustis modis prestante domino poteritis adipisci, sub beati Petri et nostra protectione succipimus...*“ Текст гл. в *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. I, ст. 38, ч. 25.

увазі, то однак не було сліду якогось хрестоносного походу проти татар. Папа покладав великі надії на дипломатичні місії, але вони не сповнились. Вістки, що їх привіз П'яно де Карпіні були невеселі, про мир з татарами не було мови, Європі грозив новий наїзд. У зв'язку з цим папа посилив свої старання щодо створення одного фронту проти татар. В січні (22) 1248 р. пише він до Данила і Василька, щоб як тільки почують, що татарські війська вирушили на підбій християнства, повідомили про це хрестоносців в Пруссії², а через них його (Папу), щоби в цей спосіб, за Божою поміччю, татарам поставити мужній спротив. Подібного листа вислав папа (23. I.) до князя Олександра Невського, володаря Суздаля, щоби повідомив інфлянтських лицарів про наступ татар: при цій нагоді заохочує його з'єдинитись з Римською Церквою. Рівночасно Інокентій IV вислав письмо до Майстра хрестоносців у Прусах, повідомляючи його про зміст двох вищезгаданих листів і поручаючи якнайскорше повідомити його про еventуальний наступ татар.

В цей спосіб Інокентій IV старався створити коаліцію з тих держав чи народів, що сусідували з татарами й були найбільше zagrożені. Спільний фронт, коаліція, усунення татарської небезпеки — це була головна точка програми понтифікату Інокентія IV взагалі, а щодо сходу Європи зокрема. Крім наших руських князів втягає до коаліції і німецькі закони, а також і північну Русь. Спочатку він ще не враховував Мадярищини і Чехії, щоби мати їх в резерві проти Фридриха II. В червні 1248 до цієї спільної акції втягає і Мадяричину. Мимо цього справа коаліції йшла дуже пияво і Данило бачив, що на Захід не можна числити, тому й постановив не наражуватись татарам, але вдавати підчиненого. Може знеохотило його й те, що папа хоч прийняв його і його державу під свою опіку, то однак не зробив нічого, щоб усунути претенсії мадярів до руських земель. Правда, Данило вже від 1247 р. жив у згоді з Белею, а навіть оженив свого сина Льва з його дочкою Констанцією, однак це не перешкаджало тому останньому вживати титулу «Rex Galiciae et Lodomeriae»; він тільки в листах до Папи підписувався «Rex Hungariae».

На початку 1253 р. татари під проводом Коренци почали рухатись та напали вже навіть на Поділля. Вправді князь Лев їх вигнав, однак небезпека великого татарського наїзду ставала щораз грізнішою. Данило згідно з вказівками Папи з 1248 р. повідомляє його листовно про татарську небезпеку. Тим разом папа взявся енергичніше до діла. В місяці травні 1253 р. висилає Опіза, аббаса (архимандрита) з Меццано на Чехи, Моравію, до надлабських Слов'ян, на Поморя та до Польщі з завданням проповідувати хрестоносний похід проти татар. В поручаючих письмах

² „... dilectis filiis fratribus de domo Theotonica in Prusciae partibus...“ Ibidem, ст. 42, ч. 30.

папа завзиває, щоби зібрати всі сили, бо краще бути приготованими, як заскоченими. Згадує про останній наїзд татар й перестерігає, що він може повторитись. При цьому зауважує, що «руський король» повідомив його, що татари хочуть знищити й ті народи, що втішаються ще свободою. Тому ще раз підчеркує, що треба приготовитись, щоби зламати татарську пиху. Учасникам хрестоносного походу проти татар обіцяє такі самі відпусти, як і хрестоносцям, що боролись за звільнення св. Землі від окупації поган.

Опізо, крім вищезгаданих країв, мав проповідувати ще й на Руси. Цікаве однак, що папа до інших народів писав: «universis Christi fidelibus per Regnum Boemiae, Moraviae etc.», а до Руси пише: «Archiepiscopis et episcopis», а щойно пізніше: «et aliis Christi fidelibus»³. Причиною зміни титулу, мабуть, було те, що тут крім чисто політичного мотиву (круціята) був ще й релігійний — церковне з'єдинення. Тепер вже нічого не стояло на перешкоді до з'єдинення. Хоч і нема формального акту з'єдинення, то однак можна заключати, що воно відбулось саме тоді, а її зовнішнім знаком була коронація Данила. Вплив на коронацію Данила мало правдоподібно хрищення і коронація його сусіда й антагоніста, литовського князя Міндовга⁴.

Місія і проповідь Опіза не увінчалась успіхом. Рік пізніше (1254) Інокентій звернувся до архієпископів, й інших церковних достойників Естонії, Прусії, щоби проповідували круціяту проти татар, бо татари ставали щораз більше агресивні. Коренца вже навіть напав був на Волинь, але йому не пощастило. Зимом 1254 р. Данило, у відповідь на зачіпки Коренци, зробив ряд походів на татарські землі, мабуть числячи і на поміч Папи, однак перемігся; на заклик папи не було ніякого поважного кроку щодо круціяти.

Коли ж уважніше приглянутись умовам цього часу, то створити коаліцію чи організувати хрестоносний похід проти татар було тяжко. Німці й італійці були тоді зайняті спором між папою і цісарем. Франція була зайнята виправом до Св. Землі. Шляхотний і лицарський Людовик IX мабуть і не думав воювати проти татар; йому йшлося тільки про те, щоби гріб Христа вирвати з поганських рук. Фантаст Генріх III, король англійський, не додержував обітниць відносно круціяти до Св. Землі, а щодо круціяти проти татар то не було що й говорити. Король Норвегії, Гакон IV, думав тільки про себе і свою державу, щоби її ще більше скріпити. Папі схлібляв, а скрито тримав з Фридрихом, робив торжественні обітниця, але їх не додержував, від татар був безпечний, отже не хотів наражуватись. Піренейські краї мали своє домашнє лихо — Сараценів. Міндовг литовський прийняв хри-

³ Там же, т. I, ст. 43—45, ч. 32.

⁴ Хрищення 1250—51, коронація 1252—53.

щення і корону з чисто політичних мотивів, про татар дуже не журився, бо його держава від них не терпіла. Лицарські Ордени (Чини) також індеферентно дивились на татарську небезпеку. Їм більше йшлося про зріст Прус коштом Польщі, Литви й Руси. Маляри й Чехи, хоч і погодилися між собою (3. IV. 1254 Беля з Оттокарем), однак не щиро і не на довго. Про татар вони часто згадували, але нічого конкретного не робили, бо татари ще їм не сиділи на карку.

Король Данило ще якийсь час боровся сам з татарами; бачучи однак, що єдність з Заходом нічого йому не принесе, а власними силами він не зможе довго встоятись, піддався татарам. З'єдинення не було зірване, а тільки наступила перерва прямих зносин з Римом, в наслідок татарської окупації.

Як ми вже згадали на початку нашої доповіді: головною точкою програми понтифікату Інокентія IV, а рівночасно і цілком його східньо-європейської політики, було зломати татарську силу та усунути татарську небезпеку при допомозі хрестоносного походу народів Європи. На жаль в цій важкій справі стрінув його неуспіх. Однак це не його вина, але вина часу. XIII століття це період глибокої різниці націй і цілковитої ліквідації хрестоносних походів в давнім значенні цього слова. Народи зобоятніли до них. Змагання папів, щоб їх привернути, зустрічали тихий, але успішний спортив. Два останні хрестоносні походи (1248—54 і 1270) треба завдячувати не папам, але особистій ініціативі побожного й енергійного короля Людовика IX.

Деякі німецькі історики представляють Інокентія IV як безоглядного політика, що хотів знищити Гогенштавфів і збільшити папську владу. Однак хто тільки побіжно перегляне папські реєстри, той стане перед широкою його діяльністю у всіх напрямках: справа татар, хрещення Міндовга, зв'язки з Данилом, місії в Африці, Азії, переписка з візантійським цісарем, зі султанами Марокка, Тунісу і Єгипту.

В самому розгарі здійснювання такої многогранної програми, коли Україні передусім та Литві було треба такої постаті як Інокентій IV, його між живими не стало. Інокентій IV помер дня 7 грудня 1254 р., а його наслідники, що досить скоро по собі змінялись, вже не мали такої широкої перспективи в східньо-європейських справах, що силою західньо-європейського незаінтересування опинились по той бік «татарської залізної заслони XIII-го століття».

о. М. Стасів

КОРОНА ДАНИЛА І ТАТАРИ

Поминувши процес розкладу та упадку Київської Держави, розвиток і відокремлення її українських провінцій, пригляньмося Галицько-Волинській державі, яка поставши на порозі XIII ст. продовжала в повній силі ще ціле століття по упадку Києва його традиції, великодержавну політику та життя.

Хоча заклав її волинський князь (Роман) — підставою цієї держави стала Галичина, яка протягом XII ст. розвинула в собі значні матеріяльні сили, так що значення Галича стало всім відоме, а галицький трон звався золотим¹, найкориснішим із всіх. Його значення бачив добре Роман і якраз тому завдає собі всіх зусиль, щоб засісти на ньому.

Не місце тут розводитися над перебігом подій, але зазначимо, що не без трудів досягнув він перемоги над своїми противниками.

Після об'єднання Галичини з Волинню, князь Роман виявив свої претенсії на Київ і вже 1202 р. відібрав його Рюрикові та посадив там свого намісника.

Ставши твердою ногою в Києві він почав боротьбу із степом. Успішною боротьбою з Половцями (1202) він не тільки зміцнив значення Галицько-Волинської держави в причорноморському Пониззі, ба що більше, підкреслив свої права на Київ. В такий спосіб Роман став «великим князем», що було признано не тільки в Галичині², але й в Новгороді³ та Візантії⁴. Старання Рюрика Ростиславича продовжувати боротьбу за Київ при допомозі половців та чернігівських князів довели до того, що Роман вислав про-

¹ Maryan Gorzkowski *O rusińskiej i rosyjskiej szlachcie*, Kraków 1876, ст. 174.

² ПСРЛ (Полное собрание русских летописей) т. II (Ипатьевская), СПбурґ 1908, кол. 715.

³ Висказ новгородського архієпископа Антонія (1200). Гл. Палестинский сборник, СПбурґ 1899, т. I, ст. 15.

⁴ У Візантії Романа іменували князем «*гемон*», тоді як Рюрика Ростиславича лише правителем «*дирол*» Києва. Гл. М. Д. Приселков; *История русского летописания XI—XV вв.*, Ленинград 1940, ст. 9.

ти нього свого Воеводу В'ячеслава, який зайняв Київ, а Рюрика постриг в ченці.

Не менше енергичну політику вів він і на Заході. Бо посував свої впливи на Литву і прямував до колонізації литовської та ятвяжської землі. На жаль, несподівана смерть (1205) не тільки що перешкодила зреалізуванню цих широких політичних задумів, але, що гірше, привела до знівечення зробленого. Його смертю починається довгий, сорокалітній, період замішань, викликаних боротьбою за галицький престіл.

Якраз в тому часі на Україну насунулась татарська орда. Щоправда загальна небезпека спонукала князів до спільного фронту, до якого долучились половці. Та ці збірні сили не зуміли протиставитися татарському наскокові і потерпіли поразку.

На жаль, ця поразка (над Калкою) не стала поштовхом до соліднішого зосередження сил, щоб в такий спосіб, на випадок нового наскоку орди, дати їй міцний відпір. Навпаки, вона стала, що так скажу, поштовхом до нових міжусобиць⁵. Ще не погоїлись рани дружинників, не позасихали калюжі ще недавно пролитої крові, а вже почалось нове її пролиття. З тим стало продовжатися, а то й побільшуватись безладдя на всіх українських землях. Та з-поміж всіх найбільшого загострення набрала справа Галича, чи пак галицького стола. З тієї причини дуже часто міняв він своїх номінальних зверхників, бо фактичними його управителями були бояри. Вони в цій колотнечі відіграли велику роль, і чим більше зростали безпорядки, тим більше зміцнялась їхня власть.

В такій самій, якщо не гіршій від першої, жалюгідній хвилині появляються вдруге, і тим разом у більшій силі, кочовничі орди — татари. Та цим разом князі не спромоглись на найменший спротив, бо уважали похід татар чимось ефемерним, як перший, закінчений катастрофою над Калкою. Тому і не диво, що не присвячували тому надто багато уваги.

Коли князь Михайло чернігівський, зляканий першою появою татар під Києвом, покинув його і подався за Ростиславом на Угорщину, Данило опанував Київ та посадив там свого воеводу Дмитра. Та він Києва не цинив, говорить Грушевський, бо коли Михайло і Ростислав не знайшли помочі у Белі IV і, стративши на хвилю ґрунт під ногами, подались до Данила з перепросинами, Данило уложив з ними угоду, признав Київ Михайлові, а Ростиславові в заміну за Галич дав Луцьк, і прийняв їх обох до себе на час татарського походу⁶. Сам із сином Левом подався на Угорщину, де заключив оборонний договір⁷.

⁵ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, Львів 1905 (вид. 2-е), т. III, ст. 56.

⁶ Там же; пор. т. II, ст. 250—252.

⁷ В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Академ. Наук СССР 1950, ст. 221.

З думкою Грушевського годі погодитися, вже хоч би тому, що Данило уложив з ними угоду і прийняв їх, як каже літописець, у себе на час татарського походу. Це вже вказує, що не прийняв їх ради бенкету, але ради татар. З того кроку Данила легко можна додуматись, що він плянував оборонний фронт проти нової татарської небезпеки. В тій цілі зрікається Києва, щоб здобути таким способом союзника до можливої боротьби. Його (здогад) підтверджує факт — виїзд Данила разом із сином на Угорщину, де він заключає оборонний союз з Белею IV.

Ці події відбувались під час другого татарського походу, але, на жаль не увінчалися успіхом. Угорський король, як ми сказали, дав свою згоду на оборонний фронт, але не вибирався помагати українським князям. Довідавшись (в кінці 1240) про наближення татар⁸, відіслав палатника Діонісія замкнути карпатські проходи і думав, що небезпека обмине його, хоча, як відомо, Бату ще в 1238 р. (і не перший раз) писав йому, щоб піддався⁹. І так вище згадані переговори не дали намічених наслідків, бо, як пише літописець, «не бі любови меже іма».

Коли українські князі довідались, що Київ впав, а татари йдуть далі на захід, почали втікати куди хто. В такий спосіб оборона батьківщини залишилась в руках населення. Бату то підступом то «копієм» (цебто боем) займає українські городи¹⁰ і досить скорим маршем посувається на захід. Не можливо не згадати цього, що були городи, яких орда ще могла здобути¹¹.

Татари, заохочені своїми перемогами, рішилися на дальший похід — проти Польщі та Угорщини. Польські міста падали одне по одному, що наносило на народ велику паніку. Та мимо того вдалось Генрикові Благочестивому зібрати досить велике польське військо. Зібралось воно разом із пруськими хрестоносцями, під командою Поппо фон Остерна, шлеськими лицарями та моравськими відділами під Лігніцею. Та і ця збірна армія була розгромлена (9 квітня 1241). Татари, за переданням, відіслали в Монголію дев'ять мішків з правими вухами убитих, як доказ своєї сили¹².

Підбиття Русі і Польщі татарами, розбиття союзних військ під Лігніцею, нанесли страху в Європі; гарячково готовились до обо-

⁸ MGH. SS. (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*), т. XXIX (*Rogeri Miserabile Carmen super destructione Hungariae*), Hannoverae 1892, ст. 553.

⁹ С. А. Аннинский. *Известия венгерских миссионеров XIII—XIV вв. о татарах и восточной Европе*, в «Исторический архив», т. III, Москва-Ленинград 1940, ст. 88.

¹⁰ ПСРД, т. II (Ипат.), кол. 786.

¹¹ М. Грушевский, зг. пр., т. II, ст. 252; В. Т. Пашуто, зг. пр., ст. 221.

¹² В. Т. Пашуто, зг. пр., ст. 222.

рони так віддалені міста, як Любек¹³, Нюрнберг¹⁴ і Туринське ляндрграфство¹⁵.

Вже 12 квітня друга татарська армія (Бурундая) безпощадно розгромила 60-тисячне військо Белі IV при Сайо, в долині Могі, окруженої горбами Токая. Беля IV втік спершу до Фридриха II австрійського, а опісля до Загребу. Звідсіля звернувся з проханням про поміч до папської Курії і німецького імператора Фридриха II¹⁶. Також і Вацлав I готовився до оборони, укріплюючи міста. Та татари після своїх втрат протягом чотирилітньої війни на Русі, та ослаблені дальшими війнами, як рівно ж через смерть великого хана не ризикували походу на Чехію, що, між іншим, дозволило Ф. Палацкому твердити, мовляв «татарський похід на Європу був відкинений чеським Вацлавом I»¹⁷.

Що ж діялось тоді на Україні?

Князі, як швидко розбіглися перед татарським військом, так ще швидше збіглися, тількищо Орда перейшла через Україну. Цей татарський наскок наніс сильний удар економічному розквітові південно-західної України, незвичайно ускладнив також процес її політичної еволюції. Знищення більших економічних центрів, безпорядок адміністративної управи, послаблення збройних сил — все це підірвало, в тому часі й так хитку, соціально-економічну основу княжої влади.

Поки татари ходили по Угорщині і західно-слов'янських землях, на Україні знову почалась давня політична боротьба, хоча татарський погром вплинув помітно на її інтенсивність і завзятість. Ці події примушують нас думати, будь-то українські князі думали, що татари на завжди пішли на Балкан, як це вже не раз було з переходячими через Україну кочовиками. Про це свідчать ці широкі внутрішньо-політичні і економічні заходи, які відбулись в тому часі, а яких вимагали тяжкі наслідки татарського нападу.

Об'єднання південно-західної України приходилося починаючи мало що не спочатку; адміністративний і господарський апарат державної влади був сильно дезорганізований, а галицьке боярство, користаючи з положення, фактично захопило в свої руки всю політичну і економічну владу. Бояри не тільки правили іменем свого ставленника Ростислава, але навіть, в час, коли Данилові вдалося взяти Галич, їхня управа не зникла. Це прекрасно характеризує літописець, оповідаючи про час між походом Бату і його поворотом, в якому то Данило мав властиво номінальну

¹³ F. H. Grantoff, *Die lübeckischen Chroniken in niederdeutscher Sprache*, Hamburg 1829, ст. 119.

¹⁴ *Regesta Imperii*, ed. Boehmer J. F. neu herausgeb. v. J. Ficker und E. Winkelmann. Bd. I. erste Abteilung (1198.-1272), Innsbruck 1881, NN. 4437, 4438.

¹⁵ M G II, SS. т. XXVIII, ст. 206.

¹⁶ Ксроль Беля IV обіцяв Фридрихові II, що стане його васалем. Гл. *Regesta Imperii*..., N. 3211.

¹⁷ F. Palacky, *Dejiny národu Českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1894, ст. 309 і слід.

владу над Галичем. Так ці насильні визискування й часті руйнуючі міжусобиці, як наслідок феодалних війн, викликали широкий, всенародній антифеодалний зрив, змусивши феодалні групи до з'єднання довкруги великодержавного трону. Тоді то княжа власть заводить значну караючу політику у відношенні до ворожих чинників. Пороблено тоді великі заходи для відбудови знищених міст, як також збудовано нові замки та укріплення. Нашвидку організується нове військо, в якому маси «смердів-пішців» грають важну роль. Тепер княжій владі вдалось зорганізувати значні кадри нового службового війська, в основному з середнього боярства, нагороджуючи його землями, відібраними в багатих опозиційних бояр.

По зліквідуванні проводирів, що розсварені прийшли судитись до Данила¹⁸, він таки зараз взявся до ліквідації останнього боярського спротиву в галицькому Пониззі та в західній Галичині.

По відході орди на схід наступив останній, кінцевий етап феодалної війни гал.-вол. короля проти галицького боярства, злученого з чернігівськими князями, як також з Угорщиною та Малопольщею. Битва під Ярославом закінчилась перемогою короля Данила.

В ній то проявились високі бойові здібності українських піших полків і кінних дружин, як також незвичайний полководський дар короля Данила і його воевод. Вона стала переможним символом — наслідком сорокалітньої боротьби з боярською опозицією. Вона стала сильним ударом по тій опозиції, воєнним розгромом її полків та полків угорсько-польських союзників. Ця битва принесла перемогу (хоча часову) великокняжої влади, що здобула собі піддержку службового боярства і «мужей градских».

В тому часі, цебто в пол. XIII ст., Галицько-Волинська Держава виступає як політична сила, з якою мусять числитися не тільки близькі сусіди, але і татаро-монгольські великі хани, як також на неї звертає свої очі Римська Курія.

Помимо поразки у боротьбі з татарами південно-західні землі України оставались під управою своїх князів, та з 1245 р. татари почали шукати шляхів та можливостей підчинити їх під свою управу¹⁹. І так хан Золотої Орди, Бату, через посередництво одного із своїх воевод Мауці («Могучий»), звернувся до Данила з вимаганням: «Дай Галич»²⁰. Цим Данило, як пише літописець, дуже зажурився, бо не укріпив своїх городів. Одначе віддавати половину свого князівства йому і не снилось.

¹⁸ Це були: Доброслав Судич і Григорій Василевич «сладившеся сами» рішили явитися на суд до князя (Данила). Використавши цю обставину Данило наказав «ізоимити» обох боярських проводирів і в такий спосіб Галич став його. Пор. В. Т. Пашуто, зг. пр., ст. 226.

¹⁹ Там же, ст. 235.

²⁰ Там же; М. Грушевский, зг. пр., т. III, ст. 64.

Вже скоріше він нав'язав взаємини з західними державами, щоб при їхній допомозі опертись орді, але ці договори не приносили ніякої матеріальної допомоги, ба, що більше, союзники чекали на його послаблення, щоб у таку вигідну хвилю загарбати його землі. Вони ж бачили, що він з кожним днем росте в силу, а тим самим стає небезпечною і для них. Бачили вони як виростав він на дійсного соломона, з яким небаром хоч-не-хоч будуть мусіти числитися. Про ці та їм подібні наміри своїх «союзників» Данило був дуже добре поінформований і тому рішається на один, хоча і неприємний для нього, але потрібний крок. По нараді з братом їде в орду. Іншого виходу на ті обставини не було. Про боротьбу з татарами не було що й думати, маючи проти себе Ростислава, якому в потребі не завагався б допомогти його тесть, угорський король, та ще неприкоськану цілком боярську опозицію. Отже спільно рішається на новий не легкий крок в заграничній політиці: заспокоїти орду і не зривати зносин з Заходом²¹. Це йому вдається, а через те звертаються очі Заходу на цього самотнього в той час володаря, що зміг опертись новому можливому наскоковій орди. Це бачили і татари і тому не диво, що хан Бату виявив Данилові ознаки великої пошани: хан гостив Данила кумисом, а від Рубрука знаємо, що пити кумис у хана була велика честь²²; хоча він і додає, що руські і греки не пили кумис, тому, що думали, що хто випив кумис стратив свою віру²³.

Та ці ознаки пошани, як взагалі ціла візита, гірким соромом налягли на душу Данила та його прихильників. Гірке почуття «обиди» дійсно мусіло наповнити серце Данила. Він бо, якраз в тому часі, коли осягнув у великій частині свої політичні цілі, тобто злучив нарешті Галицько-Волинські землі, мусів схилитися перед поганином і признати себе «холопом» татарського хана.

Ці, і тільки ці обставини спонукали галицького літописця відчувати тяжку обиду князя й він неначе з зойком кличе: «О зліє зла честь татарская!»

Цих скарг ми не стрічаємо в північно-східніх хроніках²⁴, що є ознакою маловартості їхніх князів.

В результаті переговорів Данило став в номінальній залежності від Золотої Орди, але до повної залежності південно-захід-

²¹ Поїздка Данила в Золоту Орду напевно не була першою його дипломатичною стрічкою з татарами. Він бо не був настільки легкодушний, щоб безрозсудно піддатися ризику. Від Карпіні знаємо, що Василько посилав до татар послів, які вернулися до нього і брата Данила з охоронними грамотами потрібними для переїзду Данила до Батия. Про зв'язки Данила з татарами згадує Карпіні та угорські джерела. Гл. И. де Плано-Карпіні, *История монголов*, вид. А. И. Малеин, СПбетербург 1911, ст. 44.

²² В. Рубрук вис, *Путешествие в восточные страны*, вид. А. И. Малеин, СПбетербург 1910, ст. 99.

²³ Там же, стор. 83.

²⁴ P. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, т. I, ст. 98 і слід.

ньої України було ще далеко. Перемога у феодалній війні, розгром угорсько-польської інтервенції, установлення określеного «modus vivendi» з татарами, збудили у князя охоту виявити свої права на всі українські землі разом із Києвом, якими під властю орди володів володимирсько-суздальський князь Ярослав.

Свої права на Русь підкреслив він тим, що назначив печатника Кирила митрополитом «всєя Руси».

Хоч як тяжко було для Данила поклонятися татарам, ця покора, як це часто буває, принесла йому різні матеріяльні користи. Подорож до Бату й признана протекція татар незмірно піднесли значення Данила в очах західно-європейських володарів, що тремтіли перед предсказанним на Ліонському Соборі через Архiepіскопа Петра новим татарським походом на Захід. Так само і сучасники дивилися на цей крок як успішний у політиці Данила²⁵. Та на тому не кінець. Данило зумів використати зовнішньополітичні вигоди, які повстали в наслідках зносин з татарами. Галицький літописець зовсім правдоподібно пояснює наглу зміну у відносинах угорського короля Белі IV до Данила його подорожжю до татар. Тепер Беля сам звертався до Данила за угодою. Літописець свідомий причин, які викликали цей крок Белі IV, каже: — «убоябоса его (Данила), яко бил бо в татарах (і) побідою побіди Ростислава і Угри его»²⁶. Цього не відкидав і сам король і в листі до папи Інокентія IV пояснював, що видав своїх дочок за українських князів *ut per ipsos et amicos nostros alios, qui sunt ex parte orientis sciremus nova... de Tartaris, ut sic eorumdem conatibus et fraudulentibus ingenijs utcumque commodius resistere valeamus*²⁷.

Під впливом цих обставин Беля залишив свій плян — посадити Ростислава в Галич, зробив його баном Славонії, потім Мочви, утворивши для нього особливий банат, між ріками Дунаєм, Дриною, Савою і Моравою. і на тім кінчиться політична кар'єра Ростислава²⁸.

Та Данило, як оповідає літописець, цим разом не захоплювався пропозицією Белі IV і прийняв її дуже здержливо, хоча носився з думкою, щоб приєднати Угорщину до боротьби з татарами. Маючи карту в руках, як добрий політик, чекає на старання противника в справі миру, хоч би з тої причини, що на його союзі Данило не раз завівся.

²⁵ ПСРМ, т. II (Ипат.), кол. 808, 809.

²⁶ Там же, кол. 809.

²⁷ CDH (*Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*), ed. C. Fejér, Budaë 1829, т. IV, 2, ст. 220, 221; — чеський король в 1260 р. остільки боявся татар, що не нападав на розбиту татарами Угорщину, яку в майбутньому думав протиставити монгольським наскокам, про що і сам писав папі Олександрові IV. Гл. MGH, SS. (*Annales Ottokariani, Continuatio Carstensis, Continuatio Zwettlensis Tertia*), Hannoverae 1860, т. IX, ст. 185.

²⁸ CDH, ed. C. Fejér, т. IV, 1, ст. 454; баном Мочви зветься вперше 1254 р., там же, т. IV, 2, ст. 218.

Літописець оповідає, що в цій справі посередничив митрополит Кирило²⁹, який довів переговори з королем до кінця і на з'їзді дійшло до угоди, що затверджено було шлюбом Лева з королівною Констанцією.

Та безмірно ширші перспективи відкривали перед Данилом розпочаті зв'язки з Папою. Вже, як ми згадали, татарський наскок наніс страху майже цілій Європі. Цією справою зайнялась і Римська Курія на Ліонському Соборі (1245), а довідавшись від руського Архиепископа Петра³⁰ про новий запланований татарський напад, задумала цьому перешкодити. Папа Інокентій IV, не чекаючи довго, посилав свою делегацію під проводом Джіованні де Карпіні, та заряджує моління в наміренні послів³¹.

Посольство до татар на дворі в Конрада Мазовецького стрінулося з Васильком і вже разом з ним подалось до Володимира Волинського. У Володимирі, на наказ Василька, з'їхались єпископи і тоді Карпіні відчитав папські листи, що закликали до єдності з Католицькою Церквою, як також додав від себе спеціальні упіснення³². Князь та зібрані, з причини неприсутности Данила, що в тому часі був у Батія³⁴, воліли зачекати до його повороту³⁵ і тому не винесли жодного рішення. Посольство в супроводі Василькового проводника подалось на схід.

Умійський у своїй праці «Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. i papież Innocenty IV» каже, що зараз по виїзді на схід Карпіні, Василько вислав до Курії якогось ігумена³⁶, щоб дізнатись ближче про можливі користі унії та підтримати пере-

²⁹ ПСРЛ, т. II (Ипат.), кол. 537; гл. Макарій, *Исторія Русской Церкви*, СПбетербург, 1836, т. IV, I, ст. 8—9; Соловьев, *Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ*, СПбетербургъ, т. I, кол. 859.

³⁰ Про нього маємо згадку з анонімній хроніці буртинського монастиря (*Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages*; т. LXX. Matthiae Parisiensis, monachi S. Albani, *Chronica Majora*, ed. by H. R. Luard, т. IV (1240—1247), London 1877, ст. 386—389; т. XXXVI. *Annales Burtonienses, Annales Monastici*, ed. by H. R. Luard, London 1864, т. I, ст. 271—275. Дещо скорочено гл. в MGH, SS, Hannoverae 1885, т. XXVII, ст. 474—475.

³¹ Martene-Durand, *Tesaurus novus anecdotorum*, Lutet-Paris 1717, т. IV, N. 12, col. 1385.

³² J. Umiński, *Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. i papież Innocenty IV*, Lwów 1922, ст. 28.

³³ Там же, ст. 29.

³⁴ J. Umiński, *зг. пр.*, ст. 27, нота 1.

³⁵ J. Umiński, *зг. пр.*, ст. 91, нота 2: «Unde nos secum duxit (Wasyłko) in terram ipsius, et cum detenuisset nos aliquot diebus in expensis eius, ut aliquantulum quiesceremus, te fecisset nobis venire episcopos suos de nostro rogatu, legimus eis litteras Domini Papae in quibus monebat eos quod deberent redire ad Ecclesiae unitatem... sed quia eodem tempore quo dux praedictus in Poloniam venit, frater eius dux Daniel iverat ad Bati et praesens non erat, finaliter respondere non potuerunt; sed ad plenariam responsionem oportebat suum reditum expectare».

³⁶ Був це правдоподібно ігумен Угровська Григорій, про якого згадує D'Arvezac, *Relation des Mongols*, на ст. 208.

говори³⁷. Папа прийняв його з відкритими руками і зараз же 3 травня 1245 на просьбу князя бере його особу та державу під опіку св. Петра та свою³⁸, а пруського Архиепископа назначує своїм легатом на Русі³⁹. Рівночасно, на просьбу князя⁴⁰, вислав двох послів, Олексу і Генрика, з тими самими правами, що мав Карпіні⁴¹.

Советський автор Пашуто ограничується до висказу: «тогда же Карпини послал папе извещение об открывшихся переговорах с местными князьями»⁴². Рівно ж М. Чубатий у своїй праці «Україна і Рим в XIII в.» (ЗНТШ, т. 123—124, ст. 42 не має сталих поглядів.

Тяжко в цій справі, з браку документів, сказати останнє слово, але думаємо, що більше правдоподібности має Умінський, коли залишимо неясну історію з незаним ігуменом.

Немає сумніву, що Карпіні, вибираючись далі на Схід в незнане прийдешнє, вислав до Папи звіт про останні події та просив нових послів. Цю думку підтверджує факт, що послі прийшли. Та мильною є думка Голубинського («Іст. Р. Ц.» II, ст. 82—3) — мовляв листи Папи були відповіддю на посольство Данила, яке мало б піти до Папи по повороті Данила з Орди. Ї бо опрокидують самі листи Папи, в яких є загальний адресат: «*Illustri Regi Ruscie*»⁴³; це вказує, що посольства Данила ще не було і тому нема імені. Правда, один лист має ім'я Іван, але це ніяк не вказує, що був писаний до Данила. Впрочім Данило, вертаючи з Орди, стрічається над Доном з Карпіні⁴⁴, а з того видно, що не було часу на якесь посольство перед 3 травня (з того дня є листи Папи).

На нашу думку, вже перед поворотом Данила Василько нав'язав був якісь дипломатичні зносини з Курією, що потверджують вище наведені факти, а до чого треба додати особу Василька. Наші історики, пишучи про Данила, його брата залишають в цілковитій тіні. Представляють його немов маріонетку Данила, і тому не диво, що відкидають цей його крок і в цьому видно мабуть вплив галицького літописця, що Василька кладе все на боці. Прав-

³⁷ J. Umiński, зг. пр., ст. 91.

³⁸ E. Berger, *Les registres d'Innocent IV publiés ou analysés d'après les manuscrits originaux du Vatican et de la Bibliothèque nationale*, Paris 1884, т. I, N. 1820, ст. 272; A. G. Welykyj, *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, Romae 1953 т. I, N. 16, ст. 32; A. J. Turgenev, *Historica Russiae Monumenta*, N. 62, p. 57, SPeterburg 1841.

³⁹ J. Umiński, зг. пр., ст. 91.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Там же; P. Abraham, зг. пр., ст. 125.

⁴² В. Т. Пашуто, зг. пр., ст. 251.

⁴³ A. G. Welykyj, зг. пр., т. I, N. 13, ст. 30.

⁴⁴ М. Грушевський, Хронологія подій галицько-волинської літописи, в «ЗНТШ», т. 41, ст. 33.

да, що Данило був центральною особою, а Василько йшов за вказівками старшого брата, однак це ще нам не дозволяє позбавляти його власної думки. А що така думка була, навіть кільккратно, зазначає літописець: «порадившись з братом». І тому на такий політичний крок, як просити папу про опіку над державою, думаємо, міг спромогтися і без Данила цей, як собі дехто уявляє, — з браку свідочств, мало активний князь. Безглуздим було б не використати такої нагоди, як осягнення опіки Риму над zagrożеною державою, і то в такий легкий спосіб, в тому часі коли Данило з дарами та пониженням, якраз за тою самою справою, подався до татар.

Заінтересування, що його здобули повищі події в обох князів, каже нам здогадуватися, що мова йшла про це, що Інокентій IV хоче zorganizувати союз європейських народів проти татар і, на нашу думку, це стало найосновнішою причиною переговорів. Ліонський Собор, де говорилося про хрестоносний похід, мусів зробити сильне враження на Романовичів, перепятих почуттям «обиди» від татар. Романовичі, виховані на Заході, були дуже схильні до цього, щоб прилучитись до спільного протитатарського фронту.

Більш правдоподібним є, що Данило, повернувшись з орди, по нараді з Васильком та першими мужами держави вислав своїх послів до Папи, але до повороту Карпіні з орди Данило не входив в широкі дипломатичні зносини, чи то тому, що був осторожний і хотів приспати татарську чуйність, заки візьме остаточну поставу, чи то, щоб упевнитись про вислід місії Карпіні. В тому часі, як ми вже згадали, є він у зносінах з угорським королем і можливо з польськими князями⁴⁵.

Другою причиною застою у дипломатичних зносінах Данила з Папою можуть бути листи з 3 травня 1246 р., в яких не говориться ні слова про боротьбу з татарами, що було першим поштовхом Данила до переговорів. Коли приймемо, що ті листи писані під впливом звіту Карпіні, то мабуть він трохи за рожево представив свої успіхи в справі Унії в Україні.

У Римі мали враження, що в цій державі справді збудилась якась симпатія до латинського католицизму, що потверджують його листи з різними правами для архієпископа Альберта. Та справа малася не так.

Щойно переконання Карпіні, який в поворотній дорозі гостив у князів, про те, що потрібно спільної боротьби проти близького нового татарського наскоку, зуміли розбудити в Данила давні його надії і плани.

Карпіні перебував у князів поверх тижня, а українські владика та бояри в тому часі мали низку нарад. На цих нарадах рішено було піддатися під опіку і владу Папи та приступити до

⁴⁵ J. Umiński, *зг. пр.*, ст. 94.

церковної єдності⁴⁶, потверджуючи все, що передтим було вислано до Папи через свого Ігумена, і разом із посольством Карпіні вислано було своїх послів з листами до Христового Намісника⁴⁷.

Головою посольства став Ігумен монастиря св. Даниїла в Угровську — Григорій. В групу посольства входили ченці Олекса і Генрих, що їх уже передше Інокентій послав на княжий двір⁴⁸. Посольство мусіло пізніше відділитися від Карпіні і коротшою дорогою прийти до Ліону⁴⁹. Принаймеше джерела, які описують поворот Карпіні, нічого не говорять про посольство Даниїла⁵⁰.

Посли Даниїла прибули до Ліону вже перед 27 серпня. З того дня маємо папські листи релігійно-церковного та політичного характеру.

В такий спосіб, як бачимо, Даниїло зумів в ході цих переговорів видобути ряд політичних вигод. Поширення папської опіки над його землями⁵¹ означало перекреслення претенсій угорських королів на Галичину, що до того часу називали себе «*Rex Galiciae et Ladomiriae*»; призначення земель галицько-волинським князям, на які вони коли небудь мали права, означало рівноправність для українських князів при колонізації ятвяжських земель.

Дипломатичні зв'язки, заключені з Папою за посередництвом ігумена Григорія, хоча, як побачимо нижче, тривали коротко, мусіли бути міцні. З джерел можна дійти, що до лютого 1248 р. вони не були перервані⁵². Зате ціла група папських листів з кінця січня (1248), адресованих до різних сторін, кидає нам деяке світло на причину їхнього перервання. Даниїло очікував протитатарської помочі з Заходу і тепер, коли він із своєї сторони мав зобов'язатись присягою, хотів знати чи і яка буде та поміч. Ціла Східня Європа стояла перед загрозою нового татарського наступу, а для Даниїла була вона ще гіршою, бо він предвиджував кон-

⁴⁶ М. Чубатий, *Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії*, в «ЗНТШ», Львів 1917, т. 123—124, ст. 45. — «*Daniel et Vasilko frater eius fecerunt nobis magnum festum et tenuerunt nos octo dies; medio tempore inter se et cum episcopis et aliis probis viris consilium habentes super hiis, quae locuti fueramus eisdem, quando ad Tartaros procedebamus, nobis responderunt communiter dicentes, quod Dominum Papam vellent habere in dominum specialem et in patrem et sanctam Romanam Ecclesiam in dominam et magistram; confirmantes etiam omnia, quae de hac materia prius per suum abbatem transmiserant et super hoc etiam nobiscum ad Dominum Papam suas litteras et nuntios transmiserunt*».

⁴⁷ Там же; J. Umiński, зр. пр., ст. 95.

⁴⁸ A. J. Turgenev, *Historica Russiae Monumenta*, Peterburg 1841, N. 75.

⁴⁹ J. Umiński, зр. пр., ст. 95.

⁵⁰ Там же; MGH, SS, т. XII, ст. 542.

⁵¹ A. J. Turgenev, зр. пр., N. 72.

⁵² Там же; N. 67.

⁵³ З 5 грудня 1247 р. маємо лист Папи до Василька потверджуючий його подружжя з Дубравкою, спорідненою у третьому степені; Гл. A. G. Weluykuj, зр. пр., ч. 28, ст. 40—41, а з 22 січня маємо листа до короля Даниїла в татарській справі. Там же, ч. 30, ст. 42.

флікт з Куремсою, що саме починає діяти якраз десь в тому часі⁵⁴. Мабуть тому звернувся Данило до Риму. З цим його зазивом в'яжуться безперечно письма Інокентія з січня 1248, між якими одне до Данила⁵⁵. В ньому просить Папа повідомляти хрестоносців про рухи татар, щоб могли прийняти належні рішення⁵⁶. Подібні листи дістали хрестоносці⁵⁷ і Олександр Невський⁵⁸, якого Папа закликає до церковного з'єдинення.

Однак все це не мало на цілі боротьби з татарами, але тільки мало становити оборонний фронт, про що добре знав Данило. Такий спосіб війни йому не приносив жодної користи, що гірше, втрати, бо якраз він мав давати цей перший відпір татарам і то своїми силами. Він сподівався хрестоносного походу, залізних полків Заходу, що раз на завжди зломить силу орди, та їх годі було дочекатися.

В тому часі прибула на Україну папська делегація, яка привезла корону. Данило, пізнавши, що мрія його життя — при помочі заходу знищити татар — не сповняється, а тому що в останній хвилині хотів оминати конфлікту з ордою, зрікся своїх планів, не присягнув та не прийняв корони.

Ця перерва була застосом, а не зірванням зносин, бо ані з папської, ані з жодної католицької канцелярії не вийшло ніяке письмо проти Данила.

Такий стан взаємного відчуження тривав до 1252 р., коли Данило знову увійшов у переговори з Апостольською Столицею, піславши туди своїх послів. Сталося це за посередництвом Белі IV⁵⁹. Угорський король з однієї сторони повний амбітних планів, готовий кожночасно розширяти свою державу коштм сусідів, а з другої загрожений Оттокаром (чеським), з причини спору за австрійську спадщину⁶⁰, а головнo в страху перед новим нападом татар, на всі боки оглядався за союзниками. В тому звертається він до Данила і цей приступає до переговорів.

Першою причиною здається було те, що татари знову почали свої напади, а другою не меншою — хрищення Міндовга, через що Папа не тільки брав його в свою опіку, але виступав також як покровитель його політичних планів⁶¹, чим мовчки перекреслю-

⁵⁴ М. Грушевський, *зг. пр.*, т. III, ст. 83.

⁵⁵ A. G. Welykuj, *зг. пр.*, т. I, N. 30, ст. 42.

⁵⁶ A. J. Turgenev, *зг. пр.*, N. 77.

⁵⁷ Там же; N. 79.

⁵⁸ Там же; N. 78.

⁵⁹ Король Беля IV під днем 9 травня 1252 р. так писав до Папи: «... et dignemini reducere in memoriam, qualiter nos laboraverimus in plantatione et ampliatione fidei catholicae sicut manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in revocatione Ruthenorum ad oboedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam accesserunt vel sunt ad vos proxime accessuri...» CDH, ed. G. Fejér, т. IV, I, ст. 144.

⁶⁰ Huber, *Ostreichs Geschichte*, Gotha 1885, т. I, ст. 514 і слід.

⁶¹ A. J. Turgenev, *зг. пр.*, N. 83.

вав деякі привілеї дані Данилові щодо ятвяжської землі. Третім поштовхом, без сумніву, було здобуття австрійської спадщини.

Інокентій IV змагав до того, щоб австрійські землі не потрапили в руки цісаря Фридриха II, з яким Апостольський Престіл стояв безпереривно у напружених відносинах⁶². З тієї причини підтримував він усі інші кандидатури — місцеві і чужі. Данило, заключаючи договір з Белею IV, довів до подружжя сина Романа з Гертрудою (1252), престолонаслідницею австрійського трону й тим самим опинився між прихильниками Папи. Він вислав посольство до Інокентія IV, в якому певне оправдувався за перервання попередніх переговорів, та повідомив про нову небезпеку. Папа тепер більш енергійно взявся до діла і 14 травня 1253 появилася буля⁶³, з закликом до хрестоносного походу проти татар. Цим разом проповідувати похід та вести переговори з Данилом доручив Папа не сусіднім католицьким єрархам, але зовсім чужій людині — легатові авві Опізо з Мезано.

До боротьби за австрійський трон спонукали Данила татари. Він, як далекоглядний політик, бачив, що, коли на австрійському троні засяде його син, вдасться йому скоріше осягнути свої намічені цілі — хрестоносний похід. Тоді він міг мати через свого сина ширші впливи на західні держави і при його допомозі могли реалізувати остаточний крок у своїй політиці — могутній похід на орду та остаточну перемогу.

Та і тут, через короткозорість польських князів, не вдалося йому досягти цього помічного середника до остаточного розгрому татар. Боротьба з Оттокаром закінчилась тим, що Оттокар і Беля IV поділили між собою австрійські землі, а Роман мусів утікати до батька.

Вертаючись з походу Данило стрічає в Кракові папське посольство, але тут відмовляється від переговорів, бо не хоче їх проводити поза кордонами батьківщини, як і без відома брата, а головню хотів на місці довідатися про політичне положення у відношенні до татар.

В Дорогичині Данило прийняв папську корону. Майже всі історики цю подію називають коронацією Данила, хоча на це, крім корони, не маємо жадного доказу. Дивним являється це явище, що коронація литовського князя Миндовга майже з того самого часу захвала по собі багато доказів на своє існування. Бо ж крім корони знаходимо папське письмо та записи про згадану коронацію. Нічого подібного, крім корони, не знаходимо у цій, як загальноно говорять. Даниловій коронації, ба, що більше, знаходимо документи, які опрокидують її та вказують, що від 1246 р. Римська Курія, уживаючи титулів: «...regi Russiae illustri...», «...illustri Russiae regi... illustribus Danieli Russiae et W. Lando-

⁶² Ліонський Собор мав також на цілі полагодження спорів з цісарем Фридрихом II.

⁶³ A. G. Welykyj, зг. пр., т. I. N. 52. ст. 43—45.

meriae, fratri eius regibus...»⁶⁴, уважала Данила королем Русі. З цих причин погоджуємося з думкою о. д-ра А. Великого, який королівський титул Данила виводить від Із'яслава I (1075), а то й Володимира Великого з 1000-го року.

Не довго по цих подіях в Дорогичині Данило звернувся до Папи за поміччю проти татар, бо, як каже літописець, розгоріла знову «Куремсина рать». На цей зазив Інокентій IV булею поручає архієпископові Альбертові проповідувати хрестоносний похід⁶⁵. Ніхто не предвиджував татарської сили й тому знову страх найшов на пограниччя Західньої Європи. Беля IV після свого невідповідного поступку з сином Данила, Романом, на австрійській землі, лякався за свою державу⁶⁶. Він по цих останніх подіях не сподівався помочі Данила й тому в листі просив у Римі помочі, бо кожного дня можна було сподіватися татарського нападу, а коло нього були самі вороги⁶⁷.

В часі наскоків Куремси, якому помагав князь Ізяслав Мстиславович, Данило організує широкий протитатарський похід, в результаті чого були зайняті і знищені «всі городи седяшия за татари». В такий спосіб зусиллями Данилових військ промощено дорогу на Київ. Немає сумніву, що Данило мав намір відібрати володимиро-суздальським князям Київ. Організуючи новий похід, іменно на Київщину, він просить помочі у литовського князя. Міндовг згодився: «Пришлю тобі Романа (Даниловича) с новгородце, аби пошел ко Возвяглю, оттуда і к Киеву»⁶⁸. Однак конфлікт між українськими та литовськими військами, що пограбили околиці Луцька⁶⁹, зірвав цей широко запланований похід.

Данило, вибираючися на боротьбу проти татар, напевно думав, що дістане поміч. Та тут він перечислився. Вже не то далші, але й найближчі сусіди не думали поспішати з поміччю. Тому Данилові прийшлося двигати самому цілий тягар війни з Куремсою. Про неї пише літописець: «дсржаща рать з Куремсою і ніколи же не бояся Куремси»⁷⁰.

Не довго втішався Данило своїми перемогами. Незабаром татари рішили підбити всі українські землі й під проводом Бурундая 1258 р. з великими полками рушили на зах. українські землі. Бурундай не хотів ризикувати війною, але дуже зручно зашахував Данила. Він бо сказав, що йде на Литву і від Данила як «мирника» просить помочі. Романовичі опинились в дуже поганій ситуації: щирості Бурундая не вірили, боячись якогось підступу;

⁶⁴ А. С. Welykuj, зг. пр., т. I, NN. 18, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 31.

⁶⁵ А. J. Turgenev, зг. пр., N. 90; Supplementum ad Historica Russiae Monumenta, Petropoli 1848, N. 36.

⁶⁶ М. Чубатий, зг. пр., ст. 61.

⁶⁷ CDH, ed. G. Fejér, т. IV, 2, ст. 218.

⁶⁸ ПСРЛ, т. II (Ипат.), кол. 838.

⁶⁹ Там же, кол. 839.

⁷⁰ Там же, кол. 846.

союзну Литву теж було не на руку воювати, але з другого боку не відважувались зірвати з Бурундаєм з причини його великих сил⁷¹. Порадившись, Бурундаєві на поміч вислано Василька. В погромі Литви Василько заслужив похвалу, яку висказав йому Бурундай, але із значним докором: «хоч брат твій не приїхав».

На другий рік Бурундай виступив знову на Польщу, але тепер в дійсності хотів покінчити з Романовичами. Приславши їх увагу минулорічними подіями, на цей раз він уважав можливим відкрити свою гру і поступити з ними рішуче і гостро. Посилає посла, щоб Романовичі стрінули його, а якщо ні, уважатиме їх за ворогів. На стрічу вислано Василька, Льва та холмського Єп. Івана. Тут українським князям поставлено домагання знищити укріплення, що частинно й зроблено⁷². Данило, довідавшись від Василька про неприхильне прийняття Бурундаєм утік до Польщі, а звідси на Угорщину.

Вимушений похід українських полків на Польщу не викликав якогось більшого сусідського непорозуміння й для поладнання скликано 1260 р. з'їзд українських і польських князів до Тарнова, де всі спори було мирно поладано. Не так стояла справа з Литвою, бо до самої смерті Міндовга відносин не було налагоджено. Що більше, справа донеслась до Риму і Олександр IV висказав був ще 1257 р. Данилові з цього приводу гостру догану, немов би він порушив коронаційну присягу, посилаючи свої полки разом з поганями проти сусіднього апостольського короля.

Моральний вплив Бурундаєвого походу був незвичайно сильний і прикрий. На Романовичів, а особливо на Данила, він мусів зробити пригноблююче враження: найдорожча мрія про відсунення від України татарської небезпеки, якраз на склоні його життя, розвіялась. В молодшому віці, коли він був у повному розквіті сил, міг будувати плани на будуче, міг надіятися хоча умерти свободним, могутим як батько; тепер, на старості літ, був знову в цій самій, якщо не гіршій, ситуації.

В таких обставинах зносили не то що з Курією, але і зі Заходом перервалились самі собою без якогось окремого формального акту.

Виринає питання: чи корона Данила в 1253 р. була логічним розвитком політичних подій — збивання коаліції проти монгольської небезпеки, чи навпаки — була вона тільки приманого, як твердять майже всі російські історики, а також дехто з наших, до злуки з римською Церквою?

Хто об'єктивно розглядає перебіг подій, не може документально дійти до другого висновку.

⁷¹ М. Грушевський, зг. пр., т. III, ст. 88.

⁷² Холмських укріплень не знищено і коли татари побачили сильні холмські укріплення залишили Холм та подались на Польщу.

На нашу думку, татарська небезпека, що загрожувала цілому християнському світові, була вистарчаючим поштовхом і причиною до цього обостороннього зближення між Римом і Данилом та уділення їй прийняття корони. Справа церковного з'єдинення була тільки справою похідною. Спільна небезпека, а не що інше, зв'язала обі сторони. Корона була політично-правним актом визнання за Данилом спадкових прав до давнього київського королівства та зовнішнім його символом.

Розуміння татарської небезпеки поштовхнуло Данила до Заходу без огляду на церковні справи; але і друга сторона — Інокентій IV — була поштовхнена до цих конкретних зносин нічим іншим, як тою самою рацією. На це вказує проповідування хрестоносного походу з усіма релігійними та правовими наслідками, що їх мали хрестоосці до Св. Землі, між народами на східних межах Європи, як також його невпинні зносини з Данилом, Міндовгом, Белею IV, хрестоносним пруським Орденom, а навіть неуспішна спроба з Олександром Невським.

На жаль, доба хрестоносних походів вже тоді проминала, скомпромітована людськими пристрастями, а проповідування такого походу серед народів центрально-східної Європи не могло мати більшого успіху, бо ці народи до таких подій не були ні психічно ні соціально ніяк підготовані.

Звідси великим плянам Данила та Інокентія забракло рупційної сили, і вони впали самі собою, а з ними й усі інші похідні справи.

Значіння Данила в тому, що він в дуже тяжких обставинах ворожого до південно-західної України оточення, вів успішно сороклітню боротьбу. Він зумів зламати цю ворожу собі опозицію, об'єднати Галицько-Волинські землі і відбити неодноразовий напад так східних, як західних претендентів до галицького стола.

За Данила Галицько-Волинська Держава продовжувала ще з більшим блиском займати визначне місце серед передових держав Європи. Її міста викликали захоплення чужинців, її армії ходили до Олави і Риги, Братислави і Каліша, а «руський бій» здобув широку заслужену славу.

о. І. Назарко ЧСВВ

ВПЛИВ СТАРО-РУСЬКОГО ХРИСТИЯНСТВА НА МОНГОЛІВ

Вступ

До теми, заподаної в наголовку немає майже ніякої літератури. Джерелами до цього питання, зовсім природно, повинні бути джерела монгольські, татарські, арабські й перські. Одначе, з одного боку, ці джерела для нас мало доступні через мале знання східних мов. З другого боку, в користуванні цими джерелами історик мусить бути дуже обережний, бо з уваги на їх спосіб писання, на їх високо поетичний стиль і гарячий темперамент, з цього квіття поезії і накопичення гіперболі дуже важко видобути чисте зерно історичної правди. Для прикладу дозволю собі навести вступні слова до історії перського історика Хулагу, що появилася в московському перекладі Григорієва. Хулагу так починає історію монголів від найдавніших часів до Тамерлана: «Соловії, що на лугах виспівують передання і розливають свої пісні по квітниках переказів, принесли в ухо розумних людей таку вістку»¹. Після такого вступу, дослідник мусить забезпечитися в велику дозу обережності в оцінці такого джерела, як матеріялу для історії. У висліді цього нашими джерелами остаються тільки наші Літописи.

Вкінці, щоб уникнути непорозуміння зазначаємо, що свідомо вживаємо терміну «старо-руське християнство», бо на монголів мало вплив не тільки українське християнство, але й християнство Суздальської Руси і більше відомостей збереглося в Літописах, що були написані на північних землях, як Воскресенський Літопис, Троїцький, Устюжський, під час коли в Галицько-Волинському Літописі натяків на це майже немає.

Для повнішого зрозуміння наших впливів на монголів, мусимо собі пригадати бодай найважливіші моменти з історії монгольських походів на Європу та їхні завдання. Тому в I-ій частині

¹ Х а н д е м и р, *История монголов от древнейших времен до Тамерлана*. Перевод с перс. Григорьева. Сп. 1834, ст. 437.

докладу пригадаємо коротко історію монгольських походів і з'ясуємо їх завдання А в II-й частині спинимось над важнішими історичними фактами нашого впливу на монголів.

I.

Від жахливого нападу гунів у IV столітті не зазнала Східня і Середня Європа такої катастрофи, як у половині XIII стол. у велику державу й зірвалися на захід до хижачького походу, одного з найстрашніших, що їх знає історія². Батьківщиною монголів був степ Гобі за Байкалом, на південному сході, в басейні ріки Амура. Їх орди кочували в степу, деколи грабуючи сусідів, а деколи наймаючись до них на службу, як напр. до китайців. На чолі кожної орди стояли окремі династії, з-поміж яких вибрано ханів на соймах, званих «курултаями». В половині XII стол. син хана Батура-Темуджин (1206—1227) об'єднав окремі менші орди в одну велику орду, а курултай в Каракорумі 1206 р. вибрав його «Чингіз-ханом» — тобто великим ханом усієї Монголії. З того часу починаються його великі походи й завоювання. Після перемоги Темуджина над Китаєм і заняття Пекіну, Темуджин звернувся в напрямі Туркестану, а завоювавши Туркестан, кинувся енергійним походом на області Мезопотамії, славні своєю старовинною культурою. Стиртою румовищ лягли десятки держав і тисячі квітучих міст, як: Самарканд, Бухара, Хіва, Мевр, Герат і інші.

На маргінесі обговорюваних подій згадаємо, що на склоні XII стол. в Центральній Азії політична супрематія була в руках тюркської династії — відомої під назвою хорезмшахів, що мала зразу свою столицю в Хорезмі (Хіві)³. До Хорезму — як стверджує відомий знавець Сходу Успенський — належали: Персія, Афганістан, Белуджистан і весь басейн Аму-Дар'ї і Сир-Дар'ї, до границь китайської імперії на сході і до лінії сьогоднішніх Оренбурга-Семіпалатинська на півночі⁴. Сучасником Чингіс-хана Темуджина був у Хорезмі хорезмшах Магомет (1200—1220). Осередком його царства була Хіва, названа в східніх письменників Хорезмом і Хорасаном, а столицею вже був Гургандт або Ургенч, на лівому березі Аму-Дар'ї. В боротьбі з Магометом Темуджин мав перші великі успіхи в Туркестані й Персії, у висліді чого Темуджин опанував ціле східне й південне побережжя Каспійського моря. У погоні за Магометом Темуджин вислав корпус війська під проводом ханів Джебе й Субутая. Вони загнали Ма-

² С. Томашиівський, *Історія України. Старинні і середні віки*, Мюнхен 1948, ст. 21.

³ С. П. Толстов, *По следам древне хорезмийской цивилизации*, М. Л. 1948. Акад. Наук СССР.

⁴ Ф. Успенский, *Движение народов из центральной Азии в Европу. «Византийский Временник»* т. I (XXVI), Москва 1947, ст. 21.

гомета на один острів Каспійського моря, де він і помер. Але Субутай пішов даліше, опанував північну Персію, пограбив Грузію, перейшов понад Каспієм, поруч Дербента, й вийшов на північний Кавказ. Над Доном розбив половців 1222 р., а половецький хан Котян утік до свого зятя Мстислава Удалого й почав намовляти українських князів до спільного виступу проти татарів. Вирішено по-лицарськи зустріти ворога в полі. Молодий князь Данило Романович ішов в авангарді і портомив навіть перпі татарські стежі, але головна битва на річці Калці закінчилася розгромом половецько-українського війська 1224 р. Загинуло майже 9/10 всього війська, а було його — якщо вірити Літописові — мало не сто тисяч. Данило Романович врятувався, хоч і був ранений. І кінчає сумно Літопис: «Бысть побѣда на вся князи Руския, якоже не бывало никогда же»⁵. Погром справив страшне враження на всій Україні, тим більше, що тепер усі землі давньої Руси були відкриті для татарів. Але вони нагло вернулися на схід і зникли в станах.

Щойно 1236 р. татари рушили на Європу під проводом Темуджиногового внука Батия, через уральсько-каспійські ворота. Тоді виявилось, що катастрофа над Калкою була тільки прелюдією загального погрому. Під ударами татарів упала тепер надволжанська Болгарія (1236), вілтак Рязаничина й Суздальщина під сам Норгород (1237), а вкінці половці (1238). Весною 1239 р. Батий рушив на лівобережні українські землі, зайняв Переяслав і Чернігів, а при кінці 1240 р. переправився через Дніпро і взяв Київ, що його хоробро боронив воевода князя Данила — Дмитро. «И бысть градъ въ обдержаньи велицѣ» — каже Літописець⁶. Татари рушили даліше на захід, перейшли Волинь, Галичину, потім Польщу й Угорщину. На вістку про смерть головного хана, Батий завернув у степи 1242 р. і над Волгою построїв свій столичний обоз Сарай та оснував Золоту або Кіпчацьку орду.

Найновіші наукові досліді в першу чергу Voegelin-a та Abel — Remusat, Spuler і ін., вказали, що монгольські походи на Європу мали найширші імперіялістичні цілі⁷. Монгольські завоювання східньої Європи викликали низку посольств від Римських Папів і від французького короля до великого хана Куюка в Каракорум. Ці посольства (П'яно Карпіні, Асцеліно) мали метою в'яснити міжнародне положення й захистити західне християнство від навісної загрози. Посли принесли відповіді від самого Чингіс-хана і від деяких його намісників. З другого боку французький король Людовик IX (1226—1270) організував хре-

⁵ А. Петрушевичъ, *Восточно-Галицка Лѣтопись*, Львовъ 1871, ст. 37.

⁶ В. Г. Л., ст. 60.

⁷ Гл. Е. Voegelin, *The Mongol Orders of submission to european Powers 1245—1255*, „Byzantion“ (Amer. Series I.), vol. XV, Boston 1940—441. c. 378—4142. — В. Spuler, *Die Außenpolitik der Goldenen Horde*, „Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas“, V., 1940, S. 1—76. G. Soranzo, *Il Papato, l'Europa christiana i i Tartari*, Mailand 1930.

стоношний похід і в тій цілі увійшов у зносини з ханом Куюком. Ці зносини знайшли свій вираз у кількох посольствах (Рубрук-віса, Лонжюмо), що доставили кілька грамот великого хана. Всі ці документи доховалися не в оригіналах, але в латинських і старофранцузьких перекладах. У Ватиканській бібліотеці збереглося перське письмо Куюк-хана й друге письмо цього ж хана, що його латинський переклад з монгольського оригіналу зроблено в придворній канцелярії самого хана. Ці монгольські документи заключають у собі широко розвинену політичну теорію та уявляють собою юридично чіткі державно-правні акти. З тієї точки погляду досі майже не досліджувано тих документів. Аж щойно Voegelin 1940 р. перевів їх аналізу і дійшов до висновку, що монгольські оригінали представляли собою не письма, але державні акти кількох типів, тобто: проголошення всесвітньої влади монгольських ханів, повідомлення західних володарів про те, що вони є включені у всесвітню монгольську імперію, накази тим же володарям про безумовне підкорення волі монгольського хана, як представника волі єдиного Бога на землі. Таким чином в тих актах міститься чітка державно-правна теорія, за якою весь світ, по волі єдиного Бога, провіденціально повинен бути одною державою, а власть над тією державою доручено великому ханові монголів. Але ще не всі народи включені в цю державу, що знаходиться щойно в періоді організації. Всі народи й володарі, що добровільно визнають над собою монгольську владу, мирно продовжатимуть своє існування. Однак визнання влади має бути виражене активно: «*ei qui faciem totius orbis continet virtutem tradat*». Voegelin означає це відношення терміном «вассалітет». Володарі, що не признають монгольської влади, будуть покарані смертю, а їх землі будуть зруйновані. В тих документах зазначається, що джерелом влади хана є Бог і його воля. Чингіс-хан був сином божим, а його едикти були виразом абсолютної волі Бога. При допомозі ось такої юридичної техніки оформлювалася складна система політичних ідей. Один з видатніших дослідників монгольських актів, Abel-Remusat, твердить, що контакт західно-європейської культури з монголами розбудив її із середньовічного летаргу⁸, але з другого боку й західне християнство не оставалося без впливу на монголів. Доказом цього впливу є хоч би малий факт доказаний Voegelin-ом, що головний хан Куюк сам прийняв християнство.

Цей факт наводить нас на думку бодай зачати досліді над впливом на шого християнства на монголів. Золота Орда була в контакті з нашим християнством понад два століття (до 1480 р.). З другого боку знаємо, що наше християнство в половині XIII ст. вже не було поверховне й вузьке, але глибоке й широке, що охоплювало всі шари суспільства й майже всі ділянки життя. Щоби про це переконатися, вистане переглянути кілька листків Галицько-Волинського Літопису. Автори його, правдоподібно три,

⁸ E. Voegelin, *op. cit.*

не були духовниками, але світськими людьми. А однак в писанні вони покористувалися тим, що ми сьогодні в історії називаємо теологічним прагматизмом — тобто в різних подіях і фактах старалися відгадати Божу думку. У слід за цим майже кожному перемогу ворогів над Україною автори Гал.-Вол. Літопису вважають карою за наші гріхи; наприклад під р. 1286 Літопис пише: «так (татари) спустошили цілий край. А це все наслав на нас Бог за наші гріхи, караючи нас, щоб ми покалися з наших беззаконних учинків»⁹. А під р. 1233 читаємо: «Бог так захотів за кару за гріхи, що Данилова дружина кинулася тікати»¹⁰. І навпаки майже кожному перемогі українців над ворогами Літопис приписує Божій помочі. Наприклад під 1245 р. Літопис пише: «Ще не прийшла поміч, як Бог показав над ними свою ласку, що люди побіду дістають не від помічного війська, але від Бога»¹¹. І кінчає літописець: «Так Бог показав свою ласку й дав побіду князеві Данилові в навечер'я великих мучеників Флора й Лавра»¹². Або напр. на доказ цього, як українці-християни гляділи на свого князя, Літопис оповідає, що коли Данило 1238 р. увійшов в Галич, тоді горожани закликали: «Ось наш пан, Богом даний! — і кинулися, як діти до батька, як пчолы до матки, як спрагнені до джерела»¹³. Коли Данило вибрався з поклоном до Батия — то як каже Літопис — він прийшов до Видубицького монастиря в Києві, скликав усіх монахів і просив ігумена й всіх братів, щоби за нього молилися, щоби він дістав ласку від Бога. І сам Данило «впав перед образом Архистратига Михаїла»¹⁴. Коли ж Данило побачив у татарів їх гидкі ідолопоклонства — тоді — як каже Літописець — «Данило тяжко зажурився». А від себе літописець додає: «Яка ж гидка їх фальшива віра»¹⁵. Коли ж Данило вернувся щасливо від татарів, тоді Літописець стверджує з радістю: «Бог вирятував його»¹⁶. Розказуючи про коронацію Данила, літописець каже: «Данило ж прийняв від Бога вінець у городі Дорогичині»¹⁷. Або напр. такий глибоко-християнський момент: Коли при кінці 1255 р. татари рушили нечаяно походом на Данила й згорів його улюблений Холм, тоді Василько був тією невдачею дуже пригноблений. Літописець пише дослівно так: «Данило ж потішав його, що — мовляв — ця біда прийшла від Бога, то ж не треба по-поганськи жалуватися, але надіятися на Бога й на нього зложити свою журбу»¹⁸. Аналогічних моментів ми могли б наводити й більше, але й тих уже вистачає, щоб нас переконати про те, що християн-

⁹ Гл. Т. Коструба, *Галицько-Волинський Літопис*, т. II, Львів 1936, ст. 91.

¹⁰ Т. Коструба, *Г. В. Л., II*, ст. 8.

¹¹ Т. Коструба, *Г. В. Л., II*, ст. 29.

¹² Тамже, ст. 31.

¹³ Тамже, ст. 13.

¹⁴ Тамже, ст. 32.

¹⁵ Тамже.

¹⁶ Г. В. Л., II, ст. 34.

¹⁷ Г. В. Л., II, ст. 46.

¹⁸ Г. В. Л., II, ст. 56.

ство вже пронизувало все життя українців. То ж не диво, що таке глибоке християнство не могло остатися без впливу на монголів, увійшовши з ними в ближчий контакт. Треба льояльно признати, що з другого боку, цей вплив улегшувала теж толеранція, з якою монголи відносилися до всіх релігій. Московський історик С. Платонов каже: «До руської віри й руського духовництва татари відносилися з терпимістю й пошаною, як відносилися терпимо до всіх релігій, їх духовників чи жреців. Руський митрополит з церковними людьми був звільнений від. т. зв. „татарського вихода” і прочих повинностей на користь татарів. Руська Церква діставала від татарів окремі „льотні грамоти” — ярлики, що ними забезпечувалися права духовництва»¹⁹. А відомий візантіолог і знаменитий знавець Сходу, акад. Ф. Успенський, у своїй передсмертній праці пише: «Крім завойовницького характеру в монголів виступає ще одна їм усім спільна прикмета, що виражається у віротерпимості. Турецьке й могольське панування над християнським населенням уважалося деколи щасливим виходом з розпучливого положення під пануванням християнських завойовників. Накінець належить відмітити, що монголи стрічалися в Європі з високою мораллю, не зовсім чужими мовами і деякими їм близькими поглядами релігійними. Те все настроювало їх прихильно і по якомусь часі доходило до зближення між побідниками й побідженими»²⁰ навіть на площині релігійній. Це замітне в першу чергу в т. зв. «Кипчацькому улусі», тобто серед татарів Золотої Орди²¹. В таких обставинах впливи руського християнства могли нераз позначитися немалими успіхами. Наведено принайменше кілька замітних фактів і доказів впливу нашого християнства на татарів Золотої Орди.

II.

Король Данило зразу старався тримати київську митрополію під своєю владою і тому 1245 р. іменував київським митрополитом Кирила (1245—1284), який щойно п'ять літ пізніше дістав свячення у Візантії. Після здобуття Києва татарами, митрополіча столиця була в безпосередній зверхності Золотої Орди. Однак митрополит Кирило скоро зумів нав'язати добрі відносини з татарами і в висліді цього вже 1265 р. вдалося йому заснувати татарську єпархію в самому Сараї. На першого сарайського єпископа митрополит посвятив Митрофана. Троїцький Літопис під р. 1261-шим подає цю відомість такими лаконічними словами: «Того же лѣта постави митрополитъ єпископа Митрофана въ Са-

¹⁹ С. Платонов, *Учебник русской истории*, т. I, Прага 1924, ст. 82.

²⁰ Ф. Успенський, *Движение народов из Центральной Азии в Европу. «Византийский Временник»*, т. I. (XXVI), Москва 1947, ст. 12.

²¹ J. v. Hammer-Purgstall, *Geschichte der Goldenen Horde im Kiptschak*, Pest 1840, S. 44.

раб»²²; цю саму відомість подає також і Воскресенський Літопис²³. Згадані літописи підкреслюють, що єпископ Митрофан перебував у самому центрі Золотої Орди. Коли пригадаємо собі те, як часто наші князі були примушені приходити до Орди з поклоном, як нерідко деякі з них оставалися там закладниками на довгі літа, коли візьмемо до уваги те, що тисячі нашої молоді находилися в татарському полоні — то зрозуміємо, що сарайський владика мусів бути в першу чергу наставником і потішителем тих нещасних дітей нашої страдальної Церкви й народу. Без сумніву велике значення мав цей факт, що пастир був так близько до своєї християнської пастви. Він міг її захоронити перед неодним нещастям, а передусім скріплити її в християнській вірі. Пляно Карпіні стверджує, що у війську великого хана були й християни, очевидно, примушені до військової служби. Арабський письменник Ібн Батута, що був у Сараї около 1340 р., каже, що між мешканцями Сарая були й християни, як: русини, греки й інші. Наші Літописи часто згадують наших полонених і закладників, що жили в Орді. Наприклад Троїцький Літопис під р. 1277 записує, що князь Борис Василькович помер в Орді, а його дружина Марія зі сином Дмитрієм повезла його тіло на Русь²⁴. А ростовський князь Гліб після перемоги над татарами 1278 р. увільнив з полону — як кажеться в Літописі — «багато руських невільників»²⁵. Тому ще перед заснуванням єпархії при дворі ханів перебували руські священики. Пляно Карпіні каже, що він бачив при дворі хана «русских духовных», а дальше пише, що перед більшим ханським шатром великого хана Гаюка в часовні відправлялося богослуження за обрядом грецької Церкви²⁶. Це були мабуть полонені священики, але по всій правдоподібності, вони могли духово обслуговувати своїх вірних, бо голяндський чернець — посол до головною татарського табору Рубруквіс (Руїсбрук Вільгельм) 1253 р. бачив на дворі великого хана «русских проповідників»²⁷. Вслід за тим не виключене, що сарайська

²² М. Приселков. *Троїцький Літопис*, Москва 1950, ст. 327. — Троїцький Літопис — це московський звід зложений при дворі московського митрополита 1409 р. Початки його припадають на час митропол. Кипріяна, а закінчення після його смерті. Головним джерелом Троїцького Літопису був якийсь «Великий Літописець руський», що до нас не дійшов, але згадується в Літописах. Московський історик Н. Карамзин найшов Троїцький Літопис у бібліотечі свят — Троїцького монастиря в Москві, однак в часі пожеги Москви 1812 р. Троїцький Літопис згорів, як згорів тоді ж і рукопис «Слова о полку Ігореві». Текст згорілого Троїцького Літопису зреконструував М. Приселков на основі заміток Карамзина в його історії і на основі Симеоновського Літопису, що його найшов А. Шахматов 1900 р.

²³ Воскресенський Літопис складений у 30-их або 40-их роках XVI стол. В його основі лежить великокняжий звід з 1479 р. Називається Воскресенський тому, що патріарх Никон 1656 р. подарував один його список Воскресенському Новосудзькому монастиреві.

²⁴ Тр. Л., ст. 334.

²⁵ Тр. Л., ст. 335.

²⁶ G. Pullè, *Historia Mongolorum*. Viaggio di F. Giovan. da Pian Carpino di Tartari nel 1245—47, Firenze 1913.

²⁷ Roisbrock W., *Voyage*, pag. 48 i 76 (Bergeron).

церква могла бути розсадником християнства і між самими татарами. Після кількох літ, тобто 1269 р., цей перший сарайський єпископ Митрофан зрезигнував з єпископства. Літописець занотує: «Того же лѣта (1269) Митрофанъ, епискупъ Сарьскый отписася епискупии Сарьской и пострижеся въ скыму. Въ него мѣсто постави митрополить епискупа Теогноста Руському Переяславлю и Сараю»²⁸.

За цього другого сарайського єпископа вже маємо майже певні дані, що татари наvertsалися на християнство. Троїцький Літопис пише про Теогноста: «Тое же зимы приѣхъ Теогностъ епискупъ Сарайскый, изъ Грекъ, посилянъ митрополитомъ к патріарху и царемъ Менгутемеремъ къ царю греческому Палеологу»²⁹. Теогност звертався до патріярха з запитанням дотично хрищення татарів, заявляючи, що деякі татари хочуть христитися. І дійсно знаємо кілька випадків охрищення татарів, навіть ханського роду!

Мабуть 1256 р. ростовський єпископ Кирило (1217—1262) прибув до Орди в справах своєї Церкви. Хан Бергай (1257—1266), званий у Троїцькому Літописі татарський цар Беркай³⁰, прийняв єпископа ласкаво, вислухав його прохань, а відтак просив владику, щоб йому оповів історію християнства на північній Русі. Цьому оповіданню краснорічливого єпископа прислухувався теж молодий племінник хана, що його татарського ймення не знаємо. Це оповідання вчинило таке враження на юнака, що він зачав сумніватися в правдивість монгольської релігії. Коли ж наступного року 1257 єпископ Кирило знов прибув в Орду, юнак потайки втік із ним до Ростова, там охристився і прийняв імення Петра, згодом одружився, а після смерті дружини вступив в монастир, оснував обитель при церкві св. Ігнатія і, як побожний чернець, помер у Ростові около 1290 р.³¹. Ростовська єпархія святкує його пам'ять 28 червня. Це ясний приклад на те, що побут наших єпископів в Орді не залишався без впливу на татарів.

В Устюжському Літописі під р. 1262 описано ще один факт переходу татарина на християнство. Татарин Буга прийняв хрищення зі страху, назвався Іваном, одружився з руською дівчиною і з нею жив по християнськи. Однієї ночі в сні з'явився йому його св. Іменник Іван Предтеча і приказав збудувати церкву на свою честь. Іван послухав свого св. Іменника і — як каже Літопис — «потом постави на том мѣсте, еж есть на Сокольѣ горѣ, церкви рождества Иванна Предтечи»³².

²⁸ Тр. Л., ст. 330.

²⁹ Тр. Л., ст. 336, 338.

³⁰ Тр. Л., ст. 329.

³¹ Гл. М. Толстой, Древния святыни Ростова вел., ст. 48—53.

³² К. Сербина, Устюжский Летописный Свод, М.—Л. 1950, ст. 48. — Устюжський Літопис відомий в літературі під назвою Архангелогородського Літописця, повстав в Устюзі Великій в першій чвертині XVI ст. з кількох літописних зводів. Автор Устюжського Літопису не обмежився тільки до механічного переписання джерел, але загальні відомості скорочував, а по-

Крім цього, літописи подають нам відомості про кілька подруж наших князів з монголами, що прийняли християнство, як також про кілька подружніх зв'язків татарських князів з руськими християнками. Наприклад Літописи Троїцький і Воскресенський під 1257 р. подають такий факт: «тое же зимы приѣха Глѣбъ Васильковичъ ис Кановы землы от царя и оженися в Ордѣ»³³. Ця жінка ростовського князя Гліба називалася Теодора й була дочкою хана Хулибая. А хан Хулибай 1256 р. сам прийняв християнство, як стверджує відомий венеціанський подорожник Marco Polo³⁴. Отже правдоподібно, що його дочка Теодора була християнкою ще перед своїм вінчанням з кн. Глібом. Описуючи її смерть 1273 р. Літописець каже, що «преставися благовѣрнаа княгини Глѣбова, нареченная въ святомъ крещеніи Теодора... и положиша тѣло ея въ перкви святыхъ Богородица въ Ростовѣ съ многими слезами»³⁵.

Знову ж зразу ярославський, а згодом смоленський князь Федір Ростиславич около 1280 р. оженився в Орді з дочкою хана Менгутемира, що прийняла св. хрищення з християнським іменням Анни і, як християнка визначалася надзвичайними чеснотами³⁶. Тому, що це подружжя було мабуть першим подружжям християнського князя з монголкою, для нього просили дозволу в патріярха. Як ми вже згадували, саме 1279 р. сарайський єпископ Теогност їздив до патріярха від митрополита і від хана Менгутемира. Дуже правдоподібно, що єпископ Теогност між іншими справами просив теж дозволу на подружжя князя Федора з дочкою хана Менгутемира, у висліді чого вона охристілася й вийшла заміж за князя Федора. Після її смерті князь Федір постригся в ченці в монастирі св. Спаса в Ярославі. Устюжський Літопис твердить, що при його гробі діялися численні чуда³⁷.

Року 1317, як стверджує цей Літопис, кн. Юрій Данилович оженився з дочкою хана Ожбяка. Коли ж у княжій міжусобиці князь Михайло Ярославич переміг кн. Юрія, тоді цей утік до Орди. За це хан Ожбяк убив Михайла Ярославича, а Юрій Данилович помер таки в Орді 1323 р.³⁸.

Року 1302 в Орді оженився ростовський князь Костянтин з дочкою хана Кутлукорти. 1305 р. — як подає Карамзин — в Орді оженився костромський князь Михайло Андрійович. Син хана Бахмета прийшов на Русь 1298 р. й охристився сам іменням Михайла, а з ним охристилися багато татар³⁹. 1334 р. в Орді поча-

ширював вістки льокальні — устюжські. Устюжський Літопис цінний тим, що в ньому збереглася ~~давніша~~ й ~~повніша~~ редакція Початкового Літопису і багато цікавих відомостей про Новгород, Приуралля, і Поволжя. Критичну аналізу цього літопису переклав А. Шахматов і Сербина.

³³ Тр. Л., ст. 325.

³⁴ Marco Polo, *Peregrinations*, II, 1—2., Venetia 1913.

³⁵ Тр. Л., ст. 33.

³⁶ Гл. Життєпис кн. Федора в Степенній Книзі і в Никон. Літописі.

³⁷ Уст. Л., ст. 85.

³⁸ Уст. Л., ст. 50.

³⁹ Гл. Рос. родословный сборник кн. Долгорукаго, кн. IV., ст. 17.

лися міжусобиці, в наслідок яких Мурза Чет утік на Русь і там охрестився, приймаючи імення Захарії. Цей Захарія став родоначальником Годунових і оснував Іпатіївський монастир у Костромі, а його діти цей монастир поширили й устроїли⁴⁰. Два сини хана Кульпи відомі під християнськими іменнями Івана й Михайла, як подає Троїцький Літопис під р. 1359. Їх убив суперник Кульпи хан Наврус⁴¹.

В половині XIV ст. столичним київським митрополитом був великий святець Олексій. Православна Церква почитає його, як святого. Літописи: Троїцький і Воскресенський подають під р. 1357, що великий хан довідавшись про святість Олексія і його чудодійну силу, просив, щоб святець уздоровив його подругу Тайдулу, яка осліпла після довгої і важкої недуги очей. Митрополит захоплювався усю свою паству до молитви за ханову жінку, а прийшовши в Орду відслужив молебня, покропив сліпу свяченою водою і вона прозріла. Зайва річ згадувати, яке враження викликало це чудо у татарів. Загально як стверджують Літописи, родословні книги й інші пам'ятники, під впливом святости київського митрополита Олексія на християнство навернулося кілька знаменитих мурз, як: Кочев — родоначальник бояр Поливанових, Алабуга — родоначальник М'ячкових, а до рязанського князя Олега Івановича втекли з Орди два брати-мурзи: одного по дорозі татари вбили, а другий Салахмир щасливо продістався до Олега, прийняв хрещення з іменням Івана, одружився зі сестрою Олега і разом з ним став основником солотчинської обителі⁴². Потомки Салахмира — Івана — це пізніші бояри Кончєєви, Крюкові й Апраксини.

Другий київський митрополит Кипріян, що вже переніс митрополичу столицю з Киява в Москву, за свідоцтвом Троїцького Літопису 1393 р., в приязності князя і всього населення прилюдно охрестив трьох татарських дурзів Бахтия, Ходира і Мамата, надаючи їм християнські імена Ананії, Азарії і Мисаїла. І каже літописець: «И ти татарина новохрещени хожаху вкупѣ, аки соузомъ любве связаема»⁴³. За цього ж митрополита Кипріяна в деяких татарських місцевостях були вже й християнські церкви; наприклад Троїцький Літопис згадує, що 1401 р. висланники великого князя знайшли княгиню Семенову Александру в татарській неволі в «мѣстѣ Цибрица (Симбірськ) у святого Николи, поставилъ бо быше церковь ту бесерменни Хазибаба»⁴⁴.

Немає сумніву, що аналогічних фактів ми могли б навести й більше, навіть тільки з наших Літописів. Однак вже й згадані факти є проречистим доказом великого впливу нашого християнства на монголів.

⁴⁰ Востоков, Опис. муз.

⁴¹ Тр. Л., ст. 376.

⁴² Солодша — монастир, де помер Олег 1402 р.

⁴³ Тр. Л., ст. 443.

⁴⁴ Тр. Л., ст. 445.

Зовсім своєрідний, життєво-глибинний і посунений аж до героїзму був вплив християнства суто українського на землях Київської і Галицько-Волинської Держави. Подорож Данила до татарів викликала загальне почуття образи за таке пониження свого князя — «Богом даного». Сліди цієї образи бачимо в літописному оповіданні, а вони мають закраску наскрізь релігійну, бо літописець описавши, як Данило побачив гідкі татарські чари кличе з обмерзінням: «Яка ж гідка їх фальшива віра!» Коли ж якийсь дружинник суздальського князя Ярослав сказав Данилові, що й він мусітиме кланятися купцеві, обурений Данило закликав: «Диявол говорить з твоїх уст; Бог замкне твої уста і ніхто не почує твого слова»⁴⁵. Або напр. який проречистий факт мучеництва князя Михайла чернігівського. Оповідає літописець, що, коли Батий наказав Михайлові: «Поклонися вірі наших батьків», тоді Михайло відповів: «Бог нас віддав у ваші руки за наші гріхи й тому тобі кланяємося... Але вірі твоїх батьків і моему нечистому перед Богом велінню не кланяємося». Тоді Батий роз'явився, як дикий звір — каже літописець — і велів заколотися князя Михайла і його боярина Федора. І кінчає літописець: «Вони потерпіли, як мученики й прийняли вінець від Христа-Бога»⁴⁶. Ось так неуграшно й по геройськи виявляло себе суто українське християнство вже в третьому столітті свого існування на українських землях.

Підсумовуючи все це вище сказане, можемо вчинити коротку синтезу в таких коротких словах: Старо-руське християнство вже в перших трьох століттях свого існування пронизувало всі ділянки нашого життя. Тому, коли воно ввійшло в ближчий контакт з монголами — його вплив на монголів був інтензивно глибокий, бо новонавернених доводив до праведности і святости життя. Події і факти, записані тільки в наших літописах, доказують, що вплив нашого християнства був також екстензивно широкий. З цього слідує, що наше християнство визначалося духом християнської експанзії й динамічності, або в перекладі на сьогоднішню мову: духом апостольським і місійним.

⁴⁵ Г. В. Л., ст. 32.

⁴⁶ Г. В. Л., ст. 25.

ЗМІСТ

Вступ	5
о. А. Г. Великий: Проблема коронації Данила	7
о. М. М. Войнар: Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу	17
о. Ф. Камінський: Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу	31
о. І. Хома: Східньо-європейська політика папи Інокентія IV	38
о. М. Стасів: Корона Данила і Татари	49
о. І. Назарко: Вплив старо-руського християнства на монголів	65

LA COURONNE DE DANIEL ROMANOVICH
(1253—1953)

Travaux de la II Conférence scientifique de S.S.S. à Rome
(Rome, 18 Decembre 1953)

Table des matières

Introduction	5
A. G. Welykyj OSBM: Problème du couronnement de Daniel . . .	7
M. M. Wojnar OSBM: La Royauté de Daniel dans le système juridico-politique de l'Orient	17
E. Kaminskyj: La Royauté de Daniel dans le système juridico-politique de l'Occident	31
J. Choma: La politique d'Innocent IV en Europe Orientale	38
M. Stasiv: Le couronnement de Daniel et les Tatars	49
I. I. Nazarko OSBM: Influence du Christianisme de la Russie de Kiev sur les Mongols	65

THE CROWN OF DANIEL ROMANOVICH
(1253—1953)

Discourses of the II Scientific Conference of the S.S.S. at Rome
(Rome, December 18, 1953)

Contents

Introduction	5
A. G. Welykyj OSBM: The Problem of Daniel's Coronation	7
M. M. Wojnar OSBM: The Crown of Daniel in the Juridico-Political Structure of the East	17
E. Kaminskyj: The Crown of Daniel in the Juridico-Political Struc- ture of the West	31
J. Choma: The West-European Policy of Pope Innocent IV	38
M. Stasiv: The Crown of Daniel and the Tartars	49
L. I. Nazarko OSBM: The Influence of Old-Rusj Christianity on the Mongols	65

DIE KRONE DES KÖNIGS DANIEL ROMANOWYTSCH
(1253—1953)

Vorträge der zweiten wissenschaftlichen Konferenz der S.G.W. in Rom
(Rom 18. Dezember 1953)

Inhalt

Einführung	5
A. G. Welykyj OSBM: Das Problem der Krönung Daniels	7
M. M. Wojnar OSBM: Die Krone Daniels im rechtspolitischen System des Ostens (Byzanz)	17
E. Kaminskyj: Die Krone Daniels im rechtspolitischen System des Abendlandes	31
J. Choma: Die osteuropäische Politik des Papstes Innozent IV.	38
M. Stasiv: Die Krone Daniels und die Tataren	49
I. I. Nazarko OSBM: Der Einfluß des alt-ukrainischen Christentums auf die Mongolen	65

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

ВІСНИК

ГАСЛОВУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Друга, словникова частина «Енциклопедії Українознавства» матиме 100 аркушів, себто 1 600 сторінок великого формату, поділених на 4 томи; вона обійматиме близько 20 000 статей і заміток. Книга буде багато ілюстрована у тексті й на окремих вкладках чорними й кольоровими малюнками — портретами, фотографіями міст, краєвидів, фльори й фавни України, важливих споруд, репродукціями пам'яток мистецтва, історичними й географічними мапами, діаграмами, хронологічними й порівняльними статистичними таблицями, що займатимуть бл. 100 сторінок; основною мапою до другої частини «Енциклопедії Українознавства» є велика мапа України 1:2 000 000 (120×65 см.) з чотирьох секцій, додана в кінці книги.

РЕДАКЦІЯ Й СПІВРОБІТНИКИ ГАСЛОВОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА (ЕУ II)

Головний Редактор: проф. д-р КУБІЙОВИЧ ВОЛОДИМИР.

Заступник Головного Редактора: проф. Глобенко Микола.

Редакційний Комітет: проф. д-р Архімович Олександр, проф. Борщак Ілля, проф. Васильів Микола, проф. д-р інж. Вертипорох Євген, Дорошенко Володимир, проф. інж. Іванко Василь, д-р Мишуга Лука, проф. д-р Мірчук Іван, проф. д-р Оглоблин Олександр, проф. д-р Пастернак Ярослав, проф. д-р Подонська-Василенко Наталія, проф. д-р Полянський Юрій, проф. д-р Розгін Іван, проф. д-р Рудницький Ярослав, проф. д-р Стахів Матвій, проф. д-р Самль-Стопський Роман, проф. д-р Чубатий Микола, проф. д-р Шевелюв Юрій, проф. д-р Яковлів Андрій.

Секретар Редакції: Янів Софія.

Редакцію окремих ділянок проводять 38 визначних науковців і фахівців; співробітниками й заторами є понад 200 осіб, які репрезентують усі ділянки українознавства з найширшому значенні цього слова.

Адреса Редакції: 27 rue des Bauges, Sarcelles (S. et O.) France.

НА ЕМІГРАЦІЇ ВИДАЛО НТШ НАСТУПНІ КНИГИ:

а) В Серії «Записок НТШ»:

- «В 300-ліття Хмельниччини». Збірник за ред. Б. Круницького.
Записки НТШ, т. 156; 10,5 арк.
- Л. Окіншевич: «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.».
Записки НТШ, т. 157; 14,5 арк.
- Є. Ю. Пеленський: «Україніса в чужих мовах».
Записки НТШ, т. 158; 7 арк.
- А. Яковлів: «Український кодекс 1743 р.».
Записки НТШ, т. 159; 11 арк.
- В. Кубійович: «Етнографічна карта Південнозахідньої України (Галичини)».
Записки НТШ, т. 160; 4-кольорова карта з 1 арк. пояснень.
- Збірник Філологічної Секції, т. 24.
Записки НТШ, т. 161; 13 арк.
- Збірник Філологічної Секції, т. 25.
Записки НТШ, т. 162; 6 арк.
- В. Прокопович: «Печать малоросійская» і «Сфрагистичні етюди».
Записки НТШ, т. 163; 7 арк.
- «Корона Данила Романовича». Збірник за редакцією о. А. Г. Великого.
Записки НТШ, т. 164; 5 арк.

б) В Серії «Бібліотеки Українознавства»:

- Я. Падох: «Нарис історії українського кримінального права».
Бібліотека Українознавства ч. I., 5,25 арк.
- І. Холмський: «Історія України».
Бібліотека Українознавства ч. 2; 23 арк.
- Ю. Шерех: «Нарис сучасної української літературної мови».
Бібліотека Українознавства ч. 3; 25 арк.
- П. Зайцев: «Життя Тараса Шевченка».
Бібліотека Українознавства ч. 4; 25 арк.

в) Чужомовні резюме прочитаних доповідей:

- «Proceedings of Historical-Philosophical Section»; за ред. М. Чубатого. Vol. I; 7,5 арк.
- «Proceedings of Philological Section». Vol. I; 5 арк.
- «Proceedings» Математично-природописно-лікарської Секції; за ред. В. Андрушкова. Vol. I; 3 арк.
- «Résumé de la Conférence Scientifique à Sarcelles»; за ред. В. Янева. 4 арк.

г) Інші видання:

- «Сьогодні і Минуле»
том I. за 1948 рік, за ред. З. Кузеля; 8 арк.
- том II. за 1949 рік, за ред. О. Кульчицького; 9,5 арк.
- «Історія НТШ»; 3 арк.
- «Хроніка НТШ»
Випуск ч. 75, за час 25. VI. 1939—15. III. 1949; 2,5 арк.
- Випуск ч. 76, (резюме доповідей по українськи); 1 арк.
- Випуск ч. 77, за час 9. IV. 1949—31. XII. 1953; 4 арк.